

HÁROM KÖRÖSZTYÉN LEÁNY
Az első magyar nyelvű dráma

HÁROM KÖRÖSZTYÉN LEÁNY

Az első magyar nyelvű dráma

Közreadja
DÖMÖTÖR ADRIENNE

BALASSI KIADÓ · BUDAPEST

A kötet megjelenését támogatta

A magyar nyelvű átiratokat készítette, és a tanulmányt írta
DÖMÖTÖR ADRIENNE

Az átiratokat az eredetivel összevetette
HAADER LEA

A latin szöveget átírta, fordította,
és a latin nyelvű változatokkal kapcsolatos jegyzeteket írta
SZENTGYÖRGYI RUDOLF

A magyar nyelvű kézirat fotói az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
Cod. Hung. 6 jelzetű kötetének 11r–16r,
a latin nyelvű kézirat fotói a müncheni Bayerische Staatsbibliothek
Clm 14485 jelzetű kötetének 90r–94v,
az első latin nyelvű kiadás fotói az Országos Széchényi Könyvtár
Ant 1788 jelzetű kötetének a xa–b ii jelölésű
lapjairól készültek

A borító az 1501-es latin szövegkiadás első oldalának felhasználásával készült

© Dömötör Adrienne, Szentgyörgyi Rudolf, 2018

ISBN 978-963-456-023-4

TARTALOM

A könyv témájáról	7
HÁROM KÖRÖSZTYÉN LEÁNY	9
A kézirat olvasata	11
A kézirat fotómásolata és betűhű átírata	23
HROTSVITA GANDESEMENSIS: PASSIO SANCTARUM VIRGINUM AGAPIS, CHIONIAE ET HIRENAE	47
A latin nyelvű mű mai fordítása	49
A latin nyelvű kézirat fotómásolata és betűhű átírata	59
A latin nyelvű kézirat első szövegkiadása: a <i>Dulcitus</i>	81
Az eredeti kézirat és a Celtis-kiadás közötti fontosabb különbségek	89
AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ DRÁMA (tanulmány)	93
The first Hungarian drama: „Three Christian Maids”	126
Das erste ungarische Drama: „Drei christliche Jungfrauen”	127

A KÖNYV TÉMÁJÁRÓL

A kötet középpontjában egy hozzávetőleg ötszáz éves alkotás áll, amelyet kezdőszavai alapján a *Három körösztýén leány* címen tartanak számon. Ez a mű az első fennmaradt magyar nyelvű dráma,¹ szövegét a 16. század első negyedében íródott Sándor-kódex őrzi. A mű Hrotsvita Gandeshemensis *Passio sanctarum virginum Agapis, Chioniae et Hirenae* kezdetű drámájának tolmácsolása. A latin nyelvű alkotás átdolgozója, fordítója, a szöveg másolója ismeretlen.

A kötet tartalmi része a mű olvasatával kezdődik. Az eredeti szöveg mai szemhez alkalmazott változata modern hangjelöléssel és helyesírással közli a művet úgy, ahogyan az a saját korában a leírtak alapján hangozhatott. Ahol az átírás során bizonytalanság adódott a lejegyzés következetlenségeiből – ezek meglehetősen gyakoriak egy olyan korban, amely még nem rendelkezik stabil helyesírási normával –, a leíróra jellemző jelölési módok és a kései ómagyar korra jellemző grammatikai megoldások segítettek eldönteni, melyik lehet a legvalószínűbb forma. A szöveg pontos megértését lábjegyzetek segítik. Az olvasat újonnan készült, szövege és jegyzetanyaga számos ponton eltér a korábban közölt változatoktól.

A következő egység a Sándor-kódexbeli kéziratlapok fotója és vele párhuzamban a mű betűhű átírata. Az átírás módszere a hazai kódexkiadásban elfogadott elveken (a Régi Magyar Kódexek című sorozat szabályain) alapul. A lábjegyzetek itt az eredeti szöveg külső megjelenésével kapcsolatos filológiai megjegyzéseket tartalmazzák. Az átírat szintén újonnan készült, szövege és jegyzetanyaga némely ponton különbözik az eddigi legpontosabb kiadásétól.²

A könyv ezek után a mű latin nyelvű forrását mutatja be. Az olvasó először mai, irodalmi igényű fordításban ismerkedhet meg Hrotsvita drámá-

¹ Az e részben olvasható állításokat a kötetzáró tanulmány részletesen tárgyalja.

² PUSZTAI–KOROMPAY 1987.

jával. A fordítás hiánypótló munka: a több mint ezeréves mű először szólal meg magyarul szövegűen. A prózában készült tolmácsolás segítségével könnyen feltérképezhető az eltérések, amelyek a versben írt eredeti dráma és középkori átdolgozásának szintén prózában készült fordítása, a *Három körösztýén leány* között fennállnak.

Ezt követően a 10. századi Hrotsvita-mű korabeli másolata olvasható. A kéziratlapok fotója Magyarországon most jelenik meg először. Betűhű átírása is újonnan készült, és a hazai szakirodalomból ismert korábbi közlésekhez képest számos eltérést tartalmaz.³ A magyar szövegek elhelyezéséhez igazodva a latin nyelvű anyagok is egymással szemben láthatók, és a lábjegyzetek itt is az eredeti szöveg külső megjelenésével kapcsolatos filológiai megjegyzéseket tartalmaznak.

A szövegváltozatok sora az első latin nyelvű nyomtatott kiadás lapjainak fotójával zárul. Miután Hrotsvita műveit – évszázadokkal megírásuk után – a humanista tudós, Konrad Celtis felfedezte, 1501-ben Nürnbergben megjelentette őket. Címmel is Celtis látta el a drámákat. A *Passio sanctarum virginum...* sorok fölé – a főszereplő neve után – a *Dulcitiust* írta; a drámát azóta is ezen a címen tartják számon. A Celtis által kiadott szöveg az eredeti kézirathoz képest kisebb eltéréseket mutat. A különbségeket egy rövid összefoglaló és a hozzá kapcsolódó jegyzet sor írja le.

A könyvet egy több területet is érintő tanulmány zárja. A dolgozat célja kettős: egyrészt bemutatja a *Három körösztýén leányt* és keletkezéstörténeti vonatkozásait, kitérve a Hrotsvita-drámához való viszonyára is. Másrészt a rendelkezésre álló és kikövetkeztethető tények újragondolásával választ keres több, a művel kapcsolatos kódex-, műfaj- és színjátszástörténeti kérdésre.

³ Első közlés: KATONA 1900. KARDOS 1960. ezen alapul.

HÁROM KÖRÖSZTYÉN LEÁNY

A kézirat olvasata

Három körösztýén leányt ragadtak volt el az törökök, és vittek volt császárnak eleiben. Egyiknek volt Agapes neve, másiknak Cionia, harmadiknak Hirena. Íme, én nektök megírom, miképpen úk az császárral veteködtének az körösztýén hit mellett és az ű szüzességöknek megtartásáért. Ez okáért, hogyha mikort titöket is oda ragadandnak, tahát ti es úgyan tegyetök, mint ök tettek az hitért és az szüzességért.¹ Jó volna az, kitöl lehetne!

Mikort császár eleiben vitték volna öket, látá, hogy igön szépök volnának. Monda nekik császár:

– Ha az Krisztust megtagadjátok, és az mi törvényönkre állotok, és az mi isteninknek áldoztok, tahát² az én császári házamba elsők lesztek, és magamnak jegyösöl választlak, és nektök császári menyegzőt szörzők, mert nömös voltotok és szépségtök ezöket illeti lenni.

Felele Agapes nevö szíz, monda az császárnak:

– Légy bátor³ dolgodban! Ne legyön gondod az mi menyegzőszerzésönkre, mert mi soha az körösztýén nevet meg nem tagadjok, és szüzességönket egészen megtartjok.

Monda az császár:

– Mit akar ez? Micsoda bolondság vagyön veletök?

Felele Agapes:

– Minemö bolondságnak jegyét esmeröd mibennönk lenni?

Monda az császár:

– Nyilvánvalót és igön nagyot.

Felele Agapes:

– Micsoda az?

Monda az császár:

¹ A szöveg eredetijében itt és később is előforduló *etc* rövidítés, mivel nem tartalmi elemként áll, az olvasatból kimarad.

² akkor

³ biztos

– Ímez az, hogy az mi törvényönket nem akarjátok tartani, de használatlan⁴ körösztýén törvénytartás után jártok, kiben semmi haszon nincsen.

Felele Agapes:

– Ez elyen beszédödért elveszt⁵ Isten tégödet és mind hozzád tartozót.

Monda az császár:

– Ez megbolondult. Vigyék el előlem!

Monda az másiknak, Cionia nevő szíznek:

– Te mit mondasz?

Felele Cionia:

– Az én néném nem bolond, de méltán az te bolondságotat feddi.

Monda az császár:

– Ez még az másiknál is bolondabb. Vigyék el előlem! Jújen⁶ elővé az harmadik, az Hirena.

Elővé álla Hirena nevő szíz. Monda az császárnak:

– Az harmadik amazoknál keményben szól, és azt mutatja, hogy mindönben neköd ellent tart.

Monda az császár:

– Hirena, noha kisebb vagy amazoknál, légy nagyobb méltósággal nálóknál.

Felele Hirena:

– Mutasd meg, kérlek, mi módon lennék!

Monda az császár:

– Hajts meg nyakad az istenöknek, és légy az te nénéidnek tanóságnak példájájul és szabadétásnak!

Felele Hirena:

– Azok tisztöljék az bálványokat, kik Istennek haragjában akarnak esni! Én az én királyi kenettel megkent nyakamat meg nem szörnyötöm (azaz szörnyövé nem teszöm) az bálványoknak lábokhoz esvén.

⁴ haszontalan

⁵ elpusztít

⁶ jöjjön

Monda az császár:

– Az istenöknek való tisztösségtétel nem szégyönét meg, de inkább igön tisztöl.

Felele Hirena:

– Mi lehet éktelenb tisztöletlenség, és mi lehet nagyobb éktelenség, mint szolgálakat úgvan tisztölni, mint urakat?

Monda az császár:

– Én azt adom tanácsá: tisztöljed uraknak és fejedelmeknek istenöket, és ne mondd öket szolgálknak!

Felele Hirena:

– S nem szolgál-e az, ki emböri kéztöl csináltatott, és jutalmon⁷ megvétetött?

Monda az császár:

– Efféle vakmeröséggel való szókat kénokkal kell eltávoztatnonk!

Felele Hirena:

– Azt kívánjok mi, hogy az Krisztosnak szerelméjért kénokkal szaggattassonk.

Monda az császár:

– Ez vakmerök, mi parancsolatinknak ellent tartók láncokkal megkötöztesenek, és Fabius fejedelemnek vitessenek, hogy öket az tömlöcben vesse!⁸

Monda Fabius fejedelem:

– Legényök, vigyétök az tömlöcben öket!

Azok ottan elvivék.

Hogy immár ott tartatnának, monda Fabius egyszer nekik:

– Hozzátok előmben öket, hadd lássam szömeimmel!

Azok ottan kihozák az tömlöcböl. Monda Fabius, hogy látá öket:

– Mely szépök, mely nömös leányok ezök!

Mondanak az legényök:

– Bizonyával, hogy szépök!

Monda Fabius:

⁷ juttatásért

⁸ A szöveg eredetijében a mondat tovább folytatódott („és ott tartsa”), de az utolsó szavakat a scriptor törölte.

– Megfogattattam nekik szépségökkel.

Mondanak az legényök:

– Hisszök azt!

Monda Fabius:

– Alétom,⁹ hogy szeretségömre vonhatom őket.

Mondanak az legényök:

– Nehezen tehetöd szerét.

Monda Fabius:

– Mi okáért?

Mondanak amazok:

– Mert erős hitővek (azaz erős hitők vagyon).

Monda Fabius:

– Szépön szólok én nekik.

Mondanak amazok:

– Nem gondolnak vele!

Monda Fabius:

– Én ottan kénnal fogok hozzájuk.

Mondanak amazok:

– Avval sem gondolnak!

Monda Fabius:

– Hát meggyönk?¹⁰

Mondanak amazok:

– Lássad!

Monda Fabius:

– Vessétök őket imez palotában, hadd nézhessem őket gyakran!

Azok ottan odaveték.

Mikort immár ott tartatnak, kérdé az őrzöket Fabius, mit mívelnének éjjel. Mondanak űk:

– Mind imádkoznak.

Monda Fabius:

– Menjünk el oda hozzájuk!

⁹ úgy hiszem

¹⁰ mit tegyünk?

És hogy odamentenek volna, monda Fabius:
– Íme, én bemegyök hozzájuk. Várjatok meg itt ti engőmet az ajtó előtt, mert én ma velök akarok lennöm, és én kívánságomnak eleget akarok tennöm!

Mondanak amazok:

– Menjél, megváronk.

Hogy be kezdött volna menni, monda Agapes nevő szíz:

– Valaki az ajtón vagyon.

Monda Hirena:

– Az bódogtalan Fabius akar bejöni.

Monda Cionia:

– Úristen oltalmazzon!

Monda Agapes:

– Ámen.

Azonközben igön kezdének az fazokak és az földök egymásra szökdösni, kik ott tartatnak vala az háznak egy szegeletiben. Monda Cionia:

– Mi dolog ez?

Felele Hirena:

– Ím, meglátom.

Látá ütet; hát igön ölelgeti és apolgatja¹¹ az fazokakat! Monda az többinek:

– Íme, ez bolondnak elveszött esze! Alétja¹² azt, hogy mivelönk vagyon.

Mit ott cselekdönnék Fabius, nem tírhatték imezők mivetetlen.¹³ Monda Hirena:

– Mind arcája, mind keze olyan, mint szerecsönnek. Ruhája ondok, szörnyő!

Monda Agapes:

– Illik, hogy kövül¹⁴ es olyannak láttassék, miképpen belől bírtatik ördögtül lelkében.

Monda Hirena:

¹¹ csókolgatja

¹² hiszi

¹³ nevetetlen (nevetés nélkül)

¹⁴ kívül

– Ám ki akarna menni. Lássok, mit szólnak szolgálai, hogy látják ezeképen kimenni útet!

Hogy láták az legényök, mondanak:

– Mi ördög ez, ki reánk jó? Fussonk el!

Monda Fabius:

– Hová futtok? Várjatok meg, és vigyetök az világgal¹⁵ az én házamban!

Mondanak az legényök:

– Szava olyan, mint uronknak, de az képe olyan, mint ördögnek. Fussonk azért!

Monda Fabius nekik:

– Császár eleiben megyök, és mit rajtam tettek, neki megpanaszlom.

Hogy az ajtótartók látták volna, megjédenek tüle. Aláverék az grádicson, és meghagyák neki, hogy többé oda ne menne. Fabius nagy jajgatással ezt kezdé mondanía:

– Íme, mely szép testtel én valék! Mely igön tisztöltöttem valék! Ím, mast valaki lát, mindön utál, mindön fut tülem. Elmegyök feleségömhöz, és megkérdöm tüle, mint vagyon dolgom.

Hát ím, eleiben jó nagy jajveszikkel.¹⁶ Hogy látá, monda neki:

– Mi lelt? Lám, bolond vagy, hogy mindönök tégöd mivetnek?¹⁷

Monda Fabius:

– Immár értöm, hogy ü ördögségökkel csalattam meg!

Monda felesége:

– Ez énnököm nagy szégyön. Ezön én igön bánkódom, hogy én nem tudtam, hogy ígyen vagyon dolgozod.

¹⁵ a világossággal (ti. a világítóeszközök – fáklyák – kíséretében)

¹⁶ ti. a felesége

¹⁷ rajtad nevetnek

Monda Fabius:

– Azt parancsolom, hogy elővé hozassanak az gonosz leányok, és ruhájokat rólok levongyák,¹⁸ és ez ely¹⁹ dolgokért túlönk nyilván megmivettessenek,²⁰ és megtöressenek.

Elmenének az legényök, és megjövének. Mondanak:

– Csak hejában munkálkodok, mert ruhájok testökhöz ragadott. Uronk kedég igön aluván hortyog. Menjünk el az császárhoz, mondjok meg neki mindezöket!

Hogy megmondták volna, monda az császár:

– Igön bánom, hogy így vagyon az dolog. De hogy ez hitvány szömélyök el ne higgyék magokat,²¹ és hogy az istenöknek csúfolást ne merjenek tenni, Variust választom hozzájok, hogy ű kénzassa űket.

Monda Varius az legényöknek:

– Hol vannak az hitvány leányok, kiket neköm kénzatnom kell? Hozzák előmben az ketteit, Hirenát hagyják ott! Netalám hamarban megtér, ha imezöknek kénjokat nem látja.

Elhozák űket. Monda nekik Varius:

– Agapes és Cionia! Engedjetök én tanácsimnak, áldozatok az istenöknek!

Mondanak űk:

– Az örök Atyaistennek és Fiúnak és Szentléloknek szönetlen áldozok.

Monda Varius:

– Azt én tinektök tanácsá nem adom, söt még kénnal es attúl tiltlak!

Monda Agapes:

– Ne tilts, mert soha nem áldozok az bálványoknak!

Monda Varius:

¹⁸ levonják

¹⁹ ily

²⁰ nyilvánosan kinevettessenek

²¹ el ne bízzák magukat

– Ne legyetök kemény szívűek! Áldozatok az bálványoknak! Ha kedglen azt nem akarjátok, megöletlek titöket császárnak hagyása szerint.

Monda Cionia:

– Illik, hogy császárnak engedj az mi halálonkra, kinek mi parancsolatit utáljok.

Monda ottan Varius:

– Legényök, fogjátok ez káromlókat, és vessétök a tőzben!

Fogák ottan szegényöket, és kezöket, lábokat megkötozék, és az tűzben veték. De az Úristen imelyen nagy csodát tén²² velök, hogy sem ruhájok, sem hajok, sem testök meg nem ége, de hamint csak elaludtak volna, lelököt Istennek megadák.

Monda Varius:

– Hozzátok ki Hirenát is!

Hogy kihozták volna, monda neki Varius:

– Ijedj meg az te nénéidnek halálokon, és ne akarj úgvan elveszni, mint űk!

Monda Hirena:

– Akarom én az ű példájokat halván követni, kinek miatta érdömljek űvelök örökköl örökké vigadni!

Monda neki Varius:

– Én azt mondom: fogadj szót! Engedj én tanácsomnak!

Monda Hirena:

– Nem engedök én bűnre tanácsozónak.

Felele Varius:

– Ha nem engedsz, nem hamar öletlek meg, de nagy hosszú kénokat tétetök rajtad!

Monda Hirena:

– Mennyével nagyobbban gyötretöm, annyével nagyobbban felmagasztatom.

Monda neki Varius:

– Az kénokat nem félöd? Olyat teszök rajtad, hogykitől félsz!

²² tett

Monda Hirena:

– Valamit énrajtam tész, mind meggyőzőm Krisztus segítségével.

Felele Varius:

– Én az bordélyban vitetlek tégedet, és az te testödet ott igön megförtöttettedöm!

Monda Hirena:

– Jobb, hogy az test megförtöttessék akárminemű bosszúságokkal, honnemmint az lélok bálványimadásokkal.

Monda Varius:

– Ha társok lész az kurváknak, nem számláltathatol ozton²³ az szízeknek társaságokban.

Monda Hirena:

– Az gyönyörűség nemz ként, az szükség²⁴ koronát. Nem mondatik az bűnnek, mire nincsen akaratja az léloknek.

Felele Varius:

– Hejában kedveztem az ű ifjúságának, hejában könyörültem rajta!

Mondanak az legényök:

– Azt mi jól tudtok, hogy semmiképpen el nem hajol az ő hitiről.

Monda Varius:

– Nem kedvezök többet neki! Vigyétök el ütöt az bordélyban!

Monda Hirena:

– Nem visznek!

Felele Varius:

– Ki tilt meg?

Monda Hirena:

– Az, aki ez világot bülcességével bírja.

Monda Varius:

– No, majd meglátom, ha segél!

Monda Hirena:

– Bátor!²⁵

²³ azután

²⁴ nyomor

²⁵ legyen!

Parancsolá Varius, hogy elvinnéjék. Azontúl két ifjak jüvének, és Variusnak szolgálaitúl Hirenát megvevék,²⁶ és ottan közel való hegynek tetére²⁷ felvivék. Varius szolgálái megtérének. Kérdé őket urok, mire oly hamar megjüttek volna, és hogy hol volna Hirena. Mondanak amazok:

– Imez hegytetén vagyon.

Monda Varius:

– Ó, ti hétok!²⁸

Kezdé őket szidnia és fenyögetni. Mondanak amazok:

– Mit szidsz? Mit fenyögetsz? Istenök tégöd elveszéssenek!²⁹ Nám,³⁰ mindönben engedtök teneköd, semmiben meg nem törtök meg parancsolatodat.

Felele Varius:

– Lám, parancsolám, hogy ez szófogatlan, dagályos³¹ leányt az bordélyban vigyétök! Mire nem vittétök?

Mondanak amazok:

– Mert két ifjak jüvének; azt mondák, hogy te küldted őket, hogy Hirenát az hegytetére vigyék.

Felele Varius:

– Nincsen hírömmel!

Mondanak az legényök:

– Mi jól esmerjök, mineműk valának, mert fényös ruhájok vala, és igön szép orcájok. Utánok menénk, és egyik jogja³² felől, másik balja felől vala Hirenának. Minket hazatérétének, hogy neköd hírré tennőjök.

Monda Varius:

– Illik, hogy lovamra feliljek, és kik voltanak, kik minket ígyen megcsaltanak, megkeressem.

²⁶ átvették

²⁷ tetejére

²⁸ balgák

²⁹ elveszítsenek (elpusztítsanak)

³⁰ lám

³¹ gőgös

³² jobbja

Az legényök is elmenének vele. Íme, hogy az hegyhöz juttanak volna, mind elvesze eszök. Kezdék kerülni az hegyet, de semmiképpen az tetére fel nem mehettenek. Megláták Hirenát. Monda Varius egy szolgájának:

– Lüdd által útet!

Az ottan meglüvé. Monda Hirena Variusnak:

– Bódogtalan, szégyönültessél meg, hogy eleyen gyenge szüzet te fegyver nélkül te meg nem győzhetél!

Monda Varius:

– Valami szégyönt vallottam, mind kinnyen szenvedöm, mert tudom, hogy ebben meghalsz!

Monda Hirena:

– Ezön énnéköm igön kell örölnöm, teneköd igön bánkódnod, mert az te kegyötlenségödért pokolra kárhoztatol, én kedég mártíromságának pálmáját és szizességnek koronáját Krisztus Jézustúl, én jegyösömtül vejendő vagyok.

Kinek tisztosság és dicsőség mindörökkül örökké!

A kézirat fotómásolata
és betűhű átírata

11 21
Három képzéken leantó ragattak
Voltt el az törököt es vittek volt ca
zaarnak eleiben: egyiknek volt
ragapés neve massiknak Ciomia Ga
zmadiknak Gyrena: Ime en nek
tör meg vrom miképpen ő az cazar
ral veretettnek az képzéken gytt
melleit. es az ő zózessegeknek meg
tartaasszerit: es okaaertit hog ha mi
forth litokertit is oda ragadandnaak
tahaath ty es vgyan tegetok minntit
ok tetteek az gyttetth: es az zózesse
gertth: *no volna az kijtol lehetne*

Mforth cazaar eleiben vitteek volna
okert laata hog igon zepok volna
nak: monda nekyp cazaar: ha az
kristust meg tagadjaatok es az mi tör
wemipntre aallotok es az mi isferinknek
aldostok tahaath az en cazarit hazamba
elsok lezok: es magamnak yegpssol vala
zelaak: es nektok cazaarit memjegzoptit
zozok mertit nomos voltotok es zepsee
g tok ezokertit yllertit lenni *felele aga
pes nemo zis* monda az cazaarnak: leeg
bator dolgodban: ne legyn gondod az mi
memjegzop zezzeesspntre mertit mi soka

Harom kőřztÿen leanth ragattak
volth el az tőřkők es vittek volt <a=
zaarnak eleÿben : eggiknek volth
agapes neue massiknak Cionia · ha
rmadiknak hÿrena : Ime en nek=
tők meg irom mikeeppen ők az <azar
ral vetekőttenek az kőřztÿen hÿth
melleth · es az ő zőzessegőknek meg
tartaassaerth : ez okaaerth hog ha mÿ
korth titőkeeth is oda ragadandnaak
tahaath tÿ es wgÿan teęetők¹ mÿnth
ők tetteek az hÿtterth : es az zőzesse
egerth : etc Io uolna az kÿtől lehetne
MIkorth <azaar eleÿben vitteek volna
őkeet / laata hoę ięon zepők volna=
nak : Monda nekÿk <azaar : ha az
kristusth meg tagadÿaatok es az mÿ tőř=
wenÿonkre aallotok es az mÿ isteninknek
aldoztok · tahaath az en <azarÿ hazamba
elsők leztők : es magamnak ÿęęossól vala
ztlak · es nektők <azaarÿ menÿęęzōōth
zōřzōk merth nōmōs voltotok es zeepsee
gtők ezōkkeeth ÿlleettÿ lennÿ · feelele aga
pes newō zÿz² monda az <azaarnak : leeg
bator dolgodban : ne legÿon gondod az mÿ
menÿęęzō zerzeessōnkre merth mÿ soha

¹ Hely hiányában a ĝ mellékjele átcúszott a következő betű fölé.

² A szó második z-jén látható vonás a betű részének tekinthető. Hasonló z-k a szöveg néhány más helyén is előfordulnak.

az kőpőztyen neweetk meg nem tagadlyok
es zőzeleegonkety egezen meg tartlyok
Monda az caazar: miyt akar es: miyoda
bolondsaag uagyon velectok **felele agapes**
mijnem bolondsaagnak yegrety esmezod mi
benmink lemij: monda az caazar mlywa:
n ualooth el igyn nagyoth **felele agapes**
mijoda az **Monda** az caazar. **hies** az
hog az miy tpewemynkety nem akaryatok
tartamij. de haznalatlan kőpőztyen tpe-
wen tartas vtan jaartok. **liben** semmij
hasson mlynen **felele agapes**: es elyen.
bezedpdeety el vezt ylen tegpdeety es miy:
nd hozzaad tartozoth. **monda** az caazar
es meg bolondulety. **vigeek** el etplem /
Monda az massiknak Cioma newo zizu:
ok. **Te** miyt mondaaz **felele Cioma** az
en neenem nem bolond. de meltan az
te bolondsaagodaty feedy **monda** az /
caazar. es meeg az massikal is bolon:
dab vigeek el etplem **Jeyen** elowe az
hazmadyk az **hycena**: elowe aalla
hycena newo ziz monda az caazarnek
az hazmadik amazoknal kemenben sool
es azt mutatya hog myndpiben nekod
ellent tartk. **monda** az caazar. **hycena**
noga kyskeeb uag amazoknaal. **leeg** na:
gyob melcosaaggal naknal. **felele hycena**
mutasd meg kerleek. miy modon lemek.

az kőrqztÿen Neweeth meg nem tagadÿok
 es zőzeessegeonketh egezzen meg tartÿok
 Monda az <aazaar : mÿt akar ez : mi<oda
 bolondsaag uagyön³ veleetok felele agapes
 mÿnemő bolondsaagnak ÿegeeth esmerod mÿ
 bennonk lennÿ : monda az <aazar nÿlwa=
 n ualooth es igon nagÿoth · felele agapes
 mÿ<oda az · monda az <aazaar Imez az
 hog az mÿ tőrwenÿonketh nem akarÿatok
 tartanÿ · de haznalatlan kőrqztÿen tőr=
 weñ tartaas vtan ÿaartok · kiben semmÿ
 hazzon nÿn<en felele agapes : Ez elÿen ·
 Bezedodeth el vezt isten tegodeth · es mÿ=
 nd hozzaad tartozooth · monda az <aazar
 ez meg bolondwlth · vigeek el elölem /
 Monda az massiknak Cionia newo zizn=
 ek · Te mÿt mondaaz feelele Cionia az
 en neenem nem bolond · de meltan az
 te bolondsaagodath feedÿ Monda az /
 <aazar · ez meeg az massiknal is bolon=
 dab vigeek el elölem Iöÿen elöwe az
 haarmadÿk az hÿrena : Elöwe aalla
 hÿrena newo zÿz monda az <aazarnak
 Az harmadik amazoknal kemenben zool
 es azt mutatÿa hog mÿndonben nekod
 ellent tarth · monda az <aazar · hÿrena
 noha kÿsseeb uag amazoknaal · leeg na=⁴
 gÿob meltosaaggal naloknal · felele hirena
 Mutasd meg kerle<e>k⁵ · mÿ modon⁶ lennek⁷

³ Az *o* feltehetően egy megkezdett *a*-ból javított betű.

⁴ A sor végi *a* feltehetően *e*-ből javított betű; a szótag körüli egyéb nyomok szándéktalannak tűnnek.

⁵ A <> itt és a továbbiakban a scriptor törlését jelöli.

⁶ Az első *o*-n esetleg javítás nyoma látszik.

⁷ Az utolsó sort a scriptor a laptükröt kijelölő alsó vonalra írta; ennek nyomai látszanak a betűk hátterében.

monda az caazar: hayc meg nyakad
az ystenoknek. es leeg az te neneidneek
tanossaagnak peldajauul. es zabadetta
fiak. **felele huzena**: azook tiztoljeet
az baaluamjokath. kist ystemek hozag.
jaaban okarnak esmij: En az en kijzarij
penettel meg penth nyakamath meggy.
nem zornijotom az az zornijowe nem te.
zom. az baaluamjoknakt labokhoz eswen
monda az caazar. az ystenoknek ualo
tiztosszeg teteel nem zegijnet meeggy.
de imkaab igon tiztol. **felele huzena** mij
deheth egyelemb tiztolletenseeg. es mij
deheth nagyob egteleenseeg minth zolga
akath vyuan tiztolmij minth vrakaath. re
monda az caazar. En azt adom tanac.
ca tiztoljeed az ~~zolgaakath~~ vraknak
es fejedelmeknek ystenoketh esne mon-
d oketh zolgaaknak. **felele huzena** snem
zolgaee az kij embry keestol. inaltatot
es intalmon meg vetetoth. **monda** az ca-
zaaz ee felee vak mezosseggel valo zokat.
penokkal keel el tauoztatnonk. **felelee**
huzena azt keuanjok mij hog az kris-
tosnak zerelmeijest penokkal zaggattas-
sonk. **monda** az caazar. ez vak mezosz
mij parancsolattinknak elent tartook
panozokkal meg kotasteesenek: es fabi-
us fejedelmek vitessenek. hog okeet
az tombezben vesse es ok tarca. re

monda az <aazar : haÿ< meg nyakad
 az istenøknek · es leeg az te neneÿdneek
 tanossaagnak peldaiul · es zabadetta
 snak / felele hÿrena : azook tiztølÿeek
 az baaluanyøkath · kÿk istennek harag=
 ÿaaban akarnak esnÿ : en az en kÿralÿ
 kenettel meg kenth nyakamath megh ·
 nem zornÿotom az az zornÿowe nem te=
 =zom · az baluanÿoknak labokhoz eswen
 Monda az <aazar · az istenøknek ualo
 tiztøsseeg teteel nem zegÿonet meegh
 de inkaab igon tiztøl · felele hÿrena mÿ
 leheeth eegtelemb tiztøletlenseeg · es mÿ
 leheth nagÿob egtelenseeg mÿnth zolga
 akath vgÿan tiztølnÿ mÿnt vrakaath : etc
 Monda az <aazar · en azt adom tana<=
 <a tiztølÿeed <az zolgaakath> vraknak
 es feÿedelmeknek ÿstenøkeeth · es ne mon=
 =d øketh zolgaaknak felele hÿrena snem
 zolgae az kÿ embøry keeztøl <inaltatot
 es iutalmon meg vetetøth / monda az <a=
 zaar · efelele vakmerøseeggel valo zokat
 kenokkal keel el tauoztatnonk felelee
 hÿrena Azt keuanÿok mÿ hog az kris
 tosnak zerelmeÿert kenokkal zaggattas
 =sonk : monda az <aazar · ez vakmerøøk
 mÿ paran<<olattinknak elent tartook
 lanczokkal meg køtøzteessenek : Es fabi=
 us feÿedelemnek vittessenek hoÿ økeet
 az tømloczben veesse es <oth tar<a : etc>⁸

⁸ Az utolsó sort a scriptor a laptükröt kijelölő alsó vonalra írta; a sor elején ennek nyomai látszanak a betűk hátterében. Ugyanerre a vonalra esik a sor végi törlés is (túlnyúlva a laptükrön).

Monda fabius fejedelem: Vegeemijp
vijetp az tomlozben pteeth azok ota
n. el vucef. Hog inmaaz oth tartatna
nak. monda fabius egzoz nekij. Hozzaa
tok elpmben pteeth haad lassaan zqm
eyimmel. Azok ottan hji hozzaak az tom.
poczboof. monda fabius hog laata pte
mel zeeppot mel nomos feamjok ezok
mondaanak az legeemijp bizomjauaal
hog zeept. monda fabius meg fogatta
tam nekij zeeffepket. mondanak az le
gemjok. Huzok azth monda fabius alle
tom hog zereefegpmze vonqatom pte
mondanak az legeemijp nehezen tehe
top zereet. monda fabius mij okeertp
mondanak amazok merth ezos hito
eek az az ezos hitok vagyon. monda fa
bius. zepon zolok en nekij. mondan.
ak amazok nem gondolnak veelce.
Monda fabius en ottan kemal fogoot
hozzaok. mondaanak amazok. amaal se
m gondolnak. monda fabius haath meg
ijok. mondaanak amazok. laassad. mon
da fabius veesetok okeeth mez palotaaban
haad nezhessem okeet gyakran. Azok ottan
oda veeteek. inkozt inmaaz oth tartath
nak. keerde az pzeppetp fabius. miyth m
ijwehmenek eijel. mondaanak ok. mynd
ymatkoznaak monda fabius. memjoktel

Monda fabius fejedelem : legeenyök
 viğetök az tòmloczben ökeeth · azok otta
 n · el viueek : hoğ immaar oth tartatna
 nak · monda fabius eğzör nekÿk : hozzaa
 tok elömben ökeeth haad lassaam zòm
 eÿmmel : Azok ottan kÿ hozaak az tòm=
 löczbööl · monda fabius hoğ laata öket
 mel' zeeppök mel' nõmõs leanyök ezök
 mondaanak az legenÿök bizonÿauaal
 hoğ zepök · monda fabius meg fogatta=
 tam nekÿk zepsegökkel · mondanak az le=
 genÿök : hÿzzök azth / monda fabius alle
 tom hog zeretsegömre vonhatom öket
 mondanak az legenÿök nehezen tehe=
 tõd zereet / monda fabius mÿ okaerth
 mondanak amazok · merth erõs hitõw=
 eek az az erõs hitök vagÿon / monda fa
 bius : zepön zolok en nekÿk / mondan=
 ak amazok · nem gondolnak veelee /
 Monda fabius En ottan kennal fogook
 hozzaÿök / mondaanak amazok · awaal se
 m gondolnak / monda fabius · haath meg
 ÿönk / mondaanak amazok · laassad / mon=
 da fabius · veessetök öketh imez palotaaban
 haad nezhessem öket gÿakran : Azok ottan
 oda veeteek / mikort immaar oth tartath
 nak : keerde az örzööketh fabius · mÿth m
 ÿwelnenek eÿiel · mondaanak ök · mÿnd
 ÿmatkoznaak / monda fabius : menÿönk el

oda hozzaaiok es hog' oda mentenek
voina monda fabius. Ime en bee megjyok
hozzaaiok vaariatok meg itth' ij' engem
az aito elpyth' mezt en ma velok akar:
ok temom. Es en Remanfaagomnak ele
teet akarok temom. mondanak ama
zok memmet meg uaront. hog' bee kes
dotti voina memmi. monda Agapes newo.
zys balakij az aiton vagyoni. monda gy
rena. az bodogtalan fabius akar de igm
monda Cioma. vz isten olealmarzon. mo
nda agapes Amen. Azon korben igpn kes
denek az fazokak es az fodyok eg masra zok
dofm kyt ott tartatnak vala az haaznak
eg zegeleettiben. monda Cioma my dologh
es feelele gyrena. Im meg laatom. lataa o
teth' haat igpn plelgetty' es apolgatiya az fa
zokak atth' monda az tobbynek. Imee es bo
pandnak el vesyth' ezee. aletya azt hogh
my velok vagyoni myth' ok zelekpdnyet
fabius nem tyuceeteek ymezok mywett
ellen. monda gyrena. mynd' azezaya my
nd kesze olyan mynta zerecmek. Xw ha
ya vndok zozmy, monda agapes. Itth' hog
kpwok es olyannak laattasheet mykceet
en bely' byztaatit qzdogtol letkeeben.
monda gyrena. Am kij' akar na memmi. las
sok mye zolnak zolgay hog' lattyaak es le
pen kij' memmi dteeth' hog' laataak az le
temnyok mondaanak my pzdog es kij' zea.
nt ip. fwyssont el. monda fabius. gowra

oda hozzaaiok · es hoġ oda mentenek
 volna · monda fabius · Ime en bee megÿok
 hozzaaiok · vaariatok meg ith tÿ engomet
 az aÿto elqoth mert en ma velok akar=
 ok lennom · es en kewansaagomnak ele
 geet akarok tennom / mondanak ama
 zok · menÿel meg uaaronk / hoġ bee kez
 doth volna mennÿ · monda Agapes newo ·
 zÿz · valakÿ az aÿton vagÿon · monda hÿ
 rena : az bodogtalan fabius akar be iqni
 monda Cionia · vr isten oltalmazzon : mo=
 nda agapes Amen : Azon kqzben iqon kez
 denek az fazokak es az fqdoqok eġ masra zok
 doqnÿ kÿk oth tartatnak vala az haaznak
 eġ zegeleettiben / monda Cionia mÿ dologh
 ez : feelele hÿrena Im meg laatom / lataa o=
 teth haat iqon qlelgettÿ es apolgatÿa az fa
 zokakath / monda az tqbbÿnek Imee ez bo=
 londnak el vezqth ezzee : aletÿa azt hoġh
 mÿ velonk vagÿon / mÿth ot <eleqodneÿek
 fabius nem tÿrheetteek ÿmezok mÿwett
 etlen · Monda hÿrena · mÿnd arczaÿa mÿ
 nd kezzel olÿan mÿnth zere<onnek · Rwha
 ÿa ondok zqrnÿo / monda agapes Illik hog
 kqwoel es olÿannak laattasseek mÿkeapp
 en belql bÿrtatik qrdqgtol lelkeebeen /
 Monda hÿrena · Am kÿ akarna mennÿ · las
 sok mÿt zolnak zolgaÿ hoġ lattÿaak ez ke=
 ppen kÿ mennÿ oteth / hog laataak az le=
 genÿok mondaanak mÿ qrdog ez kÿ rea=
 nk iq · fwssonk el · monda fabius : howa⁹

⁹ Az utolsó sort a scriptor a laptükört kijelölő alsó vonalra írta; ennek nyomai látszanak a betűk hátterében. A sor végi tollnyom valószínűleg szándéktalan (nem tagolójelként áll).

futtok. Vaaryatok meg. Es vigetok az vii
laaggal az en haaramban: Mondanak
az legemnek: zacoma olyan mint a v: ont
nak: de az keepe olyan mint a p: dogneek
fussont azerth: Monda fabius nekij:
Lazaaz elejben megijok. Es mit zajtam
teeteenek nekij meg panazolom: hog az
ajto tartok laattak volna meg viede
nek tole alaa vereek az grad: on. Es
meg gagyat nekij hog tabbe oda ne me
me: fabius nag vauygraataassal est pezde
mondania: hie mel zeep testeel en valek
mel igyri tiztpletem valeek in masty
vabaky laatty minon vatal minon fut
tolem. Et megijok feleslegomhoz es meg
pezdom tole minty uagon dolgom. Gaat
in elejben is nag iay vezzikkel. Hog
laata monda nekij. mi lelt lam Gold.
nd uag hog mindonok tegy d mi wet
nek: monda fabius hmaoz ertom hog
d p: dogyfe gytel laattam meg: mon:
da feleslege es emetom nag zegan ezon
en igyri bankodom hog en nem tattam
hog igen vagyon dolgod, monda fabius
azt parancolom hog elome hozzaassan.
ak az gonoz peanyok es ruhanyok aty zo
lok le dongyak es ez el. Dolgotertit tolonk
nylwan meg mi wettekenek es meg tizes
seenek. Et menenek az legemnek es meg is
wenek mondanak. ak heuaban mun:
Ralkodonk merth ruhanyok testykhz za

futtok : vaaryatok meg · es viġetok az vġ
 laaggal az en haazamban : mondanak
 az legenġok : zaawa olġan mġnth vronk
 nak : de az keepe olġan mġnt ȳrdogneek
 fussonk azerth / Monda fabius nekġk :
 <azaar eleġben megġok · es mġt raytam
 tetteenek nekġ meg panazlom : hog az
 aġto tartook laattak volna · meg ġiede-
 nek tȳle · alaa vereek az gradi<<on · es
 meg hagġak nekġ hog tȳbbe oda ne me-
 nne : fabius nag ġaġgaataassal ezt kezde
 mondanġa Ime mel zeep testeel en valek
 mel igon tiztȳtetȳm valeek Im masth
 valakġ laath mġndȳn wtal mġndȳn fut
 tȳlem · El megġok felessegȳmhȳz es meg
 kerdȳm tȳle mġnth uaġon dolgom / haat
 Im eleġben iq nag iaġ vezzikkel / hoġ
 laata monda nekġ · mġ lelt lam bolo-
 nd uaġ hoġ mindȳnok tegȳd mġwet
 nek / monda fabius Immaar¹⁰ ertȳm hog
 ȳrdogsegȳkkel <alattam meg / Mon-
 da felesseege · ez ennekȳm nag zegȳn ezȳn
 en igon bankodom hog en nem tuttam
 hog igen vagġyon dolgod / monda fabius
 azt paran<<olom hog elȳwe hozzaassan-
 ak az gonoz leanġok es ruhaġokath ro
 lok le vongġak es ez el dolgokerth tȳlȳnk
 nġlwan meg mġwettessenek es meg tȳres
 seenek / El menenek az legenġok es meg iq
 wenek mondanak <ak heġyaaban mun-
 kalkodonk merth ruhaġok testȳkhȳz ra¹¹

¹⁰ Az *mm* betȳkapcsolatnak eggyel kevesebb lȳba van.

¹¹ A sor vȳgi tollnyom valȳszinȳleg szȳndȳktalan (nem elvȳlasztȳjelkȳnt ȳll).

gadoth vronf keedeg igpn aluman hoz
tyoog: Memont el az azaarhoz mondy
of meg neky nyud egykeeth hog meg m
ontaa k volna monda az azaar igpn
baanom hog yg uagy on az dolag. Dec ho
g ez hynan zomelyoqk el ne hyygyek
magok atth of hog az istenknek twfolaaft
ne mezyenek temh varuusth valasztom
hozzaok hog o kenzaasta okeeth monda
varuuf az lege myknek hol uamat az
hynan leamjok piketh nekem kenzat
nom keel hozzaak elomben az ketteyth
hizenatth hagiak oth, ne talam hamaz
ban meg teez ha imezoknek kemjok
atth nem lautya, A hozzaak okeet mon
da nekyk vaaruuf. Agapes eb Cioma
engedyetok en tanac immoof aldozzaa
tok az istenknek, mondanak ik az qzq
k attya istemek of hynak of zent lelqk
nek zonetlen aldozont, monda varuuf
azt en ty nektek tanacca nem adam so
oth meeg kemal of attul tillelaak mo
nda agapes ne tik mert soha nem aldo
zont az baluamjoknak, monda varuuf
ne legetok kemen zyvdeek aldozzaatok
az baluamjoknak. ha kedeegeten azt nem
akarjatok meg oletek twpeth, azaz
nak hagiasta zereyth, monda Cioma
kik hog azaznak engedy az mij ha
balontza k mek mij paran Ciolattit w
talqok: monda ottan varuuf lege myk

gadoth · vronk keedeg igõn aluwan hor=
 tÿoog : Menÿõnk el az <azaarhoz mondÿ=
 ok meg nekÿ mÿnd ezõkeeth / hog meg m
 ontaak volna monda az <azaar · igõn
 baanom hog ÿg uagÿõn az dolog / dee ho
 g ez hÿtwan zõmelÿõõk el ne hÿgÿeek
 magokath · es hog az istenõknek <wfolaast
 ne merÿenek tennÿ · Variusth valaztom
 hozzaÿok hoõ õ kenzaassa õketh / Monda
 varius az legenÿõknek · hol uannak az
 hÿtwan leanyõk kiketh nekõm kenzat=
 nom keel hozzaak elõmben az ketteÿth
 hÿrenath hagÿak oth / ne talam hamar
 ban¹² meg teer · ha imezõknek kennÿok
 ath nem laatÿa / El hozzaak õkeet Mon=
 da nekÿk vaarius · agapes es Cionia
 engedÿetõk en tana<<imnak aldozzaa
 tok az istenõknek / mondanak õk · az õrõ
 k attÿa istennek es fÿwnak es zent lelõk
 nek zõnetlen aldozonk / Monda varius
 azt en tÿ nektõk tana<<a nem adom sõ=
 õth meeg kennal es attul tiltlaak · mo=
 nda agapes ne til< mert soha nem aldo
 zonk az baluanÿoknak / monda varius
 ne legetõk kemen zÿwõeek · aldozzaatok
 az baluanÿoknak · ha kedeehlen azt nem
 akarÿatok meg õletleek tÿtõketh <azar
 nak hagÿassa zereneth / monda Cionia¹³
 Illik hog <azarnak enge<d>g az mÿ ha=
 lalonkra · kinek mÿ paran<<olattit w
 talÿok : Monda ottan varius · legenÿõk

¹² A b javított betűnek látszik.

¹³ A C esetleg <-bõl javított betű.

fogyaatok ez paromlookatt es vessetott
a tozben: fogyaat sttan zegemjppkett es
beszppkeett labokatt meg kptozert es
az tozben veettek: de az vz ylen imetjen
nag zodaatt teen velok hog sem ruha
yok sem hayok sem testok meg nem ee
gee de ga nint xat el aluttak volna
felkppet isemiek meg adaat. Monda
varius: Gozzatok kij gyzenatt is hog kij
goztaak volna monda nekij varius. Nyeg
meg az te nenejdnet halalokon es ne ak
az vgyan el vezm mnyth bt. Monda
gyzena: apazom en az d peldayokkatt
halman kowetmij kmet mijatta ez demly
ok d velok pppkett grotke vgyadmij. mon
da nekij varius en azt mondom fogagd
zooty enged en tanaccoomiat monda gy
zena nem engedokt en bdrre tanaccozo
nat felelee varius ga nem engesz nem
gamaz pletteek meg. de nag gozru ke
nokatt tetteokt zaitad. Monda gyzena
meneuel nagjobban gyptretom: amieual
nagjobban fel magasztatom monda ne
kij varius. Az kenokatt nem felod. olyaat
tezt zaitad hog kytol felz monda gyze
na vala mnt en zaitam tess mnynd meg gy
ppom kztus segevegewel felelee varius
en az bordeelhan vintetlek teppdett. es az
te testodett oty igyn meg ppzoz tetteom
Monda gyzena: Job hog az testh meegh

fogyaatok ez karomlookath es vessetoth
 a tozben : fogaak ottan zegenyokketh es /
 kezokkeeth labokath meg kotozeek es
 az tozben veettek : de az vr isten imelyen
 nag <odaath teen velok hog sem ruha
 yok sem hayok sem testok meg nem ee
 gee · de ha mint <ak el aluttak volna
 lelloketh istennek meg adaak / Monda
 Varius : hozzatok ky hyrenath is · hog ky
 hoztaak volna · monda neký varius Iyeg
 meg az te nenednek halalokon · es ne ak
 a' vgyan el vezny mynth ok · Monda ·
 hyrena : akarom en az o peldayokkaat
 halwan kowetny · kinek myatta erdomly
 ek o velok orokkol orokke vigadny · Mon
 da neký varius · en azt mondom fogağh
 zooth engeğ en tana<<omnak¹⁴ Monda hy
 rena nem engedok en bonre tana<<ozo=
 nak · felelee varius ha nem engecz nem
 hamar otlelek meg · de nag hozzw ke
 nokath teteetok raytad · Monda hyrena
 meñuel nagyobban gyotretom : anñeual
 nagyobban fel magasztatom / monda ne=
 ky varius · Az kenokath nem felod · olyaat
 tezok raytad hog kytol felz / monda hyre
 na · valamyt en raytam tezz mynd meg gy
 ozom kristus sege<<egewel / felelee varius
 En az bordeelban vittetlek tegodeth · es az
 te testodeth oth igon meg firtotzetetom
 Monda hyrena : Iob hog az testh meegh

¹⁴ Az o feltehetőleg a-ból javított betű.

15 29
fortreffelick al az mynemo bozzw staagofft
al homem mirutz az lelck balman nmda
hoffpaal monda varius: ga taarck keez
az kweewalck nat nem zamlaltattatol oz
ton az zijetnek tarsu staagoffban monda
gijena. Az gijenzosseeg nemz keent: az 3d
keeg koronats nem mondatit az boim
ek mire nijnen akaratya az lelckneet
felelee varius. Gejaaban pedwestem az
ijfursaanat. Gejaaban konzolttem
zajta mondanat az legemjok ast mi
iol tuttok hog semmiy keepen el nem gay
ol az p hutzok monda varius: nem pedw
ezok tpbbet nekij vijgetteel det az boz
selban monda gijena. Nem vuznek fele
le varius. sij tilt meg. monda gijena az
akij ez vilaagot bollessegewel gijena mo
nda varius no mijd meg laatom ga sege
monda gijena. haatoz parancola varius
hog el vijmejet: azontul keets ofiak idwe
vewet of ottan fozel ualo gegnet tetece
fel vineek varius zolgaj meg tezeneek
keerde oket vrok mire ol hamaz meg id
tek volna. of hog hal volna gijena mon
daanats amagof ijnez heeg teeen vagin
monda varius o ty getook keerde oket
zijdmia of fengetm mondaanats amagof
mijt sijz mjt fengetz istenok tegod el
vezessenek nam mndanben engetont
te nekod semmiben meg nem tozok!

fõrtõztesseek akar mÿnemõ bozzwssaagokk
 al honnem mÿnth az lelõk balwan ÿmada=
 ssokkaal / monda varius : ha taarsok leez /
 az kwrwaaknak¹⁵ nem zamlaltathatol oz=
 ton az zÿzeknek tarsassaagokban / Monda
 hÿrena · Az gÿõnõrosseeg nemz keent : az zõ
 kseeg koronath / nem mondatik az bõnn
 ek mire nÿn<en akaratÿa az lelõkneek
 felelee varius · heÿaaban kedwezttem az
 õ ÿfiwsaaganak · heÿaaban koñõrõltem
 raÿta / mondanak az legenÿok · azt mÿ /
 iol tuttok hog semmÿ keeppen el nem haÿ
 ol az õ hitÿrõl / Monda varius · nem kedw
 ezõk tõbbet nekÿ · vÿgetõkeel õtet az bor=
 delban · Monda hÿrena · Nem vÿznek · fele
 le varius · kÿ tÿlt meg · monda hÿrena az
 a kÿ ez vilaaogot bõl<essegewel bÿrÿa / mo
 nda varius no maÿd meg laatom ha segel
 Monda hÿrena · baator / paran<<ola varius
 hog el vÿnneÿek : azontul keeth ÿfiak iõwe
 nek es variusnak zolgaÿtul hÿrenat meg
 vewek es ottan kozzel ualo heÿnek teteere
 fel viueek / varius zolgaÿ meg teereneek
 keerde õket vrok mire õl hamar meg iõt
 tek volna · es hog hol volna hÿrena · mon=
 daanak amazok ÿmez heeg teteen vaÿon
 Monda varius O tÿ hetook kezde õkeeth
 zÿdnÿa es feñõgetnÿ Mondaanak amazok
 mÿt zÿcz mÿt feñõgecz istenõk tegõd el
 vezessenek nam mÿndõnben engettõnk
 te nekõd semmÿben meg nem tõrtõk /¹⁶

¹⁵ Az első *a* után talán egy *k* kezdete látszik.

¹⁶ Az utolsó sort a scriptor a laptükrõt kijelölõ alsó vonalra írta; ennek nyomai látszanak a betűk háttérében.

meg paran-colatodath: felele varius
Adam paran-colam hog ez 300 fogadat
tan dagaal yof leantq az bordelban ny
getok mire nem vitetok mondanak a
mazok mert keet yfydak idvenek azta
mondaak hog te kdteed dketq hog gizen
att az heeg tettere vijgeek felele varius
nyncen gyzommet mondanak az lege
nyok mij iol esmeriok mimemok valan
ak mertq fenqs ruhajok vala es igon
zeep ozajok rotamok menent es eg
nyit iogyia felgl massik balia felgl va
la gizenanak mijnketa gaza tereete
nek hog nekod gize tenyijok monda
varius. Huk hog louanza fel ylyek es
lyit voltanak lyit minkeetq igen meg a
ktanak meg keressem az legnyok is es
menenek veete pnee hog az heggqz ut
tanak volna mynd el vezze ezok kezd
eek kezolny az hegyetq de semmykeppen
az tettere fel nem megettenek meg laatak
gizenastq monda varius eg zolgaaija
nak vad atal dketq az ottan meg lowe
monda gizen a variusnak. Bobogtalan
zegyondtessel meg hog eljen gylene zol
zetq tee fegyver nekq te meg nem gypzhe
teel monda varius. Valamij zegyonyk val
lottam mynd hymen zemedqm mertq tu
dom hog ebben meg haalq monda gize
na. Ezon en nekqm igon feel orqduqm /

meg paran<<olatodath : Felele varius
 laam paran<<olam hog ez zoo fogadat-
 lan dagaaljos leanth az bordelban vj
 getok · mire nem vittetok / mondanak a
 mazok / mert keet yfyaaak iowenek · azth
 mondaak hog te kolteed oketh · hog hyren-
 ath az heeg tettere vjgeek · felele varius
 Njn<en hyrommel / mondanak az lege
 nyok mj iol esmerjok minemok valan-
 ak merth fenos ruhayok vala es igon /
 zeep orczaajok wtannok¹⁷ menenk · es eg-
 gyk iogyä felol massik Balja felol va
 la hyrenanak / mynketh haza tereette
 nek hog nekod hyrre¹⁸ tennojok /¹⁹ Monda
 Varius · Illik hog louamra fel ylyek es
 kyk voltanak kyk minkeeth igen meg <a
 ltanak · meg keressem · az legeok is el
 menenek veele · Imee hog az heghoz iut
 tanak volna · mynd el vezze ezok : kezd
 eek kerolny az hegjeth · de semmykeeppen
 az teteré fel nem mehettének · meg laatak
 hyrenaath · monda varius eg zolgaayä-
 nak · lod altal oteth · az ottan meg lowe²⁰
 Monda hyrena variusnak · Bodogtalan
 zegyonoltessel meg · hog elyen gyenge zo
 zeth tee fegwer nekol te meg nem gyozhe
 teel · Monda varius : valamj zegyonth val
 lottam mynd kynnen zenuedom merth tu
 dom hog ebben meg haalz / Monda hyre
 na : ezon en nekom igon keel orolnom /

¹⁷ A w előtti vonal szándéktalannak tűnik.

¹⁸ A második r interlineáris betoldás.

¹⁹ Úgy tűnik, a másoló a pont formájú tagolójelet írta át virgúlára.

²⁰ Az ó javított betűnek látszik (talán e-ből).

te nekod iggy bankod mod. mert az the
pegyitlen segyert pokol az parhozatopot
bi pedeg martizom saagnak padmajat
el zuzellegnek koronajath kristus iesusul
en iegyissmetol veiyendq vaggiok pmet
tizyisseeg el diczisseeg miind qzokkol qzokke

**In arrol rok zeep tanossaa gotti
mikeppen kesertu az qdpg az zuzek
eth az ozvegyoketh: az hazassokath z-**

Dag hiszlekod gondolaatokkal zool
az zuznek el ezt mondja Micoda bo
Fon djaag es te nekod hog zuz mag. es az
hazaassagot el tauoztassaad te yfivsaag
odnak ydenen. es apaza leeg. nemde haz
nosb volnaee hog haazassagban eletod
eth visselneed ez vylaagban kiybol naga
zeep fiakkath leamjokath zylnel, nezed
zee az patriarkath profetaath kiy
ktol zamtalan zentok zaarmartanak. es
mastan miind fiokkal felessegyokkel isten
elgotti qzokke vutadnak. Pam vylagnak
ke: deiben mikort isten terzmitte adamot
azzontul nekij felessegyt oldalabol zozze
oliasd miind el az zentk irasath. sohol non
talalod hog az hazaassag parhozatottk
volnak. azeth is ha fiakkath mag leamjok
nekpl ez vylaagbol kiy mulandaz: kiyt in
adnak oztan eeted a mag kire marad attija

ka uag
leg tilla
kaja

1 dtul

te nekod igon bankodnod / mert az the
kegyotlensegodert pokolra karhoztatool
en kedeg martiromsaagnak paalmajat
es zyzessegnek koronajath kristus iesustul
en iegyossomtöl veëndö vagyok · kinek /
titzosseeg es di<<osseeg mynd qorokköl qorokke etc

HROTSVITA GANDESHEMENSIS:
PASSIO SANCTARUM VIRGINUM AGAPIS,
CHIONIAE ET HIRENAE

A latin nyelvű mű mai fordítása

A szent szüzek, Agape, Chionia és Hirena szenvedéstörténete.¹ Az éj leple alatt Dulcitus elöljáró, mivel vágyott rá, hogy ölelésüket élvezze, titkon meglepte őket. De amint a szenvedélytől tébolyultan hajlékukba lépett, a szüzek helyett fazekakat és serpenyőket ölelgetett és csókolgatott, arcát és ruháját pedig fekete korommal mocskolta be. Ezután parancsra átadta a szüzeket Sisinnius udvarmesternek, hogy ő büntesse meg őket. Ő csodálatos módon szintén pórul járt, majd végül megparancsolta, hogy Agapét et Chioniát lángok közé vessék, Hirenát pedig nyilazzák le.

Diocletianus, Agape, Chionia, Hirena, Dulcitus, Katonák²

[*Diocletianus*]³ Rokonságotok híres volta, származásotok⁴ és szépségetek kiválósága megkívánja, hogy a császári palotában házasodjatok meg mielőbb, ami az én parancsomra meg is fog történni, ha Krisztust megtagadjátok, és hajlandók vagytok isteneinknek áldozni.

Agape: Ne aggodalmaskodj emiatt, és ne nyomasszon téged a menyegzőnk gondja, mert semmiféle dologgal nem fogsz tudni rávenni bennünket sem hitünk megtagadására, sem érintetlenségünk feladására.

Diocletianus: Mit akar ez jelenteni? Miféle ostobaság hajt benneteket?

Agape: Az ostobaságnak miféle jelét veszed észre bennünk?

Diocletianus: Nyilvánvalót és nagyot.

¹ Lásd C1. – A C jelzet az 1501-es Celtis-kiadásra, annak az eredeti kéziratból való jelentősebb eltéréseire utal. Az itt felvett eltérések olykor a szöveg fordítását is érintik. Mindezek közlését lásd a latin nyelvű nyomtatott szövegkiadás után (89–91. oldalon).

² Lásd C2.

³ *Diocletianus* nevének itteni említése az eredeti kéziratból hiányzik. – A továbbiakban a szereplők rövidítésekkel közölt neveit teljes alakjukban, a közszói említéseket (*Milites*, *Coniunx*, *Hostiarius*) magyarra fordítva közöljük.

⁴ Lásd C4.

Agape: Amennyiben?⁵

Diocletianus: Legfőképpen, hogy régi vallásunk gyakorlatát elhagyva az újdonsült keresztény babonaságot követitek.

Agape: A mindenható Istent rágalmazod meggondolatlanul! Ez veszélyes!

Diocletianus: Kire nézve?

Agape: Rád és országodra, melyet kormányozol.

Diocletianus: Ez megbolondult. Vezessétek el!

Chionia: Nővérem nem bolondult meg, csak az igazsággal veri vissza az ostobaságotat.

Diocletianus: Ez meg féktelenül tombol, vigyétek ezt is a szíнем elől, hallgassuk meg a harmadikat!

Hirena: A harmadikat ellenállónak fogod tartani, aki kíméletlenül szembeszegül veled.

Diocletianus: Hirena, mivel fiatalabb vagy, legyen nagyobb méltóságod!

Hirena: Áru!d el, kérlek, hogyan!

Diocletianus: Hajlítsd meg nyakadat isteneink előtt, és légy te nővéreid számára megjavulásuk példája és szabadulásuk oka!

Hirena: Hajoljanak meg a bálványok előtt azok, akik futni akarnak a Magasságban dörgő haragja elől! Én ugyanis királyi kenettel felkent fejemet szobrok lábai elé járulva nem fogom megbecsteléníteni!

Diocletianus: Az istenek tisztelete nem becstelenséget, hanem különös tiszteletet von maga után.

Hirena: És mely becstelenség ocsmányabb, mely ocsmányság nagyobb, mint rabszolgákat úgy tisztelni, mint az urakat?

Diocletianus: Nem azt tanácsolom neked, hogy rabszolgákat tisztelj, hanem az urak és fejedelmek isteneit tiszteld.

Hirena: Vajon nem valakinek a rabszolgája az, akit készítőjétől pénzért vesznek meg, a megvásárolt rabszolgához hasonlóan?

Diocletianus: Ezért a szájaló makacsságért büntetés jár.

Hirena: Azt kívánjuk, azt áhítjuk, hogy Krisztus szerelméért részesülhessünk büntetésben.

⁵ Lásd C5.

Diocletianus: Ezeket a megátalkodottakat, akik parancsainknak ellenszegülnek, verjék⁶ bilincsbe, és őrizték őket Dulcitus előljáró katonái mocsos börtönükben.

Dulcitus: Vezessétek elő, katonák, vezessétek elő azokat, akiket a börtönben őriztek!

Katonák: Íme, itt vannak, akiket hívtátál!

Dulcitus: Ejnye! De szép, de kívánatos, de kiváló lányok!

Katonák: Tökéletes szépségűek.⁷

Dulcitus: A külsejük megigézett.

Katonák: Azt elhisszük!

Dulcitus: Szerelemre gyűjtöm őket magam iránt.

Katonák: Nem hinnénk, hogy képes vagy rá.

Dulcitus: Miért?

Katonák: Mert hitükben állhatatosak.

Dulcitus: Mi lenne, ha hízelkedve szólnék hozzájuk?

Katonák: Megvetik.

Dulcitus: Mi lenne, ha büntetésekkel fenyegetném őket?

Katonák: Semmibe se vennék.

Dulcitus: Akkor mi legyen?

Katonák: Kényszerítsd őket!

Dulcitus: Zárjátok be őket hivatali épületem belsejébe, amelynek előterében katonáim az edényeiket tartják.

Katonák: Miért arra a helyre?

Dulcitus: Hogy gyakran meglátogathassam⁸ őket.

Katonák: Ahogy parancsolod.

Dulcitus: Mit csinálnak a foglyok az éjszaka ezen órájában?

Katonák: Himnuszokat énekelnek.

Dulcitus: Menjünk közelebb!

Katonák: Csengő hangjukat távolról is halljuk.

Dulcitus: Várjatok itt kinn fáklyákkal, én pedig bemegyek, és élvezni fogom igencsak kívánt öleléseiket.

⁶ Lásd C9.

⁷ Lásd C11.

⁸ Lásd C12.

Katonák: Menj csak be, mi itt várunk.

Agape: Miféle zaj hallatszik az ajtó előtt?

Hirena: A nyomorult Dulcitus közeledik.

Chionia: Isten óvjon bennünket!

Agape: Ámen.

Chionia: Mit jelentsen a fazekak, lábasok és serpenyők csörömpölése?

Hirena: Megnézem. Gyertek, kérlek, nézzétek a réseken át!

Agape: Mi ez?

Hirena: Lám, ez az ostoba teljesen megháborodott. Azt gondolja, hogy a mi ölelésünket élvezi.

Agape: Mit csinál?

Hirena: A fazekakat melengeti buja ölében, most meg a serpenyőket és a lábasokat ölelgeti lágy csókokkal illetve.

Chionia: Nevetséges.

Hirena: Nocsak! Az arca, a keze és a ruhája annyira szennyes, annyira mocskos, hogy a feketeség, mely rátapadt, egy szerecsenhez teszi hasonlóvá.

Agape: Méltányos, hogy olyan legyen a teste, amilyen az ördögtől megszállott lelke.

Hirena: Lám, menni⁹ készül. Figyeljünk, mit csinálnak az ajtó előtt várakozó katonák, amikor kilép!

Katonák: Ki ez az ördögi lény, aki kifelé jön, talán maga az ördög? Meneküljünk!

Dulcitus: Katonák, hová futtok? Álljatok meg, várjatok, vezessetek fáklyáttal a hálószobámba!

Katonák: Parancsnokunk hangja, de az ördög képe. Ne maradjunk itt, meneküljünk! Ez a szellem a vesztünket akarja!

Dulcitus: A palotába megyek, és előadom az előljáróknak, milyen megaláztatást kellett elszenvednem.

Dulcitus: Ajtónállók, vezessetek be engem a palotába, mivel van egy titkos üzenetem a császár számára.

⁹ Lásd: C19.

Ajtónálló: Ki ez a hitvány és gyalázatos szörnyeteg, szakadt és mocskos rongyokba burkolva? Üssük ököllel, taszítsuk le a lépcsőről, nehogy be tudjon ide jutni!

Dulcitus: Jaj, jaj! Mi történt velem? Hát nem ragyogó ruhába vagyok öltözve, és teljesen fénylő a testem? Aki csak rám néz, undorodik e rettenetes szörnyűségtől! Hazamegyek a feleségemhez, és megtudakolom tőle, mi történt velem. – Lám, kibontott hajjal jönnek ki, az egész háznép sírva követi.

Feleség: Jaj, jaj! Férjem, Dulcitus, mi történt veled? Elment a józan eszed? A keresztények nevetségévé váltál!

Dulcitus: Immár érzem, hogy azoknak a lányoknak a gonosz tettei üznenek csúfot belőlem.

Feleség: Erősen felzaklat és különösen is elszomorít, hogy nem is tudod, mi történt veled.

Dulcitus: Megparancsolom, hogy hozzátok elő azokat a fajtalan lányokat, és fosszátok meg őket ruhájuktól, nyilvánosan meztelenítsétek le őket, hogy megtapasztalhassák ők is a mi megszégyenülésünket.

Katonák: Hiába izzadunk, hiába erőlködünk! Lám, a szüzek ruhája úgy rátapadt a testükre, mintha a bőrük lenne. Maga az előljáró pedig, aki nekünk a lemeztelenítésre parancsot adott, ülve horkol, és semmi sem tudja felébreszteni álmából. Menjünk a császárhoz, és hozzuk tudomására ezeket a dolgokat!

Diocletianus: Nagy fájdalommal tölt el, hogy hallom, Dulcitus előljáró ennyire megszégyenült, ennyire megalázták, ilyen ármány áldozata lett. De nehogy a hitvány asszonykák kérkedve büntetlenül csúfot üzzenek isteneinkből és azokból, akik isteneinket tisztelik, ezért utasítani fogom Sisinnius udvarmestert bosszúm végrehajtására.

Sisinnius: Katonák, hol vannak a fajtalan lányok, akiknek bűnhődniük kell?

Katonák: A börtönben tartjuk őket fogva.

Sisinnius: Hirenát tartsátok őrizetben, a többit vezessétek elő!

Katonák: Azzal az eggyel miért teszel kivételt?

Sisinnius: Kímélem gyermekségét. Így talán könnyebben megváltozik, mert a nővérei jelenlétében nem retten meg.

Katonák: Helyes. – Itt vannak, akiket parancsoltál.

Sisinnius: Fogadjátok meg, Agape és Chionia, a tanácsaimat!

Agape: És ha megfogadjuk?

Sisinnius: Áldozatok az isteneknek!

*Chionia:*¹⁰ Az igaz és örök Atyának, az ő örök Fiának és az e kettőtől származó szent Vigasztalónak szüntelen áldozzuk a dicséret áldozatát.

Sisinnius: Ezt nektek nem javaslom, sőt büntetéssel tiltom meg.

Agape: Nem fogod megtiltani, és soha nem fogunk áldozni a démonoknak.

Sisinnius: Adjátok fel szívetek keménységét, és áldozatok! Ha pedig nem teszitek, megöletlek benneteket Diocletianus császár parancsa szerint.

Chionia: Illő, hogy megölésünkben császárod parancsainak engedelmeskedj, akinek a rendelkezéseit mi, jól tudod, megvetjük. Ha pedig haboznál, hogy minket megkímélj, méltányos, hogy téged végezzenek ki.

Sisinnius: Ne késlekedjetez, katonák, ne késlekedjetez, fogjátok meg ezeket az istenkáromlókat, és dobjátok őket élve a tűzbe!

Katonák: Rajta, rakjunk máglyákat, és vessük őket a falánk lángok közé, hogy vége legyen ennek a gyalázkodásnak!

Agape: Neked nem, Uram, neked nem szokatlan az a hatalom, hogy a tűz akaraton engedelmeskedve megfélemezze erejéről. De szégyenrel tölt el minket a késlekedés, ezért kérünk, oldd meg lelkünk reteszeit, hogy testünk megsemmisülésével lelkünk az égben neked örvendezhessék.

Katonák: Ó, új és ragyogó csoda! Íme, lelkük elhagyta a testüket, ám a sérelem semmi nyoma nem érte őket, sem a hajuk, sem a ruhájuk nem égett meg a tűzben, legkevésbé pedig a testük!

Sisinnius: Hozzátok elő Hirenát!

¹⁰ A kéziratban és ennek nyomán a Celtis-kiadásban tévesen Hirena szerepel.

Katonák: Íme, itt van!¹¹

Sisinnius: Töltsön el nagy félelemmel, Hirena, nővéreid meggyilkolása, és ne akarj az ő példájukra elpusztulni!

Hirena: Kívánom az ő példájukat a halálig követni, mellyel kiérdemelhetem, hogy velük együtt örökké örvendezzem.

Sisinnius: Fogadd meg, fogadd meg az én tanácsomat!

Hirena: Nem fogadok meg tanácsodra bünt!

Sirinnius: Ha nem fogadod meg, nem kínálok neked gyors halált, hanem elnyújtom, és naponként új kínokkal tetézem.

Hirena: Minél keményebben kínoznak, annál dicsőségesebben dicsőülök meg.

Sisinnius: Nem félsz a kínoktól? Rajta leszek, hogy rettegj.¹²

Hirena: Bármilyen kínzásra ítélsz, Krisztus segítségével megszabadulok.

Sisinnius: Bordélyházba vitetlek, hogy tested ocsmány módon megyalázzák.

Hirena: Jobb, ha a testem szennyeződik be bármiféle gyalázattól is, mint hogy a lelkem a bálványoktól legyen mocskos.

Sisinnius: Ha a szajhának leszel a társa, bemocskolódva többé nem lehetsz tagja a szűzek társaságának.

Hirena: A gyönyör szüli a büntetést, a kényszer pedig a koronát, és nem bűn az, amibe a lélek nem egyezik bele.

Sisinnius: Hiába könyörültem, hiába szántam meg ennek gyermekségét!

Katonák: Előre tudtuk; sehogy sem lehet az istenek tiszteletére rávenni, és még rémítgetéssel sem lehet soha megtörni.

Sisinnius: Most már nem kegyelmezek!

Katonák: Helyes!

Sisinnius: Ragadjátok meg irgalom nélkül, és vonszoljátok kegyetlenséggel, és vezessétek a bordélyházba tisztelet nélkül!

Hirena: Nem fognak elvinni.

Sisinnius: Ki lenne képes megtiltani?

Hirena: Aki a világot gondviselésével irányítja.

Sisinnius: Majd megmutatom!

¹¹ Lásd C32.

¹² Lásd C35.

Hirena: Csak gyorsan tedd!

Sisinnius: Ne rettegjétek, katonák, ennek az istenkáromlásnak a hazug jóslatától!

Katonák: Nem rettegünk, a parancsaidnak engedelmességedünk.

Sisinnius: Kik ezek? Kik jönnek felénk? Mennyire hasonlóak azokhoz a katonákhoz, akiknek Hirenát átadtam! Ők azok. Miért jöttetek ilyen hamar vissza? Mitől lihegték ennyire?

Katonák: Téged keresünk.

Sisinnius: Hol van, akit átadtam nektek?

Katonák: A hegy csúcsán.

Sisinnius: Melyikén?

Katonák: A legközelebbi.

Sisinnius: Ti esztelenek és megzavarodottak és minden értelem híján levők!

Katonák: Miért vádolsz minket? Szavaddal és tekintetteddel miért fenyegetsz?

Sisinnius: Veszítsenek el titeket az istenek!

Katonák: Mit vétettünk ellened? Miféle jogtalanságot tettünk veled? Mely parancsaidat szegtük meg?

Sisinnius: Nemde megparancsoltam, hogy az istenek ellen lázadót a mocsok helyére vonszoljátok?

Katonák: Megparancsoltad, mi pedig a te parancsaidat végre is akartuk hajtani, de jött két ismeretlen ifjú, és azt állították, hogy te küldted őket, hogy Hirenát a hegy tetejére vezessék.

Sisinnius: Nem ismerem őket.

Katonák: Mi sem ismerjük őket.

Sisinnius: Milyenek voltak?

Katonák: Ragyogó öltözetűek, tekintetük felettébb tiszteletet parancsoló.

Sisinnius: És követték őket?

Katonák: Követtük.

Sisinnius: Mit tettek?

Katonák: Hirenét jobbról és balról közrefogták, minket pedig hozzád küldtek, hogy a dolgról téged tájékoztassunk.

Sisinnius: Már csak azt tehetem, hogy lóra ülve elvágatok, és kiderítem, kik voltak, akik minket ilyen könnyűszerrel kijátszottak.

Katonák: Veled megyünk!

Sisinnius: Ajjaj! Nem tudom, mit tegyek! Tönkretesznek a keresztények gonosz tettei! Lám, körülmegyek a hegy körül, és az ösvényt valahányszor meg is találom, arra sem felmenni nem tudok, sem rátérni ismét a visszaútra.

Katona: Csodálatos módon mindannyiunkat rászednek, és mérhetetlen fáradtsággal kizsigerelnek; ha tébolyult fejét továbbra is életben hagyod, magadat és minket is elpusztítasz.

Sisinnius: Enyéim közül bárki légy, feszítsd meg keményen az íjad, lödd ki nyiladat, lödd át ezt az átkozottat.

Katona: Így teszek.

Hirena: Szégyenülj meg, szerencsétlen Sisinnius, szégyenülj meg,¹³ és nyögj legyőzve szánalmasan, mivel egy gyenge gyermeklányt fegyverek nélkül nem voltál képes legyőzni!

Sisinnius: Bármilyen szégyen történik, könnyen¹⁴ elviselem, mivel nem kételkedem, hogy te meg fogsz halni.

Hirena: Nekem emiatt a lehető legnagyobb lesz az örömöm, te azonban szenvedni fogsz, mivel gonosz lelked kegyetlensége miatt a pokolra ítéltetsz; én azonban a vértanúk pálmáját és a szüzek koszorúját fogom elnyerni. Belépek az örök Király nászszobájába, akinek tisztelet és dicsőség mindörökké.¹⁵

¹³ Lásd C39.

¹⁴ Lásd C40.

¹⁵ Lásd C43.

A latin nyelvű kézirat fotómásolata
és betűhű átírata

ensilua tuus respicere. et p martiru suffragia
 sanu recepit. T. Grās regi cōtutatis. qui suis mi-
 litib: tantu p̄stitit honoris. ut n̄ solu anime gō-
 dēt in celo. sed etiā mor tua. intinulis ossa va-
 rus fulgēt miracula. titulis utestimonium
 sui scētatis. Prestante dno nro ihu xpo qui uiuit

Agrippina Indulans

Passio scārum uirginum. agapis. choniz. et
 hereng. quas sub nocturno silentio. dulcoratis
 preses clam adit. cupiens earum. amplexib:
 saturari. sed mox ut intrauit. mentis cap-
 tus. ollas et sartaginef. pro uirgibus. amplex-
 tendo osculabatur. donec facies et uestes hor-
 ribili nigredine. inficiebantur. Deinde si-
 panno cometi. uisū per. punientias uirgines
 cessit. qui etiam miris modis illusus. tandem
 A G. et CMIOM. concremari. et HIR
 uisit per fodi.

DIOCLETIAN AGAPIS. OBIO
 NIX. SIKENA. DVLCI

Passio¹ *sanctarum uirginum* · *agapis* · *chionię* · et
hýreneę · *quas sub nocturno silentio* · *dulcitus*
pręses clam adiiit · *cupiens earum amplexibus* ²
saturari · *sed mox ut intrauit mente cap*
tus · *ollas et sartagines* · *pro uirginibus amplec*
tendo osculabatur · *donec facies et uestes hor*
ribili nigredine inficiebantur · *Deinde si*
sinnio comiti iussu per puniendas uirgines
cessit · *qui etiam miris modis illusus tandem*
AGapen · et · *CHIONiam* · *concremari* · et *HIREnem*
iussit perfodi ·

DIOCLETIAN^{us} AGAPES CHIO
NIA · HIRENA · DULCI

¹ A lap tetején későbbi írással (a Konrad Celtis-féle kiadási előkészítő munkák során került oda): *Argumentu(m) Indulciciu(m)*. (Vö. a következő lábjegyzetekkel: 3, 14, 26, 37, 45, 55, 66, 73.) – Lásd C1. A C jelzet az 1501-es Celtis-kiadásra, annak az eredeti kézírattól való jelentősebb eltéréseire utal. A jelzett eltéréseket a nyomtatott szövegkiadás után soroljuk fel (a 89–91. oldalon). – A kézirat rövidítéseit a főszövegben kurzív szedéssel, a filológiai apparátusban zárójelek között oldottuk fel.

² A szokásos szövegtagoló jel alatt ezen a helyen pontban végződő vonás is látható.

PATRIVS MILITES

parentelæ claritas ingenitatis vrmq; se-
renitas pulchritudinis: exigit uos nuptiali
legē primis in palatio copulari: qm̄ nr̄ius
sio annuerit fieri: si xpm̄ negare: nrisq; dñs
sacrificia uelitis ferre. **A.** Cito securus ex-
tarum: nec te grauet nr̄m preparatio nupti-
arum: quia nec ad negationem confitendi no-
m̄inis: nec ad corruptionem integritatis:
ullis rebus compelli poterimus. **D.** Quid
sibi uult ista: que uos agitat fatuitas? **A.**
Quod signum fatuitatis nobis in eo des̄hendis?
D. Euidens: magnumq; **A.** In quo? **D.** In hoc
precipue: qd̄ relicta uetuste obseruantiã
religionis: inuitē xp̄iane nouitate sequimini
superstitionis. **A.** Temepe allumpnatis statu
di omnipotentis: periculum. **D.** Cuius? **A.**
Tui: rei q; publice quim gubernas: **D.** Ista
insanit: amoueat. **¶** **A.** Mea germana
non insanit: sed tu stulticiã in te repre-
hendit. **D.** Ista melementis bachatur: unde
nr̄is conspectibus equis subtrahatur: et tercia
discutatur. **¶** **A.** Terciam rebellem: abiq;
poenitens p̄babit penitentē: **D.** Hyena: cum

TIVS³ MILITES⁴

Parentelę⁵ claritas ingenuitatis⁶ uestrumque se
renitas pulchritudinis · exigit uos nuptiali
lege primis⁷ inpalatio copulari · quod nostri ius
sio annuerit fieri · si xpistum negare · nostrisque diis
sacrificia uelitis ferre · A · Esto securus cv
rarum · nec te grauet *nostrarum*⁸ preparatio nupti
arum · quia nec ad negationem confitendi no
minis · nec adcorruptionem integritatis ·
ullis rebus compelli poterimus · d · Quid
sibi uult ista · quę uos agitat fatuitas? A ·
quod signum fatuitatis nobis inesse deprehendis?
d · Euidens · magnumque⁹ · A · In quo?¹⁰ d · Inhoc
precipue · quod relictā uetustę obseruantia
religionis · inutilem xpistianę nouitatem sequimini
supersticionis · A · Temere calumpniaris¹¹ statum
dei omnipotentis · periculum · d · Cuius? A ·
Tui · reique · publice quam gubernas · d · Ista
insanit · amoueatur · CH · Mea germana
non insanit · sed tui stulticiam iuste repre
hendit · d · Ista inclementius bachatur · unde
nostris conspectibus equę subtrahatur · et tercia
discutiatur · HI · Terciam rebellem · tibi que ·¹²
poenitus *probabis*¹³ renitentem · d · Hirena · cum

³ A lap tetején későbbi írással: *Dul* · (a Celtis által adott cím folytatása a következő lap tetején). Az első sor *VS* betűi felett *a*, a *P* iniciálé mellett, a margón *d* betű látható. Talán tollpróbák.

⁴ Lásd C2.

⁵ A szó utolsó betűje *a*-ból, fölé írt *e*-vel javított betű. – Lásd C3.

⁶ Lásd C4.

⁷ A szó két utolsó betűje között szokatlanul nagy távolság és dörzsölés nyoma látható. Az *i* ekként talán *u*-ból javítva.

⁸ A sor fölött kiegészítve: *arum*.

⁹ A kéziratban inentől a *-que* tapadószó rövidítésjele (;) elmarad.

¹⁰ Lásd C5.

¹¹ Lásd C6.

¹² A másoló a *-que* tapadószó után a továbbiakban (talán a ; rövidítésjel helyett) akkor is szövegtagoló jelet alkalmaz, ha ezzel összetartozó szavakat választ szét.

¹³ Lásd C7.

si minor aetate: fito maior dignitate. ¶
Ostende quæso. quo pacto. ¶ **D.** Flecte: et iucem
 dus. evesto sororibus exemplum correctionis.
 & causa liberationis. ¶ **H.** Conquiescant idolis.
 qui uelint incurrere iram celsi tonantis. ego
 quidem caput regali unguento delibucam.
 non de honestate. pedibus simulachrorum
 submitendo. ¶ **D.** Cultura deorum non addu
 cit inhonestatē: sed precipuum honorem. ¶
Et que inhonestas turpior. que turpitudine ma
 ior. quam ut seruos ueneretur ut dominos. ¶
D. Non suadeo tibi uenerari seruos. sed domi
 num principumq; deos. ¶ **H.** Nonne is est cui
 uisserunt. qui ab apasice ppeuo comparatur
 ut empticus. ¶ **D.** Inuis presumptio uerbosita
 tis tollenda est supplicis. ¶ **H.** Hoc optamus.
 hoc amplectimur: ut p xpi amore supplicis
 laceremur. ¶ **D.** Iste contumaces. nisiq; depre
 tas conualuantes. carceris inuētantur. et
 ad carmen dulcitate presulis. sub carcere sub
 spualior seruentur. ¶ **D.** Producat milites.
 producat quas tenetis in carcere. ¶ **H.** Ecce
 quas uocasti. ¶ **D.** Sapē quam pulchre. quā
 uenit. quam egregie puellule. ¶ **H.** Perfecit

sis¹⁴ minor aetate · fito maior dignitate · HI ·
 Ostende quęso · quo pacto? d · Flecte cervicem
 diis · et esto sororibus exemplum correctionis ·
 & causa liberationis · HI · Conquiniscant idolis ·
 qui velint¹⁵ incurrere iram celsitonantis · ego
 quidem caput regali unguento delibutum ·
 non dehonestabo · pedibus simulachrorum
 submittendo · d · Cultura deorum non addu
 cit dehonestatem¹⁶ · sed precipuum honorem · HI
 Et quę inhonestas turpior · quę turpitude ma
 ior · quam ut¹⁷ servos¹⁸ uenerari¹⁹ ut dominos²⁰
 d · Non suadeo tibi uenerari servos · sed domi
 no principumque deos · HI · Nonne is est cuius-
 uis servus · qui ab artifice pretio comparatur
 ut empticius? d · huius presumptio uerbosita
 tis · tollenda est supplitiis · HI · Hoc optamus ·
 hoc amplectimur · ut *pro xpisti* amore supplitiis
 laceremur · d · Istę contumaces · *nostrisque* · decre
 tis contraluctantes catenis inretiantur²¹ · et ·
 adexamen dulcitii²² presidis²³ · sub carcerali
 squalore serventur · dv · Producite milites ·
producite quas tenetis in carcere · M · Ecce
 quas uocasti · dv · Pape²⁴ · quam pulchrę · *quam*
 uenustę · quam egregię puellulę · M · Perfectę²⁵

¹⁴ A lap tetején későbbi írással: *cicius* (az előző oldalon megkezdett cím folytatása). A név-
 részlet előtt redundánsan a jobb felső sarokban szokásos oldalszám (91) olvasható.

¹⁵ A szókezdő *u* áthúzva, fölötté javításként v.

¹⁶ Az eredetileg (talán a következő sorban olvasható *inhonestas* nyomán) lejegyzett *in* fölött
 javításként: *de*.

¹⁷ A szó alatt pontozás, a törlés jeleként.

¹⁸ Az *o u*-ból javítva. – Lásd C8.

¹⁹ Az eredetileg lejegyzett *etur* szóvég alatt pontozás a törlés jeleként, fölötté javításként: *ari*.

²⁰ A második *o a*-ból javítva.

²¹ Lásd C9.

²² A szóvégi *ii* betűk talán más betűből javítva.

²³ Lásd C10.

²⁴ Az *e* felett megtört vonás, talán téves nazálisjel.

²⁵ Lásd C11.

decore. **D.** Captivum illarum spero. **R.** Cre-
 dibile. **D.** Exestio illas ad mei Amorem tra-
 here. **R.** Insidimus te pualtere. **D.** Quare.
R. Quia stabiles fide. **D.** Quid si suadeam blandi-
 mentis. **R.** Contempnunt. **D.** Quid si corream
 supplicis. **R.** Parumpendunt. **D.** Et quid fieri.
R. Perogita. **D.** Ponit illas in custodia. ininte-
 riorum officine aedem. hinc paulo ministrorum
 sequantur uasa. **R.** Et quid coler. **D.** Quo
 ame sepius aule possint uisitari. **R.** Yeubet. **D.**
 Quilagam captus. sub hoc noctu tempore. **R.**
 Vacant huius. **D.** Accedamus ppius. **R.** Innu-
 lo sonitum uocis. a longe audiemus. **D.** Obser-
 uate pforibus eum lucernis. ego alicem intabo
 et uel optata amplexibus me saturabo. **R.** Inq. d.
 praestolabimur. **A.** Quid strepat pforibus. **R.**
 Infelix dulciter ingreditur. **R.** Si nos truceatur.
A. Amen. **R.** Quid sibi uult collatio ollarum.
 caecaborum. & sarragenorum. **R.** Lustrabo. Acce-
 dit que so. p primulas pspicit. **A.** Quid est. **R.**
 Ecce iste stultus mente alienatus. effimat se nris
 in amplexibus. **A.** Quid facit. **R.** Hinc ollas
 molli fouet gremio. nunc sarragenes & caecabos
 amplectitur. nunc libant oscula. **R.** Ridiulis.

decorę²⁶ · dv · Captus sum illarum specie · M · Cre
 dibile · dv · Exestuo illas admei amorem tra
 here · M · Diffidimus te prevalere · dv · Quare?
 M · quia stabiles fide · DU²⁷ · Quid si suadeam blandi
 mentis? M · Contempnunt · dv · quid si terream
 supplitiis? M · Parui pendunt · DU · Et quid fiet?
 M · Precogita · du · Ponite illas incustodiam · ininte
 riorem officinę aedem · In cuius proaulio ministrorum
 seruantur uasa · M · Vt quid eo loci? DU · Quo
 ame sepiuscule possint uisitari²⁸ · M · Ut²⁹ iubes · dv ·
 quid agunt³⁰ captivę · sub hoc noctis tempore? M ·
 Vacant hýmnis · DU · Accedamus propius · M · Tinnu
 lę sonitum uocis alonge audiemus³¹ · dv · Obser
 uate pro foribus cum lucernis · ego autem intrabo ·
 et³² uel optatis amplexibus me saturabo · M · Intra ·
 praestolabimur · A · Quid strepat³³ pro³⁴ foribus? HI ·
 Infelix dulcitus ingreditur · CH · deus nos tueatur ·
 A · Amen · CH · quid sibi uult collisio ollarum ·
 caccaborum · & sartaginim³⁵ HI · Lustrabo · Acce
 dite queso · per rimulas perspicite · A · Quid est? hi ·
 Ecce iste stultus mente alienatus · estimat se nostris
 uti³⁶ amplexibus · A · quid facit? HI · Nunc ollas
 molli fouet gremio · nunc sartagines & caccabos
 amplectitur · mitia libans oscula · CH · Ridiculvm ·

²⁶ A lap tetején későbbi írással: *Dulci* (a cím folytatása a következő lap tetején).

²⁷ Ezen és a következő két oldalon Dulcitus nevének rövidítésében az *U*, *u*, illetve *v* betűk szára gyakran le van húzva, így *Y*-, illetve *y*-hoz hasonló betűformát alkot.

²⁸ Lásd C12.

²⁹ Az *U* betű szára le van húzva, így *Y*-hoz hasonló betűformát alkot.

³⁰ Az eredetileg lejegyzett második *a* fölött javításként: *v*.

³¹ Lásd C13.

³² A *t c*-ből javítva.

³³ Lásd C14.

³⁴ Lásd C15.

³⁵ Az *inim* javított (téves) szóvég nem olvasható betűkre ráírva. A szó legvégén az ide kívánkozó *sartaginum* szó *um* vége kivehető, fölötté az *n* (nazális) rövidítésének a jele látható. – Lásd C16.

³⁶ Lásd C17.

Hic facies manus ac uestimenta adeo sordidata
 adeo conquinata ut nigredo que inhesit similitu
 dine ethnopsi exprimat. **A.** Decet ut talis appare
 at corpore. qualis Athabolo possident inmente.
Hic in papae ingred. intendamus. quid illo egre
 dientur. agant milites. p foribus expectantes. **U.**
Quis hic egreditur. Demoniacus. t magis ipse dia
 bolus. fugiamus. **D.** Milites. quo fugiens. statim
 expectare. ducit me cum lucernis ad cubile. **U.**
Ex senioris nri. sed imago diaboli. non subsistam.
 sed fugam maturemus. fantasma uult nos pessim
 dare. **U.** Ad palatium ibo. & quam abiectione
 perior. principibus uulgabo. **D.** Hostiam intro
 ducite me in palatium. quia ad imperatorem habeo
 secretum. **U.** Quid hoc uile ac detestabile mon
 strum. scissis & nigellis panniculis obsitum. pugni
 tundamus. de gradu percipiem. nec ulqz huc deus
 liber accessus. **U.** Ve ue. quid contigit. nonne
 splendidissimus uestibus induis. toto q. corpore
 indeor nudus. q. qui cumq. me aspicit. uelut
 horribile monstrum fastidit. Ad conuicem ruerit.
 tar. que ab illa quid ^{ergo me} actum sic exepit. In solius
 quibus egredit. omisq. dom lacrimis ptege. **C.** Heu
 heu in senor dulciter. quid parit. nonne sane

HI³⁷ · Nam facies · manus · ac uestimenta · adeo sordidata³⁸ ·
 adeo coinquinata · ut nigredo quę inhęsit · similitu
 dinem ethiopsis exprimat · A · decet ut talis appare
 at corpore · qualis a diabolo possidetur inmente ·
 hi · En parat ingredi³⁹ · intendamus · quid illo egre
 diente agant milites · *pro* foribus expectantes? M ·
 Quis hic egreditur · demoniacus · *vel* magis ipse dia
 bolus · fugiamus · dv · Milites · quo fugitis · state
 expectate · ducite me cum lucernis ad cubile · M
 Vox senioris *nostri* · sed imago diaboli · non subsistamus ·
 sed fugam maturemus · fantasma uult nos pessum
 dare⁴⁰ · DU · Ad palatium ibo · & quam abeccionem⁴¹
 patior · principibus uulgabo · dv · Hostiarii intro
 ducite me inpalatium · quia adimperatorem habeo
 secretum · HO · quid hoc uile ac detestabile mons
 trum · scissis &⁴² nigellis panniculis obsitum? pugnis
 tundamus · de gradu *precipitemus* · nec ultra huc detur
 liber accessus · DU · Ve ue quid contigit · nonne
 splendidissimis uestibus indutus · *totoque* · corpore
 uideor nitidus · & qui *cumque* · me aspicit · uelut
 horribile monstrum fastidit? Ad coniugem rever
 tar · quo ab illa quid erga me⁴³ actum sit experiar · En solutis
 crinibus egreditur · *omnisque* · domus lacrimis *prosequitur* · C · Hev⁴⁴
 heu mi senior dulciti · quid pateris · nones sanę

³⁷ A lap tetején későbbi írással: *cius* (az előző oldalon megkezdett cím folytatása). A névrészlet fölött redundánsan a jobb felső sarokban szokásos oldalszám (92) olvasható.

³⁸ Lásd C18.

³⁹ Lásd C19.

⁴⁰ A *pessum u*-ja fölött ferde vonás. – Lásd C20.

⁴¹ Lásd C21.

⁴² Lásd C22.

⁴³ Az *erga me* a *quid* és az *actum* szavak fölé írva, közéjük jellel beszúrva.

⁴⁴ Lásd C23.

mens: factus es inderisum xpi colis. **D**: Hunc tandem
sentio me: illisum illarum maleficus. **C**: Hoc me uehe
menter consulit: hoc precipue conspiciat: quod quid
patiebaris ignorasti. **M**: Quando ut lasciuę ppaesen
tentur: puellę: & abstractis uestibus publice denu
dentur: quo uersa uice: quid nra possunt ludibria
experiantur. **M**: Frustra sudamus: inuicem laboro
mus: etce uestimenta uirginis corporibus inherere
uelur copia: sed & ipse: quinos ad exfoliandum ur
gebat: preses stetit: scilicet: nec ullatenus excipere
potest a somno. **A**: Si peritorem adscamus: ipsiq;
perum que geruntur: ppaemus. **D**: Toler: nunc
quod presidem dilectum audio: adeo illisum: adeo
exprobratum: adeo calumniatum: sed ne uiles nudi
exale: iactant: se impune nris dnt: deorumq; cul
toribus illudere: si summum comite: dyragam: adula
onem expeccandam. **S**: Omittes ubi sunt: lasciuę
que torquet: debet: puellę: **M**: Affliguntur in
carcere. **S**: In penam reseruate: & reliquas pducit:
M: Cur unam excipit. **S**: Parens infantę: forte faci
lius conuenerit: si sororum ppaesentia: non reze
bitur. **M**: Ita: ppaesentia sunt: quos insisti. **S**: Prebetur
assensum: dyragę: & etnomia meis: consiliis. **A**: **S**:
prebelum: **S**: forte libamini: dnt: **M**: Vero et

mentis⁴⁵ · factus es inderisum xpisticolis · dv · Nunc tandem sentio me illusum illarum malefitiis · C · Hoc me uehementer confudit · hoc præcipue contristauit · quod quid patiebaris ignorasti · DU · Mando ut lasciue⁴⁶ praesententur puellę · et abstractis uestibus publicę dudentur · quo uersa vice quid nostra possint ludibria experiantur · M · Frustra sudamus · inuanum laboramus · ecce uestimenta uirgineis corporibus inherent uelut coria · sed & ipse qui nos ad exspoliandum⁴⁷ urgebat preses stertit⁴⁸ sedendo · nec ullatenus excitari potest asomno · Adimperatorem adeamus · ipsique rerum que geruntur propalemus · di · Doleo nimium quod presidem dulcitium audio · adeo illusum · adeo exprobratum · adeo calumniatum · sed ne uiles mulierculę iactant⁴⁹ se impune nostris diis · deorumque cultoribus illudere · sisinnium comitem dirigam adultionem exercendam · S · O milites ubi sunt lasciuię⁵⁰ que torqueri debent puellae? M · Affliguntur in carcere · S · Hireniam reseruate · & reliquas producite · M⁵¹ · Cur unam excipis? S⁵² · Parcens infantię · Forte facilius conuertetur · si sororum praesentia non terribitur · M · Ita · Praesto sunt quos⁵³ iussisti · S · Prębete assensum agapes & chionia meis consiliis · A · Si prębebimus · S · Ferte libamina · diis · H⁵⁴ · Vero et

⁴⁵ A lap tetején későbbi írással: *Dulci* (a cím folytatása a következő lap tetején).

⁴⁶ Az *u* után téves betű kerülhetett, dörzsölés helye látszik.

⁴⁷ Az *s* utólag beszúrva.

⁴⁸ Az *i* e-ből javítva.

⁴⁹ Lásd C24.

⁵⁰ Az *u* utáni *i* felesleges betű, vö. 46. jegyzet. – Lásd C25.

⁵¹ Lásd C26.

⁵² Lásd C27.

⁵³ Lásd C28.

⁵⁴ Téves; *CH* helyett. – Lásd C29.

Aeterno patri. eiusq. coeterno filio. scilicet. Amborum patri
 dicitur. sacrificium laudis sine intermissione libamus. **S.**
Vocatus non suadet. si poteris prohibeo. **A.** Non prohibebit.
 nec unquam sacrificabimus demonis. **S.** Deponite duri
 tiam cordis. et sacrificate. sicut dicitur. faciam vobis interfectis
 vestris iuxta preceptum imperatoris deo deonum. **Ch.** **P**eter
 ut in omni necessitate obtemperes. iussis tui imperatoris. cui
 nos de peccatis contempnere noscitur. si autem parcedo mo
 ram feceris. de quibus est. ut tu interfinaris. **S.** Non tar
 ditatis milites. non tardent capiti blasphemias has. et in
 ignem proinde iuras. **Ch.** **I**nterim constituendis rogis. et
 traulam illas bachannib. flammis. quo finem demus
 conimus. **A.** **M**ortui dicitur. non tibi hec potentia insolita.
 ut ignis unum uirtutis sue oblitiscat. tibi obtemperando.
 si tenet nos morarum. tunc rogum solus prima cula. an
 maru. quo exantibus corporibus tecum plaudent. in
 arboris nri sps. **Ch.** **O** noui. ostupendum miraculum.
 ecce anime egressi sunt corpora. et nulla lisionis
 reperimus uestigia. sed nec capilli. nec uestimenta.
 ab igne sunt ambusta. quo minus corpora. **S.** pro
 ferre. **L**ipenam. **Ch.** **E**cce am. **S.** **P**er amecet impera
 necesse soorum. et caue peccare exemplo illarum
Ch. **O** pro exemplum earum moriendo sequi. quo
 mereris eum. et acceptuliter letari. **S.** **C**ede cede

aeterno⁵⁵ patri · eiusque coeterno filio · *sanctoque* · amborum para
 clyto · sacrificium laudis sine intermissione libamus · S ·
 Hoc uobis non suadeo · *sed* poenis prohibeo · A · Nonprohibebis ·
 nec⁵⁶ unquam sacrificabimus⁵⁷ demoniis · S · Deponite duri
 tiam cordis · & sacrificate · sin *autem* · faciam uos interfectum
 iri · iuxta *preceptum* imperatoris diocletiani · CH · Decet
 ut in *nostris* necem obtemperes · iussis tui imperatoris · cuius
 nos decreta contempnere⁵⁸ nosis · *siautem* parcendo mo
 ram feceris · *aequum est* · ut tu interficiaris · S · Non tar
 detis milites · non tardetis⁵⁹ capere⁶⁰ blasphemias has · et in
 ignem *proicite* uiuas · M · Instemus construendis rogis · et
 tradamus illas *bachantibus*⁶¹ flammis · quo finem demus
 conuiciis · A · Nontibi *domine* · nontibi hec potentia insolita ·
 ut ignis uim uirtutis suę obliuiscatur · tibi obtemperando ·
sed tedit nos morarum · ideo rogamus solui retinacula · ani
 marum · quo extinctis corporibus tecum plaudent · in
 æthere⁶² *nostris spiritus* · M · O nouum · o stupendum miraculum ·
 ecce anime egressę sunt corpora · & nulla · lesionis
 repperiuntur uestigia · sed nec capilli · nec uestimenta ·
 abigne sunt ambusta · quominus⁶³ corpora? S · pro
 ferte · Hirenam · M · Eccam⁶⁴ · S · Pertimesce hirena ·
 necem sororum · & caue perire exemplo illarum⁶⁵ ·
 Hi · Opto exemplum earum moriendo sequi · quo
 merear cumhis aeternaliter letari · S · Cede cede

⁵⁵ A lap tetején későbbi írással: *cius* (az előző oldalon megkezdett cím folytatása). A névrészlet előtt redundánsan a jobb felső sarokban szokásos oldalszám (93) olvasható.

⁵⁶ A szó után későbbi kéz szétválasztó jelet iktat be, talán az olvasás könnyítése végett.

⁵⁷ Az eredetileg leírt *o* aláhúzva a törlés jeleként, fölötte javítva: *i*.

⁵⁸ Lásd C30.

⁵⁹ A *ti* betűk talán *u*-ból javítva.

⁶⁰ Az eredetileg leírt *ut* szóvég alatt javítás jele, fölötte: *ere*.

⁶¹ A *ti* betűk *a*-ból javítva.

⁶² Lásd C31.

⁶³ Az *o* fölött ferde vonás.

⁶⁴ Lásd C32.

⁶⁵ Lásd C33.

meo suasioni. **h**l. **h**anc cedam facinus sualem. **S**.
Si non cesseris. non etiam tibi praestabo exitum. sed
 differam. & noua induet supplex. multiplicabo. **h**l.
Quanto acius torquetur. tanto gloriofius exaltabor.
S. Supplex non merus. admouebo. qual horrefas. **h**l.
Quicquid interrogabis. aduersi. euadant inuamne xpi.
S. faciam te ad lupanar duci. corpusq. tuu raptum
 conquinari. **h**l. **M**elius e. ut quibus cumq. iniuriis.
 maculeat. quam anima idolis polluat. **S**. si socii
 etis meretriciu. non poteris polluta ultra impa con
 tubituu. computari uirginu. **h**l. Volupta parte
 poenam. necessitas autem coronam. nec dicitur reat.
 nisi qd consentit animus. **S**. frustra parcebam.
 frustra miserebar. huius infante. **h**l. **P**rosecum
 nullatenus addeoru cultuam. potest fleth. nec
 terrore unquam potest frangi. **S**. Non ultra par
 cam. **h**l. **R**ectum. **S**. Capite illam sine misera
 tione. & trahentes cum crudelitate. ducite ad lu
 panar sine honore. **h**l. Non pducem. **S**. Quis
 phibere poterit. **h**l. **I**n mundu sui pudorosa
 regit. **S**. Probabo. **h**l. **A**ccitius libit. **S**. Meretrix
 animi multas. fallacis. huius blasphemie psagis.
hl. **N**on terrem. sed teus precepta parere uamur.
S. Quis sunt hi. quinos inuadunt. quam similes sum

meę⁶⁶ suasioni · hi · haut⁶⁷ cedam facinus suadenti · S ·
 Si non cesseris · non citum tibi praestabo exitum · sed
 differam · & noua indies supplitia multiplicabo · HI ·
 Quanto acrius torqueor · tanto gloriosius exaltabor ·
 S · Supplitia non metuis · admouebo quod⁶⁸ horrescis⁶⁹ · HI ·
 quicquid irrogabis aduersi · euadam iuuamine xpisti ·
 S · Faciam te ad lupanar duci · corpusque tuum turpiter
 coinquinari · HI · Melius est · ut corpus⁷⁰ quibuscumque · iniuriis ·
 maculetur · quam anima idolis polluat · S · si socia
 eris meretricum · non poteris polluta ultra intra con
 tubernium · computari uirginvm · HI · Voluptas⁷¹ parit
 poenam · necessitas autem coronam · nec dicitur reatus ·
 nisi quod consentit animus · S · Frustra parcebam ·
 frustra miserebar · huius infantię · M · Praesciuimus
 nullatenus addeorum culturam potest flecti · nec
 terrore umquam potest frangi · S · Non ultra par
 cam · M · Rectum · S · Capite illam sine misera
 tione · & trahentes cum crudelitate · ducite adlu
 panar sinehonore · HI · Non perducent · S · Quis
 prohibere poterit?⁷² hi · qui mundum sui prouidentia
 regit · S · Probabo · HI · Accicius libito · S · Neterre
 amini milites · fallacibus huius blasphemię presagiis ·
 M · Non terremur sedtuis preceptis parere nitimur ·
 S · Qui sunt hi? qui nos inuadunt? quam similes sunt

⁶⁶ A lap tetején későbbi írással: *Dulci* (a cím folytatása a következő lap tetején).

⁶⁷ Lásd C34.

⁶⁸ Az *o* talán javított betű.

⁶⁹ Lásd C35.

⁷⁰ A szó a következő szó fölé írva.

⁷¹ Az *s* az *a* fölé besúrvva.

⁷² Lásd C36.

milibus quibus hyrenam tradidimus: ipsi sunt. Cur
 tam cito pervertimini: quae tenditis tam anhelatim
 Te ipsum querimus: **S.** Vbi est quam quaxastis: **Q.**
 In superbo montis: **S.** Curus: **Q.** Proximo: **S.** Qui
 sensum rebeldes: totiusq; rationis incapaces: **Q.**
 Cur causaris: cur voce & vultu nobis minaris:
S. Nios pedant: **Q.** Quid inter commisimus: quam
 tibi iniuriam fecimus: que tua iussa transgressi
 sumus: **S.** Nonne precepi: ut rebellem deorim:
 altititudinis locum haberem: **Q.** Precepisti:
 nosq; tuis preceptis operam dedimus: implendis: sed
 supervenerit duo ignoti iuvenes: asserentes se ad
 hoc extra missos: ut hyrenam ad cacumen montis
 producerent: **S.** Ignorabam: **Q.** Agnoscamus: **S.**
 Quales fuerunt: **Q.** Amictu splendidi: vultu ad
 modum reverendi: **S.** Num sequebamini illos: **Q.**
 Sequebamur: **S.** quid fecerunt: **A.** dextra leuay: hi
 pens se locaverunt: & nos huc direxerunt: quoru
 eximus se non latueret: **S.** Restat: ut ascensio aequo
 pgram: & qui fuerunt: qui nos tam libere illuserit
 perquiram: **Q.** Peremus pariter: **S.** Item: igno
 so quis agam: pessumdatul sum maleficius xpus
 laq; In montem circumes: & semitam aliquoties
 repererunt: nec ascensum comprehendere: nec redire

militibus⁷³ · quibus hirenam tradidimus · ipsi sunt · Cur
 tam cito reuertimini · quo⁷⁴ tenditis tam anhelī? M ·
 Teipsum querimus · S · Vbi est quam traxistis? M ·
 In supercilio montis · S · Cuius? M · Proximi · S · O in
 sensati & hebetes · tociusque⁷⁵ · rationis incapaces M ·
 Cur causeris? cur uoce & uultu nobis minaris?
 S · Diiuos⁷⁶ perdant · M · quid inte commisimus · quam
 tibi iniuriam fecimus · que tuaiussa transgressi
 sumus? S · Nonne precepi · ut rebellem deorum ·
 adturpitudinis locum traheretis · M · Praecepisti ·
 nosque · tuis preceptis operam dedimus · implendis · sed
 superuenere duo ignoti · iuuenes · asserentes se ad
 hoc exte missos · ut hirenam ad cacumen montis
 producerent⁷⁷ · S · Ignorabam · M · Agnoscimus · S ·
 Quales fuerunt? M · Amictu splendidi · uultu ad
 modum reverendi · S · Num sequebamini⁷⁸ illos? M ·
 Sequebamur · S · quid fecerunt? Mil⁷⁹ A dextra leuaque · hi
 rene selocauerunt · & nos huc direxerunt · quo te⁸⁰
 exitus rei non lateret · S · Restat · ut ascenso aequo
 pergam · & qui fuerint · qui nos tam libere illuserunt
 perquiram · M⁸¹ · Properemus pariter · S · Hem · igno
 ro quid agam · pessumdatus sum maleficiis xpistico
 larum · En montem circumeo⁸² · & semitam aliquoties
 repperiens · nec ascensum comprehendere · nec reditum⁸³

⁷³ A lap tetején későbbi írással: *cius* (az előző oldalon megkezdett cím folytatása). A névrészlet fölött redundánsan a jobb felső sarokban szokásos oldalszám (94) olvasható.

⁷⁴ Az *o* talán javított betű.

⁷⁵ Az *o i*-ből javítva.

⁷⁶ A második *i* az *i* fölé beszurva, az *o* fölött ferde vonás.

⁷⁷ Lásd C37.

⁷⁸ Lásd C38.

⁷⁹ A *Mil* a lap jobb margóján olvasható, marginális betoldásként jellel az *A* elé jellel beszurva.

⁸⁰ Az *e* fölött ferde vonás.

⁸¹ A szó után későbbi kéz szétválasztó jelet iktat be.

⁸² Az *u* fölött ferde vonás.

⁸³ Az *it* betűk *u*-ből javítva.

queo repetere · M · Miris modis *omnes* illudimur · *nimiaque* · las
situdine fatigamur · &si insanum caput diutius uiuere
sustines · teipsum &nos perdes⁸⁴ · S · Quisquis es meorum · stre
nue extende arcum · iace sagittam · *perfode* hanc *maleficam* ·
M · decet · HI · Infelix erubescere sisinni erubescere⁸⁵ · *teque* turpiter
uictum ingemisce · quia tenellę infantiam uirgunculę · ab
sque armorum apparatu nequiuiisti superare · S · Quicquid
dedecoris accedit tenuis⁸⁶ tolero · quia te morituram
haut⁸⁷ dubito · HI · hinc mihi quammaxime gaudendum
tibi uero dolendum · quia *pro* tuis ueritate malignitatis
intartara dampnaberis⁸⁸ · ego autem martirii palmam ·
uirginitatisque · receptura coronam · Intrabo aetherevm
aeterni regis thalamum · Cuiest honor &gloria insecula⁸⁹

⁸⁴ Az eredetileg lejegyzett *i* alatt pont a törlés jeleként, fölötte javítás: *e*.

⁸⁵ Lásd C39.

⁸⁶ Lásd C40.

⁸⁷ Lásd C41.

⁸⁸ Lásd C42.

⁸⁹ Lásd C43.

A latin nyelvű kézirat első
szövegkiadása: a *Dulcitius*

COMEDIA SECVNDA DVLCI QVVS

COMEDIA SECVNDA:

ARGVMENTVM INDVLCICIVM.

Affio sanctarū uirginū Agapis, Chionie: & Hyrene, q̄s sub nocturno silentio Dulcicius p̄fetes dam adiit: cupiens earū amplexibus saturari. sed mox ut intrauit: mēte captus: ollas & faragines p̄ uirginibus amplectēdo ofculabaf: donec facies & uestes horribili nigredine inficiebant. Deinde Sifinnio comiti iussu per p̄miedas uirgines celsit. qui etiā miris modis illufus: tandē Agapen & Chioniā cōcremari: & Hyrenē iussit perfodi.

Dyoecianus Agapes Chionia Hyrena Dulcicius Milites: Interlocutores. DVLCICIVS.

Atentela claritas: ingenuitas. uelstrūq; serenitas pulcritudinis exigit uos: nuptiali lege primis i palacio copulari. quod nostri iussio annuerit fieri: si christū negare. nostrisq; diis sacrificia uelitis ferre. Aga. Esto securus curarum. nec te grauet nostrarū preparatio nuptiarū. quia nec ad negationē cōfitemi di nois: nec ad corruptionē integritatis: ullis rebus cōpelli poterimus. Dyo. Quid sibi uult ista: que uos agitat fatuitas? Aga. Quod signū fatuitatis nobis inesse deprehēdis? Dyo. Euidēs. magnūq; Aga. In quo. Dyo. In hoc precipue. q. relicta uetusta obseruācia religionis: inutile christianæ nouitate seq̄mini sup̄stitionis. Aga. Temere calūmariis statum dei omnipotētis. periculū: Dyo. Cuius? Aga. Tui. rei:q; publice quā gubemas. Dyo. Ista insanit. amoueatur. Chi. Mea germana nō insanit: sed tui stulticiā iuste reprehēdit. Dyo. Ista inclemēcius bachaf. unde nostris cōspectibus aequē subtrahaf & terciā discuciat. Hyre. Terciā rebellē: tibi:q; penitus cōprobabis renitentē. Dyo. Hyrena cū sis minor atate: fito maior dignitate. Hyr. Ostēde queso quo pacto. Dyo. Flecte ceruicē diis. & esto foronibus exemplū correctiōis. & causa liberatiōis. Hyr. Cōquiniscāt ydolis: qui uelint incurere iram celsi tonantis ego quidē: caput regali unguento delibutū: nō dehonesta bo. pedibus simulacrorū submitēdo. Dyo. Cultura deorū nō adducit dehonesta bo. sed precipuū honorem. Hyr. Et que inhonestas turpior: que turpitudine maior: qm̄ fet uos uenerari ut dominos. Dyo. Nō suadeo tibi uenerari seruos: sed domiorum. principū:q; deos. Hyr. Nōne is est cuiusuis seruus: qui ab artifice precio cōparaf. ut empticius? Dyo. Huius presumptio uerboris: tollēda est supplicis. Hyr. Hoc optamus. hoc amplectimur. ut p̄ christi amore supplis cīs laceremur. Dyo. Ista cōtumaces: nostrisq; decretis cōtrauēctantes: cathenis intrecient. & ad examē dulcici p̄fulis sub carcerali squalore seruentur. Dul. Producite milites: p̄ducite quas tenetis in carcere. Mili. Ecce quas uocasti. Dul. Pape q̄mpulcrā. q̄m uenusta. quā x̄gregie puellula. Mi. Profecto decore. Dul. Captus sum illarū speciat. Mi. Credibile. Dul. Exestuo illas ad mei amorē trahere. Mi. Diffidimus te preualere. Dul. Quare? Mi. quia stabiles fide. Dul. Quid si suadeā blandimētis? M. Contēpnunt. Dul. Quid si terrea supplicis? Mi. Paruipendūt. Dul. Et quid fiet? Mi. Precogita. Dulci. Ponite illas in custodia: in interiorē officinā x̄dem. In cuius pro aulio mi/

nistrorū seruans uasa. Mi. Ut quid eo loci? Dulc. Quo a me sepiuscule possint uideri. Mi. Ut iubes. Du. Quid agūt captiui: sub hoc noctis tēpore? Mi. Vacat hymnis. Du. Accedamus ppius. Mi. Tinnula: sonitū uocis a lōge au dimus. Dulci. Obseruate pro foribus cum lucemis. ego autē intrabo. & uel operas amplexibus me saturabo. Mi. Intra. prestolabimur. Aga. Quid strepit pre foribus. Hyr. Infelix dulcicius ingredit̄. Chy. Deus nos tuat. Ag. Amē. Chy. Quid sibi uult collisio ollarum: caccaborū: & sartaginū? Hyr. Lu strabo. Accedite queso. p rimulas pspicite. Aga. Quid est? Hyr. Ecce iste stultus: mēte alienatus: elimat se uti nostris amplexibus. Aga. Quid facit? Hyr. Nūc ollas molli fouet gremio. nūc sartagine. & caccabos amplectit̄: micia libans ofula. Chy. Rīdiculū. Hyr. Nā facies manus: ac uestimēta adeo sordida: adeo coinqnata: ut nigredo que inhesit similitudinē ethiopsis exprimat. Aga. Decet ut talis appareat corpore: qualis a dyabolo possidet̄ in mente. Hyr. En parat egredi. intēdamus quid illo egredietē agant milites pro foribus expectātes. Mi. Quis hic egredit̄ demoniacus uel magis ipse dyabolutus: fugiamus. Dul. Milites: quo fugitis? stare. expectate: ducite me cū lucernis ad cubile. Mi. Vox senionis nostri. sed ymago dyaboli. nō subsistamus: sed fugā maruremus. fantasma uult nos pessundare. Dul. Ad palaciū ibo. & quā abiectionē pacior principibus uulgabo. Dul. Hostiarii introduce me in palaciū. quia ad imperatorē habeo secretū. Hosli. Quid hoc uile: ac detestabile monstrū: cuiusq; nigellis pāniculis obsitū. pugnis tundamus. de gradu precipitemus. nec ultra huc detur liber accessus. Dul. Ve ue. quid contigirione splēdidissimis uestibus indutus: totoq; corpore uideor nitidus. & quicūq; me aspicit uelut horrible monstrū fastidit. Ad cōiugem reuertar. quo ab illa quid erga me actū sit experiar. En solutus crinibus egredit̄. oisq; domus lacrimis prosequit̄. Cōiunx. Hey heu mi senior dulcin: quid pateris: nō es sane mētis: factus es in derisum christicolis. Dulci. Nunc tandē senecio me illusum: illarū maleficiis. Cō. Hoc me uehementer cōfudit. hoc precipue cōtristat. q; quid paciebaris ignorasti. Dul. Mando ut lasciuæ presentem puellē. & abstractis uestibus publice denudent. quo uersa uice qd nra possint ludibria: experiant. Mi. Frustra sudamus. inuanū laboramus. ecce uestimēta uirginis corporibus inherēt: uelut coria. sed & ipse qui nos ad expoliādū urgebat presēs: stetit sedēdo. nec ullaten⁹ excitari potest a fornio. Ad imperatorē adeam⁹. ipsiq; rerū quæ gerunt̄ ppalemus. Dyo. Doleo nimis: quod pcedem dulciciū audio adeo illusum. adeo exprobratū. adeo calumniatū sed ne uiles mulierculæ iactent se impune nostris diis: deorūq; cultoribus illudere: Sifinnū Comitē dirigā: ad ultionē exercendā. Sifi. O milites ubi sūt lasciuæ: que torqueri debēt: puelle. Mi. Affligunt̄ in carcere. Si. Hyrenā reseruate. & reliquas pducite. Ni. Cur unā excipis. Ri. Parcens infancie. forte facilius cōuertet̄: si sororum presencia nō terrebit. Mi. Ita. praesto sunt quas iulisti. Sifin. Prebete assensū agapes & chionia meis cōsiliis. Ag. Si prebebi mus: Sifin. Ferte libamina diis. Hyr. Vero & aeterno patriciisq; coeterno flio: sanctoq; amborū paracito: sacrificiū laudis sine intermissione libamus. Sifin. Hoc uobis nō suadeo: sed panis prohibeo. Aga. Non prohibebis. b

COMEDIA SECVNDA:

unquã sacrificabimus demoniis: Sif. Deponite duciã cordis. & sacrificãtes
 sin autẽ. faciã uos interfectũ iri. iuxta preceptũ imperatoris Dyocleciani. Chi.
 Decet ut in nostri necem: obtemperes iussis tui imperatoris, cuius nos decre-
 ta contẽtere noscis. si autẽ parcẽdo morem feceris: xquũ est: ut tu interficia-
 ris. Sif. Nõ tardetis milites: nõ tardetis capere blasphemias has. & in ignem
 proicite uiuas. Mili. Instemus cõstruendis rogis. & tradamus illas bachanã-
 bus flãmibus. quo finẽ demus cõuiciis. Ag. Nõ tibi domine: nõ tibi hæc potẽ-
 cia insolita: ut ignis uim uirtutis suã obliuiscat: tibi obtẽperando. sed redet
 nos moratur. ideo rogamus solui retinacula aiarũ. quo extinctis corporibus
 tecum plaudẽt in æthere nostri spiritus. Mili. O nouũ: o stupendũ miraculũ
 ecce animã aggressã sunt corpora & nulla læsionis reperiunt uestigia. sed nec
 capilli: nec uestimẽta: ab igne sunt ambusta quo minus corpora. Si. Profer-
 te hyrenã. Mili. Etiam. Sifin. Pertimesce hyrena necem sororũ. & caue perire
 exemplo earũ. Mili. Opto exemplũ earũ moriendo sequi: quo merear cũ his
 atemaliter lætari. Sifin. Cede. cede meæ suasioni. Hyr. Haud cedam facinus
 suadenti. Sifin. Si nõ cesseris: nõ citum tibi prestabo exitũ. sed differã & no-
 ua indies supplicia multiplicabo. Hyr. Quãto acrius torquor: tanto glorio-
 sius exaltabor. Sifin. Supplicia nõ metus: admouebo quod horresces. Hyr
 Quicquid irrogabis aduersi: euadam iuuamine christi. Sifin. Faciã te ad lu-
 panã duci. corpusq; tuũ turpiter coinquinari. Hyr. Melius est ut corpus quĩ
 buscumq; iniuriis maculetur: qm̃ anima ydolis polluat. Sifin. Si socia eris
 meretrici: nõ poteris polluta ultra intra contuberniũ cõputari uirginũ. Hyr
 Voluptas parit pœnã. necessitas autem coronã. nec dicis reatus: nisi quod cõ-
 sentit animus. Sifin. Frustra parcebã. frustra miserebar huius infancie. Mi.
 Presciuimus. nullatenus ad deorũ culturã potest flecti. nec terrore unq̃m po-
 test frangi. Sifin. Nõ ultra parcam. Mili. Rectum. Sifin. Capite illã sine mi-
 feratiõẽ: & trahẽtes cum crudelitate ducite ad lupanar sine honore. Hyr. Nõ
 perducẽt. Sifin. Quis prohibere potest. Hyr. Qui mundũ sui prouidẽcia re-
 git. Sif. Probabo. Hyr. Ac cicius libito. Si. Ne terreamini milites: fallacibus
 huius blasphemã presãgiis. Mi. Nõ terremur. sed tuis preceptis parere niti-
 mur. Si. Qui sunt hy q nos inuadũt: qm̃ similes sunt militibus. quibus hye-
 nam tradidimus. ipsi sunt. Cur tã cito reuertimini: quo tẽditis tã anhelĩ. Mi.
 Te ipsum querimus. Sifin. Vbi est quam traxistis. Mi. In supercilio montis.
 Sifin. Cuius. Mili. Proximi. Sifin. O insensati & hebetes. totiusq; ratiõis in-
 capaces. Mili. Cur causaris: cur uoce & uultu nobis minaris. Sif. Dii uos per-
 dant. Mil. Quid in te cõmisimus: quã tibi iniuriã fecimus que tua iussa tras-
 gressi sumus. Sif. Nõne precepisti ut rebellem deorũ. ad turpitudinis locũ tra-
 heretis. Mili. Precepisti. nosq; tuis preceptis operã dedimus implendis. sed
 supenere duo ignoti iuuenes: asserentes se ad hoc ex te missos: ut hyrenam
 ad cacumen mõtis perducerẽt. Sifin. Ignorabã. Mili. Agnosceamus. Si. Qua-
 les fuerũt. Mili. Amictu splendorũ. uultu admodũ reuerẽdi. Sifin. Num se-
 quebamĩ illos. Mi. Sequemur. Si. Quid fecerũt. Mi. A dextra leuaq; hy-
 rene se locauerũt. & nos huc direxerũt: quo te exitus rei nõ lateret. Sifin. Re-
 stat ut ascenso equo pergã. & qui fuerint qui nos tam libere illuserũt pquirã.

DVLCICIVS:

Mili. Properemus paniter. Sifin. Hem. ignoro quid agam. pessundatus sum maleficiis christicolarū. En montē circūeo. & semitā aliquotiens repererens. nec ascensum cōprehēdere: nec reditū quo repeterē. Mili. Miris modis omnes illudimur. nimiaq; lassitudine fatigamur. & si insanū caput diucius uiuere sustines: te ipsum & nos perdes. Sifin. Quisquis es meorū strennue: extende arcum. iace sagittā. perfole hanc maleficā. Mili. Decet. Hyr. Infelix erubescē. teq; turpiter uictum ingemisce. quia tenellæ infanciæ uirgunculæ absq; amorū apparatu nequiuisti superare. Sifi. Quicquid dedecoris accidit leuius tolero. quia te morturā haud dubito. Hyr. Hinc mihi q̄maxime gaudendū. tibi uero dolēdū. quia pro tui seueritate malignitatis in tartara damnaberis: ego autem martyrii palmā: uirginitatisq; receptura coronā. intrabo aethereū atemi regis thalamū. Cui est honor & gloria in secula.

Finis Dulcii.

ARGVMENTVM IN CALLIMACHVM:

Resuscitatio Drusianæ & Callimachi qui eam nō solum uiuam sed etiā pretristitia atq; executiōe illiciti amoris: in domino mortuā: plus iusto amauit: unde morsu serpentis male periit. Sed precibus sancti Ioannis apostoli unacum drusiana resuscitatus in christo est renatus:

b ii

Az eredeti kézirat és a Celtis-kiadás közötti fontosabb különbségek

A Celtis-féle 1501-es nyomtatott szövegkiadás átírását annak jól olvashatósága miatt nem közöljük, csupán felhívjuk a figyelmet az eredeti kézirat és a nyomtatott szövegkiadás főbb eltéréseire. Megjegyezzük azonban, hogy Celtis nem avatkozik bele az eredeti szövegbe: mindenekelőtt érvényre juttatja a másoló javításait, illetve kiigazítja nyilvánvaló elírásait. Olykor nyelvileg korrigál (pl. *Perfectę* > *Profecto*), néhány esetben szerencsésebb szinonimát választ (pl. *uisitari* > *uideri*, *pro* > *pre*, *tenuis* > *leuius* stb.), illetve gyakran eltérő hangjelölési-helyesírási változatokat alkalmaz. Az alábbiakban – a kéziratához kapcsolódó jegyzetanyag kiegészítéseként – felsoroljuk a lényegesebb különbségeket. Néhány különbség a fordítás szövegét is érinti. Ezekben az esetekben a fordításba illesztendő szövegrészleteket ‘...’ jellel jelöltük.

Számos nem jelentős eltérést e felsorolásban nem vettünk fel. Ezek a következők: 1. a szereplők nevének eltérő rövidítése; 2. a nyomtatott változatnak a kéziratétól eltérő latin rövidítései (a kézirat átírata feloldja a kézirat rövidítéseit, ennek segítségével a nyomtatott változat rövidítései is könnyen feloldhatók); 3. az *et* és az *&* ligatúra eltérő használata; 4. az eltérő kis- és nagybetűhasználat; 5. az egybe- és különírás különbségei (a nyomtatott változat e tekintetben jellemzően a humanista helyesírást követi, különösen a kéziratban gyakran egybeírt prepozíciók esetében); 6. a szövegtagoló jelek különbségei (meglétük, hiányuk, eltérő jelek alkalmazása); 7. a következő grafémák, illetve grafémakapcsolatok változatai: *c* ~ *ch*, *e* ~ *ę* ~ *ae* ~ *oe*, *i* ~ *y*, *ti* ~ *ci* ([*ci*] hangértékben), *u* ~ *v*, *xp* ~ *chr*; 8. továbbá néhány, a latin helyesírás sajátosságában mutatkozó különbség: pl. *repperitur* ~ *reperitur*, *umquam* ~ *unquam* (de felvettük az inetimologikus *p*-betoldások eseteit, pl. *contempnere* ~ *contemnere*).

A fontosabb – külön is jelzendő – eltérések a következők:

Cl: Assio (Az iniciálénak szánt szókezdő *P* elmaradt.) – Előtte felirat és cím: *COMEDIA SECUNDA. ARGUMENTUMINDVLCICIVM.* – ’Második

színjáték. Előszó a Dulcitiushoz.’ (A nyomtatott változat lapjainak tetején feliratként váltakozik: *DVLCICIVS*. és *COMEDIA SECUNDA*.)

C2: Milites : Interlocutores. *DVLCICIVS*. – ’Katonák, követek. Dulcitiushoz.’ – Az utóbbi (ismétlődő) név címként jelzi a színjáték tényleges kezdetét.

C3: Arentelae (Az iniciálénak szánt szókezdő *P* elmaradt.)

C4: ingenuitas – ’származásokat, (valamint)’

C5: In quo. – ’Amennyiben.’ (Az írásjelek eltérő használata általában nem jelent értelmi különbséget, ezért a továbbiakban külön nem vesszük fel.)

C6: calumniaris

C7: conprobabis

C8: *quam seruos* (Az *ut* szót elhagyja.)

C9: *inrecientur* – ’(bilincsbe) fogjuk veretni’

C10: presulis

C11: Profecto – ’Valóban (csinosak)’

C12: uideri – ’láthassam’

C13: audimus

C14: strepit

C15: pre

C16: *sartaginum*

C17: *uti nostris* (szórendcsere)

C18: sordida

C19: egredi – ’távozni’

C20: pessundare

C21: *abiectionem*

C22: *scissisque*

C23: Hey

C24: iactent

C25: lasciuae

C26: Ni. (Tévesen e helyett: *Mi*.)

C27: Ri. (Tévesen e helyett: *Si*.)

C28: quas

C29: Hyr. (Celtis átveszi a kézirat elírását, helyesen: *Chi*.)

C30: *contemnere*

C31: aethere

C32: Etiam – ’Itt van ő is!’

- C33: *earum*
C34: Haud
C35: horresces – ’rettegni fogsz’
C36: potest?
C37: *perducerent*
C38: *sequebam in* (a *sequebamini* téves olvasata)
C39: *Infoelix erubesce* (A *sisinni erubesce* szavakat elhagyja.) – ’Szerencsétlen, gyenülj meg, szerencsétlen!’
C40: *leuius* – ’könnyebben’
C41: *haud*
C42: *damnaberis*
C43: *Finis Dulcicii.* – ’A *Dulciti*us[ról szóló színjáték] vége.’

AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ DRÁMA
(tanulmány)

A Három köröstyén leány kéziratos másolata a 16. század első negyedéből maradt fenn. A kódexben, amely megőrizte, hat magyar nyelvű munka kapott helyet. A kötetet első ismertetője, Toldy Ferenc a 19. században Sándor-kódexnek nevezte el, Sándor István filológus emléke előtt tisztelegve.¹ Mielőtt rátérnénk a drámára, érdemes egy pillantást vetni a kor nyelvi-irodalmi környezetére és magára az őrzőkódexre.²

Magyar nyelvűség és kódexirodalom

A magyar nyelvemlékekkel foglalkozó tudományokban a 14. század utolsó harmada és a 16. század első harmada közötti időszakot a kódexek koraként szokás számon tartani. Közel félszáz anyanyelvű kódex vagy kódextöredék maradt fenn ebből a korszakból.³ Azt ugyanakkor nehéz volna megmondani, hány példány keletkezhetett összesen, de bizonyos tények arra engednek következtetni, hogy a könyvpusztulás mértéke igen jelentős lehetett a középkorban és azt követően.

A magyar nyelvű kódexirodalom fellendülése elsősorban a ferencesekhez és a domonkosokhoz fűződik. A két rend a 13. században honosodott meg Magyarországon, és már a korai időktől fontos hivatásuknak tekintették a hívek lelki gondozását. A nyugati keresztény egyház nemzetközi nyelve a korban a latin, a hívekhez közel kerülni azonban csak anyanyelvükön lehetséges. A nemzeti nyelvűség megjelenése a vallási élet eseményeiben

¹ VOLF 1874: XIV. A Sándor-kódex korai szövegközlése ugyanebben a kötetben: 213–238.

² A tanulmány egy korábbi dolgozat továbbgondolt és a jelen kötet céljaihoz alkalmazott változata (vö. DÖMÖTÖR A. 2014). – Megjegyzendő: az akkori kötetben sajnálatos módon a dolgozatnak nem az autorizált változata, hanem autorizálatlan előzményszövege jelent meg.

³ A könyvészetben és a vele érintkező tudományágakban kódexnek a kézzel írt könyveket nevezik.

azonban ennél is korábbra nyúlik vissza. A kereszténység elterjesztésének idején már voltak prédikátorok, akik magyarul szóltak a néphez (mások tolmácsok segítségével értették meg magukat). A 12. század elejétől bizonyos fokú anyanyelvűség már előírás is volt a templomokban.

Az anyanyelvű írásbeliség terjedésének nagy lendületet adtak a 15. században lezajlott rendi reformok. Az ezek szellemében újonnan született rendi szabályzatokat, tanításokat, prédikációkat, elmélkedéseket, példázatokat és egyéb olvasmányokat hozzáférhetővé kellett tenni mindenekelőtt a latinul nem tudó apácák számára is. A legtöbb magyar nyelvű kódexet azért a ferencesek és a domonkosok jegyzik, mert a női kolostorok többsége e két rend fennhatósága alatt állt. A huszitizmus beáramló tanai is hozzájárultak az anyanyelvűség terjedéséhez, majd az eretneknek minősített tanok elleni harc tovább erősítette az anyanyelv pozícióit. Az új, latinul nem értő olvasóréteg azonban szűk körű: apácákon kívül elsősorban beginákból,⁴ a férfikolostorokban élő laikus testvérekből (fel nem szentelt tagokból) és kis számú világi személyből állhatott.

A Sándor-kódex

A puritán kiállítású kódex a következő magyar nyelvű szövegegységeket tartalmazza: traktátus a mennyországról (1–20); a *Három körösztýén leány* (21–31); tanítás az ördög kísértéséről (31–34), egy bibliai szöveghely értelmezése (34–35); részlet a Tundalus [Tnugdalus] látomásából: a pokol vízióját tartalmazó fejezet (37–39); végül pedig egy példázat az árulkodó és szeretetlen apácáról (39–40). (Két lapra szerzetesi szabályokat írtak latinul: 35–36.)⁵

A kódex apácáknak szól; ezt mind a művek témája és mondanivalója, mind az olvasó(k)ra vonatkozó kitételek egyértelműsítik. A kötet azonban – ahogy ez igen gyakori a kódexirodalomban – konkrét tényeket nem árul

⁴ Beginák: eredetileg független vallási nőközösségek tagjai, akik a későbbiekben többnyire betagozódtak a hivatalosan elismert rendekbe.

⁵ A Sándor-kódexet az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár őrzi. Anyaga digitálisan is hozzáférhető: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/9920>, letöltve: 2018. 03. 18. A kódex leg-részletesebb bemutatása: PUSZTAI 1987. Teljes szövegátírata: PUSZTAI–KOROMPAY 1987.

el magáról: nem ismerjük az összeállítóját, a művek fordítóját, a könyv másolóját. Nem örökítették meg elkészültének dátumát sem, valamint nincs utalás arra vonatkozóan, hol készült, és kik használták.

Létrejöttének körülményeiről többféle feltevés is született. Az általánosabban elfogadott nézet szerint a kódex domonkos eredetű. Ez ellen szólhat ugyanakkor a munka egyik hangjelölési sajátossága: a kódexben a *cs* hangot jelölő < betű nem a domonkos, hanem a ferences nyelvemlékek helyesírásába illeszkedik (KNEIÉZSA 1952: 170), ahogy a kódexben egyszer (esetleg kétszer) előforduló bekezdésjel is ferences kéziratokra jellemző (HAADER 2016: 147). A domonkos kódexmásoló műhelyek közül bizonyos érvek alapján korábban a Nyulak szigeti – a mai margitszigeti – scriptorium jött szóba; a hangjelölési sajátosságokat ez esetben a másolásra kölcsön kapott könyv eredeti helyesírásának megőrzése magyarázhatná. (A budai klarisszák – a ferences rend női ágának tagjai – és a szigeti domonkos apácák kölcsönöztek egymásnak könyveket; l. pl. PUSZTAI 1987: 11 és hivatkozásai). A szigeti scriptorium munkáinak részletes vizsgálata azonban kimutatta: a műhely másolási gyakorlatára a 16. század elején, a Sándor-kódex keletkezésének korában olyan következetes hangjelölés volt jellemző, amely alapvetően független volt a másolandó szöveg eljárás módjától – ez a tény pedig valószínűtlenné teszi, hogy a Sándor-kódex itt készülhetett volna (HAADER 2016: 136–137 és 147–148).⁶

A kódexirodalom alkotásai között vannak olyanok, amelyek műfaji tekintetben egységes tartalmúak, például bibliafordítást vagy legendáriumot tartalmaznak, imádságokból vagy prédikációkból állnak. Sok kódex azonban a bemásolt munkák műfaját illetően vegyes összeállítás, amelyet a leendő használók aktuális szükségletei határoznak meg. Ahogy fentebb már szóba került, a Sándor-kódex műfajilag sokszínű, a bemásolt munkák azonban tematikusan szorosan összekapcsolódnak: a test kísértéseit és a szüzesség kérdését állítják középpontba (SÖVEGES 1976: 88; PINTÉR 2015: 280–281 és kk.). Kivétel ez alól a rövid latin szövegegység, amely férfi szerzetesi közösségnek szóló szabályokat sorol fel, és amely minden jel szerint – eddig megmagyarázatlan módon – utólag került a kötetbe (PINTÉR 2015: 279).

⁶ Egy újabb állítás szerint a kódex szerzői kézirat, és Budán készülhetett (LÁZS 2016: 98–100, 107–108). A kötet szövegeinek egymástól nagyon eltérő nyelvi színvonala azonban különböző alkotókat feltételez az egységes kiállítású másolati példány hátterében (l. lentebb is).

A kódexet mindvégig ugyanaz a kéz másolta. Az írás típusa a nemzeti nyelvű kódexekre általában jellemző bastarda.⁷ Hangjelölése alapvetően a mellékjeles helyesírástípusba tartozik, azaz a hangok egy részét a betűkön megjelenő kiegészítő jelek segítségével adja vissza. A rendszerbe azonban beszüremkedik a betűkapcsolatos írásmód is, amely a hangok egy részét két betű együttesével jelöli. (KNIEZSA 1952: 117; PUSZTAI 1987: 14–15).

A lapok mérete viszonylag kicsi (183×135 mm, az írástükör 17-17 mm-rel kisebb), ami arról árulkodik, hogy a kötetben szereplő műveket egyéni olvasás, illetve folyamatos – nem dramatizált – felolvasás céljára másolták be. Ez utóbbi megállapításnak jelentősége van a drámaszöveg megszólaltatásának kérdéseivel kapcsolatban (l. a lentebbiekben).

A Sándor-kódex második szövegegysége

Három körösztýén leányt ragadtak volt el az törökök – ezekkel a szavakkal kezdődik az az alig több mint tíz lap terjedelmű mű, amely egy traktátus és egy tanítás közé ékelődik. (A 21. lap 1. sorától a 31. lap 6. soráig tart.)⁸ Ahogyan a jelen kötetben közölt fotómásolaton is látszik, a bevezető sorok rubrummal íródtak (a vörös színű tintával írt szövegkezdet egyébként a kódex többi szövegére is jellemző). A bevezető rész után szerény iniciáléval indul a főszöveg, amelyben egy darabig további rubrumos kiemelések láthatók, hozzájárulva ahhoz, hogy a szövegről már első ránézésre is kitűnjön párbeszédes jellege. Mivel a kódexirodalomban máshol is előfordulnak párbeszédekben megírt részletek, a kötet felfedezése után eleinte nem keltett különösebb feltűnést a mű. Néhány évtized múlva azonban egy neves és sokoldalú filológus kimutatta (KATONA 1900), hogy a *Három körösztýén leány* alapjául egy hozzávetőleg öt és fél évszázaddal korábban született mű, a *Passio sanctarum virginum Agapis, Chioniae et Hirenae* (A szent szüzek,

⁷ A gótikus könyvírásnak a folyóírás (kurzív) felé hajló változata.

⁸ Másféle számozás szerint a lapok jelzete: 11. recto – 16. recto.

Agape, Chionia és Hirena szenvedéstörténete) kezdetű dráma szolgált.⁹ A latin nyelvű munka szerzője egy német apáca, Hrotsvita.¹⁰

Amióta a két mű rokonsága bekerült a szakmai köztudatba, sokat foglalkoztak a szövegek összehasonlításával. A jelen tanulmány – miközben összefoglalja és továbbgondolja a *Három körösztyén leány*-nyal kapcsolatos korábbi szakirodalmi vélekedéseket – mindenekelőtt azokra a kérdésekre keresi a választ, amelyek nem tűntek kellően tisztázottnak a megelőző kutatások alapján. A különböző irányú – nyelvtörténeti, filológiai, kodikológiai, dráma- és színháztörténeti – vizsgálódások együttesének segítségével elősorban a következő dolgoknak próbál utánajárni. Mivel magyarázhatók a magyar műnek a Hrotsvita-drámától való eltérései? Valóban a fordító dolgozhatta-e át a szöveget? Tekinthető-e drámának az átalakított formájú szöveg, és lehetett-e szó korabeli előadásáról?

Mindenekelőtt azonban ismerkedjünk meg az alapl mű szerzőjével, majd a két dráma hasonlóságaival és különbségeivel!

Hrotsvita, az ókor utáni első női alkotó

Hrotsvita Gandeshemensis (Hrotsvit von Gandersheim)¹¹ életéről kevés tény ismeretes. 935 körül született, 974-től semmit nem tudni az életútjáról. A kelet-szász gandersheimi apátság kanonisszája volt;¹² itt írta háromkötetnyi latin nyelvű művét körülbelül 960 és 973 között. Az egyik kötet drámákat tartalmazott, ami azért is irodalmi különlegesség, mert kilencszáz éve, Seneca óta senki nem alkotott ebben a műnemben; középkori kiválása a liturgiából és önállósodása pedig még messzebb van. A három kötet anya-

⁹ A dráma terminust a tanulmányban a műnem általános megnevezésére alkalmazom.

¹⁰ Hrotsvita nevének többféle írásmódja ismeretes. A jelen kötetben azt az írásmódot követjük, amelyet a német kódex őrzési helyének, a müncheni Bayerische Staatsbibliotheknak a katalógusa elsődleges változatnak tart.

¹¹ Hrotsvita működési helyével kiegészített latinos, illetve németes névalakját így tartja számon az őrzési hely katalógusszövege.

¹² A kanonisszák ideiglenes szüzességben élő szerzetesnők – például olyanok, akik iskolájuk elvégzése után továbbra is ott maradtak a kolostorban. Legtöbbször nőneveléssel foglalkoztak. Megtarhatták a családjukkal és a barátaikkal való kapcsolataikat, és amikor akartak, kiléphettek rendjükből, és megházasodhattak.

gát a 10. század utolsó negyedében a gandersheimi kolostorban több kéz bemásolta egy kódexbe, amelyet azután a regensburgi Szent Emmeram kolostorba küldtek, és ott elsősorban tanításhoz használták.¹³

Az, hogy Hrotsvita beléphetett a kelet-szász királyi apátságba, nemesi származásra utal; lehetséges, hogy ifjúkorában Ottó német-római császár udvarában élt. Munkásságára nagyban hatott az Ottó-korszakban kibontakozó kulturális élet (korai reneszánsznak is szokás nevezni), amelynek a gandersheimi apátság és könyvtára is részese volt. Irodalmi tevékenysége – ahogyan olvasottsága és alkotói tudatossága is – egészen kivételes a környezetében. Egy helyen meg is jegyzi: sokat tanult annak érdekében, hogy író lehessen.

Hat drámájával – gyűjteménye előszavának tanúsága szerint – azt tűzte ki célul, hogy a korabeli olvasmányként igen népszerű, ám profán témákat feldolgozó Terentius-darabok helyébe vallásos tartalmú, az Isten dicsőségét hirdető műveket kínáljon olvasóinak.¹⁴ Bár szégyelli – írja –, hogy efféle pogány, a keresztény erkölcsöktől távol eső olvasmányokat volt kénytelen forgatni, ez mindenképpen szükséges volt ahhoz, hogy a szerző írásmódját elsajátíthassa. Előszavában Hrotsvita egyértelműen olvasókhöz, és nem nézőkhöz szól, hiszen az eltelt évszázadok alatt az európai emlékezetből kiveszett annak emléke, hogy a drámai műnem alkotásait az ókorban színre vitték. Vagyis Hrotsvita irodalomban, nem pedig színházban gondolkodott: könyvdrámákat írt. Bár nem zárható ki, hogy a darabokat a kolostorban maguk az apácák előadták, nyilvános előadásuk bizonyosan nem volt; az író éppen emiatt nem is gyakorolhatott hatást a középkori drámairodalomra (JACOBUS 2005: 155).

¹³ A Hrotsvita műveit tartalmazó ún. Emmeram–Müncheni kódex (jelzete: Clm 14485) digitális elérhetősége: <http://www.manuscripta-mediaevalia.de/dokumente/html/obj31725421>, letöltve: 2018. 03. 18. A *Passio sanctarum virginum* kezdőlapja: <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0004/bsb00046309/images/index.html?id=00046309&fip=qrsenyztstztsayaxdsydewqxdsydwen&no=13&seite=183>, letöltve: 2018. 03. 18. A kódex részletes leírása (gazdag hivatkozálistával): HELMER–KNÖDLER 2015. Az élettrajzi adatok, a művek, a további korai másolatok felsorolása, szakirodalmi lista: RÄDLE 1983.

¹⁴ Publius Terentius Afer (Kr. e. 2. század): római vígjátékíró, jelentős dramaturgiai újító. Hat színművét ismerjük. Többek között Molière-re és a vígjátékíró Shakespeare-re is hatott.

A Passio sanctarum virginum és a Három körösztýén leány

Hrotsvita drámája verses alkotás (még ha írásképe, a korabeli szokásoknak megfelelően, nem tükrözi is ezt), vígjátéki elemekkel, és a tragédiát ígérő történet felemelő, a hitet és az Istent dicsőítő lezárásával. A mű kicsengése nem tragikus, holott valódi tragédiáknak állít emléket: a gyilkosságoknak, amelyeket a 284–305-ig regnáló római császár, Diocletianus keresztényüldözésének idején követtek el. Fő cselekményszálában egy ismert legendát dolgoz fel,¹⁵ amely szerint a három keresztény nőnek azért kellett mártírhaltalnia, mert ellenszegültek Diocletianus parancsának, és nem voltak hajlandók megtagadni hitüket.

A Három körösztýén leány tehát a legenda Hrotsvita általi átköltésének magyar nyelvű megfelelője: további átdolgozása (erről lentebb még sok szó esik). A szöveg létrejöttében közreműködők egyikét sem ismerjük. A másoló nevével kapcsolatban a szakirodalom jelentős része egy régi tévedéshez ragaszkodik (KILÁR 1916: 51), amennyiben a Nyulak szigeti kolostor meghatározó kódexmásoló egyéniségéhez, Ráskay Leához köti a példány létrejöttét. Jóllehet a kiigazítás szinte azonnal napvilágot látott (LOSONCZI 1916), fontos irodalom-, dráma- és színháztörténeti munkák továbbra is ismételtetik a téves állítást (KARDOS 1960a: 133, 1960b: 512; BÁN 1961: 364; SZÉKELY–SZILÁGYI 1990: 17; TÓTH 2007: 186), amely első pillantásra is megcáfolható, ha Ráskay bármelyik munkájába belenézünk.

Nem ritka, hogy a kódexirodalomban bizonyos művek több másolatban, esetleg többféle fordításban is fennmaradtak. *A Három körösztýén leány*-nak azonban csak ez az egy változata ismeretes. Létezik ugyanakkor egy tartalmilag némileg érintkező magyar nyelvű szöveg, a Debreceni kódex 59–61 lapján olvasható Szent Anasztázia-legenda (ABAFFY–REMÉNYI 1997: 157–161).¹⁶ Ez a rövid mű Anasztázia három – meg nem nevezett – szolgáló-

¹⁵ Lásd pl. a *Legenda aurea*ban, Szent Anasztázia legendájába illesztve (Madas–Bárczi 1990: 25–26). Digitális elérhetősége: <http://mek.niif.hu/04600/04626/html/legenda0006.html>, letöltve: 2018. 03. 18.

¹⁶ A motivikus érintkezésen túl a két szöveg nem rokonítható egymással. Van azonban félreérthető megfogalmazás (KARDOS 1960b: 513), amely alapot képez arra, hogy más látatlanban úgy adja tovább, mintha maga a *Három körösztýén leány* szerepelne másutt is. (A hivatkozást és a hozzá kapcsolódó megjegyzéseket l. DÖMÖTÖR A. 2014: 50.) – Az előzményszövegeknek, távolabbi kapcsolatoknak a legtömörebb összefoglalója: PUSZTAI 1987: 18 (KATONA 1900: 402 nyomán).

jának állít emléket, akik szintén Diocletianus idejében szenvedtek hitükért mártírhalált.

A *Három körösztýén leány* a Hrotsvita-dráma első nemzeti nyelvű fordítása. De hogyan került több mint fél évezred múltán az ismeretlen magyar alkotó kezébe a sok száz kilométer távolságban született latin nyelvű kódexszöveg?

Az időn és téren átívelő kapcsolat a német humanista tudós, Konrad Celtis nevéhez fűződik. (KATONA 1900 óta ez alapvetésnek számít.) Celtis (1459–1508) Európa több nagyvárosában tanult és tanított. Bécsi egyetemi tanárságának első szüniejében II. Ulászló titkárának vendégeként Budára jött. Az volt az elképzelése – az elvet Rómából hozta magával –, hogy a legkiválóbb európai elmékből közös társaságot alakít; német városokban már korábban sikerrel járt a szervezőtevékenysége. A budaiak, bécsiek és további csoportok bevonásával 1497-ben – ifjabb Vitéz János patrónussága mellett – megalapította a Dunai Tudós Társaságot (Sodalitas Litteraria Danubiana). A társaság tevékenységi körébe a Celtis által felkutatott régi kéziratok kiadása is beletartozott. (FÓGEL 1916: 36–41.) Ennek keretében került sor 1501-ben Nürnbergben a Hrotsvita-műveket tartalmazó kódex kiadására is. A könyv *Opera Hrosvite* címen jelent meg.¹⁷ A *Passio sanctarum virginum Agapis, Chioniae et Hirenae* kezdetű darabnak a főszereplő neve után a *Dulciti*us címet adta. Ettől kezdve a kéziratban fennmaradt 10. századi munkát is ezen a címen szokás említeni, holott annak – a kor szokása szerint – nem volt címe.

A *Három körösztýén leány* előzménye származhat a megjelent kötetből is, de az is lehetséges, hogy Celtis budai kapcsolatai révén a Hrotsvita-mű(vek) másolat formájában is eljutott(ak) Magyarországra.

A jelen kötetben olvasható latin nyelvű szövegváltozatokból és jegyzetanyagaikból kiviláglik, hogy az eredeti kézirat és a Celtis-féle kiadás szövege megközelítőleg azonos egymással; különbségeik tartalmi vonatkozásokat, szövegformálási kérdéseket nem érintenek. Celtis, azon kívül, hogy számos esetben változtatott a helyesíráson és a hangjelölésen, nem tett mást, mint érvényesítette az eredeti kézirat másolójának javításait, és kiigazította

¹⁷ A teljes címe (az eredeti írásmód szerint): *Opera Hrosvite illustris virginis et monialis Germane gente Saxonica orte nuper a Conrado Celte inventa*. – A kiadás digitális változata: <http://archive.org/details/operahrosuiteil100hrot>, letöltve: 2018. 03. 18.

nyilvánvaló elírásait, valamint – ez volt a legerőteljesebb beavatkozása – néhány szót átigazított (részben ugyanazon szótó másik származékát, részben szinonimát választva). Így alaptalannak látszik az a szakirodalmi nézet (legutóbb: TÓTH 2007: 185), amely szerint a magyar mű érdekessége az volna, hogy a háttérben álló latin szöveg egyszerre tartalmazza az eredeti kézirat és a régi másolatok olvasatait, valamint a nyomtatott kiadás javításait.

Tartalmi hűség és szerkezeti újítások; további különbségek

Fentebb már szóba került, hogy a *Három köröstyén leány* a latin nyelvű drámának nem egyszerű fordítása, hanem átdolgozása is egyben. A magyar nyelvű mű pontosan visszaadja az eredeti szöveg cselekményét, általában tükrözi párbeszédeinek menetét, és híven tolmácsolja a mű erkölcsi tanulságát. Agape, Chionia és Hirena (a magyar változatban: Agapes, Cionia és Hirena) története a dráma fő cselekményszálát illetően azzal indul, hogy a császár megpróbálja ígéretessel meggyőzni, fenyegetéssel kényszeríteni a három lánytestvért, hogy tagadják meg Krisztust, és hagyják el keresztény hitüket. Mivel kudarcot vall, az egyik előljárójával bebörtönözteti őket. Itt ékelődik be a történetbe a mellékszál (szintén legendamotívum): az előljáró szerelmet remél a szüzektől, de a sötétben csak a fazekakat ölelgeti; a lányok nevetségének tárgya lesz. Bepiszkolódva alattvalói nem ismerik meg, az ördöghöz látják hasonlatosnak. Az elsődleges történet azzal folytatódik, hogy bosszút forral a lányok ellen, de ismét felsül. A császár ekkor egy másik emberét bízta meg, aki halálos fenyegetéssel áll elő. Mivel a lányok továbbra sem hódolnak be az uralkodói akaratoknak, kettejüket máglyára vetteti, harmadikukat íjjal lelöveti. Megaláztatásukat és halálukat isteni csodák övezik, a három szűz halála a mártírság dicsőségét jelenti.

A tartalmi egyezés mellett a két mű között, mint ismeretes, számos különbség is megfigyelhető. A leginkább szembeötlő eltérés a drámának elsősorban a formáját, kidolgozását érinti, és ez több helyen a párbeszédnek kisebb módosításával is együtt jár. Hrotsvita drámája, ahogy az a műnem klasszikus kánon szerinti darabjaira jellemző – legyenek előadásra szánt művek vagy könyvdrámák –, pusztán dialógusok sorozatából

áll. A magyar változatban azonban módosul ez a vonás. Az alkotó újítása az eredeti műhöz képest az, hogy nála a szereplők a szót soha nem közvetlenül egymástól veszik át: a párbeszédfordulókon idéző mondat vezeti be a megszólalásokat, vagyis a szereplőknek mindvégig egy történeten kívül álló narrátor adja meg a szót.

A magyar változatba beiktatott láthatatlan elbeszélő szerepe azonban nem korlátozódik a megszólalások mechanikus kommentálására. Olykor az idéző mondatban azt is megemlíti, milyen cselekvéshez, mozzanathoz kapcsolódik az adott megszólalás. Gyakran – vagy az idéző mondattal vagy egy másik rövid mondattal – az egymást követő párbeszédetek között lezajlott eseményekről is tudósít. De a dráma számos pontján ennél is tovább terjed a szerepe: viszonylag hosszasan magánál tartja a szót: összefoglalja az eredeti változat adott részletét, majd egy újabb idéző mondattal visszaadja a szót a szereplőknek. Az elbeszélő összes megnyilvánulása múlt időben áll, míg a dialógusok a fiktív jelenben hangzanak el; a narrációval tehát a szövegben – az eredetitől eltérően – egy második időszik is megjelenik.

Mivel a jelenségek jól követhetők a jelen kötetben kiadott szövegekben, itt csak egy-egy példa illusztrálja az elmondottakat:¹⁸

Idéző mondat (a megszólalás pusztja jelzése):

Monda az császár: Mit akar ez? Micsoda bolondság vagyon veletök?

Felele Agapes: Minemő bolondságnak jegyét esmeröd mibennönk lenni?

Monda az császár: Nyilvánvalót és igen nagyot.

Felele Agapes: Micsoda az?

Diocletianus: Mit akar ez jelenteni? Miféle ostobaság hajt benne-teket?

Agape: Az ostobaságnak miféle jelét veszed észre bennünk?

Diocletianus: Nyilvánvalót és nagyot.

Agape: Amennyiben?

¹⁸ Az első oszlopban álló szövegek a *Három körösztvény leányból*, a második oszlopban állók a latin eredeti mai fordításából származnak, a példázott eltérések ritkításal vannak kiemelve. – Az egyszerűbb követhetőség érdekében a magyar mű részletei itt is és a következőkben is az olvasati átírásból származnak.

Monda az császár: Imez az, hogy az mi törvényönket nem akarjátok tartani, de használatlan körösztýén törvénytartás után jártok, kiben semmi haszon nincsen. Felele Agapes: Ez eleyen beszédödért elveszt Isten tégödet és mind hozzád tartozót.

Monda az császár: Ez megbolondult. Vigyék el előlem!

Diocletianus: Legfőképpen, hogy régi vallásunk gyakorlatát elhagyva az újdonsült keresztény babonáságot követitek.

Agape: A mindenható Istent rágalmazod meggondolatlanul! Ez veszélyes!

Diocletianus: Kire nézve?

Agape: Rád és országodra, melyet kormányozol.

Diocletianus: Ez megbolondult. Vezessétek el!

A megszólaláshoz kapcsolódó cselekvés megemlítése:

Monda az császár: Ez még az másiknál is bolondabb. Vigyék el előlem! Jújen elővé az harmadik, az Hirena.

Elővé álla Hirena nevő szíz.

Monda az császárnak: Az harmadik amazoknál keményben szól, és azt mutatja, hogy mindönben neköd ellent tart.

Diocletianus: Ez meg féktelenül tombol, vigyétek ezt is a szíнем elől, hallgassuk meg a harmadikat!

Hirena: A harmadikat ellenállónak fogod tartani, aki kíméletlenül szembeszegül veled.

Tudósítás a párbeszéddek között lezajlott eseményekről:

Elmenének az legényök, és megjövének. Mondanak: Csak hejában munkálkodonk, mert ruhájok testökhöz ragadott. Uronk kedég igön aluván hortyog. Menjünk el az császárhoz, mondjok meg neki mindezöket!

Katonák: Hiába izzadunk, hiába erőlködünk! Lám, a szüzek ruhája úgy rátapadt a testükre, mintha a bőrük lenne. Maga az előljáró pedig, aki nekünk a lemeztelenítésre parancsot adott, ülve horkol, és semmi sem tudja felébreszteni álmából. Menjünk a császárhoz,

Hogy megmondták volna,
monda az császár: Igön bánom,
hogy így vagy az dolog.

és hozzuk tudomására ezeket a
dolgozat!

Diocletianus: Nagy fájdalommal
tölt el, hogy hallom, Dulcitus elől-
járó ennyire megszegyenült.

Párbeszéd narratív részletté alakítása:

Fogák ottan szegényöket, és
kezőket, lábokat megkötozék,
és az tűzben veték. De az
Úristen imelyen nagy csodát
tén velök, hogy sem ruhá-
jok, sem hajok, sem testök
meg nem ége, de hamint csak
elaludtak volna, lelköket Is-
tennek megadák.

Katonák: Rajta, rakjunk máglyá-
kat, és vessük őket a falánk lángok
közé, hogy vége legyen ennek a
gyalázkodásnak!

Agape: Neked nem, Uram, neked
nem szokatlan az a hatalom, hogy
a tűz akaratonak engedelmes-
kedve megfélemezze erejéről.
De szégyennel tölt el minket a
késlekedés, ezért kérünk, oldd meg
lelkünk reteszeit, hogy testünk
megsemmisülésével lelkünk az
égben neked örvendezhessék.

Katonák: Ó, új és ragyogó csoda!
Íme, lelkük elhagyta a testüket,
ám a sérelem semmi nyoma nem
érte őket, sem a hajuk, sem a
ruhájuk nem égett meg a tűzben,
legkevésbé pedig a testük.

A szövegmódosításokról az alábbiakban még lesz szó. Előbb azonban – az alfejezet célkitűzésének megfelelően – tekintsük át a két mű közötti további különbségeket is!

Szintén közismert újítása az átdolgozás alkotójának, hogy saját korába emeli át a történetet. Lényeges tartalmi változtatással ez nem jár, hiszen csak annyi az eltérés, hogy itt Diocletianus római császár helyett egy névvel nem

illetett török császár az, aki keresztény hite elhagyására akarja kényszeríteni a három szüzet.¹⁹ (Hogy a császár török nemzetiségű, az előszó már idézett bevezető mondatából következik: *Három körösztýen leányt ragadtak volt el az törökök*). Új neveket kapnak a császár főemberei: Dulcitiusból Fabius, Sisinniusból Varius lesz, nem világos azonban, a névváltoztatások hogyan függenek össze az adaptáció irányával.²⁰

Eltér továbbá a két mű előszava is, ami az alkotói szándékok különbségébe enged betekintést. Hrotsvita előszava (Celtis fölé is írja a megfelelő terminust: *Argumentum*) a mártírtörténeti vonatkozások mellett műve vígjátéki szálára irányítja a figyelmet, hiszen nemcsak tanító jellegű, hanem szórakoztató olvasmánynak is szánta művét. A magyar nyelvű előszó a vígjátéki jellegről szót sem ejt, ehelyett a példázatjelleget hangsúlyozza: *ezokáért hogyha mikort titöket is odaragandnak, tahát ti is úgyan tegyetök, mint ök tették az hitért és az szüzességért*, ami messzemenően megfelel annak a kódexösszeállítói szándéknak, amelyről fentebb, a kötet bemutatásakor esett szó. A magyar előszó végére – a szövegegységet lezáró *etc* jelölés után – vélhetően a másolás során odakerül még egy ironikus kiszólás: *Jó volna az, kitől lehetne* (tudniillik elvárni a példázat tanulságának megfogadását).²¹

A különbségek sorában megemlítendő még egy tisztán formai eltérés is: a magyar változat prózában tolmácsolja a verses eredetit. Ez nem egyedüli jelenség a korban; gondolhatunk például a zsolttárok prózában való visszaadására, de említhető műfajilag közelebb álló mű is: a párbeszédéből felépülő *Az élet és a halál vetélkedése* (BOGNÁR–LEVÁRDY 1960: 236–256),

¹⁹ A magyar régiségben általános volt, hogy a szultánt a császár titulussal illették; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint a *szultán* szó csak 1535-ben jelenik meg a nyelvben (BENKŐ 1976: III. 802–803). A *török császár* szókapcsolat azonban változatlanul használatban marad – gondolhatunk itt akár ismert mesékre, balladákra.

²⁰ Van feltételezés, amely szerint nagy műveltséget igénylő történelmi asszociációk állhatnak a háttérben (KARDOS 1960a: 134). Egy másik ötlet szerint a Varius magyar beszélő névként, Varjúsnaak olvasandó, 'hóhér' értelmezéssel (ALSZEGHY 1914: 471). Ez utóbbi népetimológia-gyanús megfjtési kísérlet többeket meggyőzött: van, aki egyenesen azt állítja, hogy a neveket [!] magyarosítja a fordító (DÖMÖTÖR T. 1986: 236), és van, aki a népszerűsítő szövegkiadásban – ALSZEGHYhez hasonlóan – így is írja a szereplő nevét (NAGY 1981; a kétely megfogalmazása: 1095. lap).

²¹ A szövegből való kibeszélés hasonló jelenségeit magyar és latin nyelvű kódexekben is megfigyelhetjük. A latin kézirat írásképébe illesztett magyar mondatok látványosan mutatják, hogy az efféle spontán megnyilvánulások a másolók produktumai.

amelyben a fordító a verses eredetiből szintén prózai alkotást formál a Példák könyvében.

Kérdés, hogy ez a számos, önálló alkotói elképzelést megvalósító újítás a fordító tevékenységéhez köthető-e – ahogyan ez a szakirodalomban általában felmerül –, vagy inkább arra kell gondolnunk, hogy az eredeti drámának egy már átdolgozott változatát vette munkába a szöveg magyar tolmácsolója. Korábban két tanulmány is utalt erre az utóbbi lehetőségre (ALSZEGHY 1914: 9; PUSZTAI 1987: 18). A következő alfejezetek ezt a felvetést szeretnék alátámasztani.

Kreatív fordítás vagy latin nyelvű átírat?

A narratív részek tehát a kutatók túlnyomó többsége szerint magyarul születtek. Szolgáltat-e bizonyítékot a kérdésben – bármilyen irányban is – a betoldott részletek nyelvi megformálása? Ha a mű idéző szerkezeteit összevetjük a korabeli hasonló szerkezetek sokaságával – amely témáról több tanulmány is napvilágot látott²² –, azt tapasztaljuk, hogy a *Három körösztýén leány* idézései tökéletesen beilleszkednek az összképbe.²³ Az azonban, hogy a betoldott részletek nem mutatnak eltérő vonásokat a korszak fordításirodalmában tapasztaltakétól, önmagában nem cáfolhatja a szöveg magyar nyelvű fogalmazvány mivoltát, hiszen nem zárhatjuk ki a latin nyelvi háttér, a fordítások során kidolgozott minták közvetett hatását sem.

A filológiai indokok ugyanakkor a nyelveknél lényegesen meggyőzőbben látszanak bizonyítani, hogy a Hrotsvita-mű átdolgozásaként először egy latin nyelvű szövegváltozat születhetett meg, és ennek fordításaként jöhetett létre a Sándor-kódexbe bemásolt *Három körösztýén leány*. A következő tényeket fontos itt számba venni. A magyar szöveg nem vall gyakorlott, jó

²² L. DÖMÖTÖR A. 2001, 2002, 2008, 2015.

²³ Meghatározó jegyek: a megszólalások (egyenes idézetek) előtt az idéző mondat mindig ki van téve (érdekes kivételnek mutatkozik a Példák könyvében lejegyzett *Haláltánc*, amely azonban nem dialógusokból, hanem egymás után sorakozó monológokból épül fel), és jellemzően az idézet előtt áll, szerkezetére – legfőképpen a folyamatos párbeszédekben – gyakran az állítmány-alany sorrend jellemző. Az állítmány elsőprő többségben a *mond*, de rendszeresen előfordul a *felel* is (többnyire azonban nem a 'kérdésre válaszol', hanem az 'erre így szól', 'erre ezt mondja' jelentésben).

tollú fordítóra. Mondatai sokszor nehézkesek, latinizmusoktól terheltek, és hibákat is tartalmaznak.²⁴ Nem tűnik életszerűnek azt feltételezni, hogy a fordító, miközben láthatóan keményen küszködik a szöveggel, ezzel egyidejűleg még professzionálisan át is dolgozza az alapművet. Sokkal inkább két külön alkotási folyamatra kell gondolnunk: az elsőben az átdolgozó irodalmi elképzeléseket valósít meg latin nyelven, a másodikban a fordító a kolostori közösség számára anyanyelven is elérhetővé teszi a művet. A harmadik munkafolyamat pedig a szövegmásolás: a mű – és az egész kódex – tiszta, rendezett írásképe egyértelműen mutatja, hogy nem nyers fogalmazvány, hanem tisztázat került a lapokra.²⁵ Nem adható ugyanakkor egészen bizonyos válasz arra a kérdésre, vajon hány személyhez köthető a három munkafolyamat. Ha az átdolgozás világos irányvonalaival szemben a magyar változat sok-sok esendő mondatát tekintjük, talán inkább két különböző alkotóra gondolhatunk. A scriptor pedig feltételezhetően egy harmadik személy lehetett; erre enged következtetni a kódex nagyon különböző nyelvi színvonalú – tehát minden bizonnyal eltérő alkotói háttérű – műveinek egységes külső képe, amely a hangjelöléstől és a hibajavításoktól kezdve a szövegek elrendezésén át a rubrumozásig és bizonyos grafikus jelzések használatáig sok mindenre kiterjed.

A cselekménynek a török császár udvarába helyezése okot adhat a feltételezésre, hogy a latin nyelvű átírat a török fenyegetettségben élő Magyarországon készült (vö. pl. PUSZTAI 1987: 18). Amikor a Celtis-szel kialakult kapcsolatok révén a 15–16. század fordulójának tájékán a Hrotsvita-dráma szövege Magyarországra került, még jó pár év állhatott rendelkezésre ahhoz, hogy a latin nyelvű műnek önálló élete is legyen, mielőtt a fordítást beírták a Sándor-kódexbe: olvashatták, lemásolhatták, és arra is juthatott idő, hogy egy erre felkészültnek bizonyuló alkotó átdolgozza, aki azután adaptációjába a pogánnyal szembeni keresztény ellenszegülés dicsőségét is belefoglalta.

A latin fogalmazvány meglétével, magyarországi származásával kapcsolatban meg kell még említeni a Celtis-kiadásban a mű elé illesztett illusztr-

²⁴ Olyan helyek is vannak, ahol a megszólaló megnevezése nem megfelelő; ezek azonban az átdolgozó elírásai is lehetnek. (KATONA 1900. felsorolja őket; többet is megjelölve, mint ahány helyen tényleges tévesztés regisztrálható.)

²⁵ A fogalmazványként fennmaradt szöveg egészen kivételes a korból, a Birk-kódex azonban szemléletes képet nyújt egy fordító eredeti leíratának külalakjáról (PUSZTAI 1960).

rációt. A Dürer és Kulmbach által készített fametszetsorozat ezen darabja ugyanis, mint az a jelen kötetben is látható, az ókori római milió helyett a török korit idézi. Amennyiben az ábrázolás ötlete Celtis oda-vissza irányban működő kultúrák közvetítő tevékenységével függ össze,²⁶ azt volna kézenfekvő feltételezni, hogy a tudós a latin nyelven született átdolgozást olvasta el, és annak alapötletét vitte vissza Nürnbergbe. Figyelembe kell azonban venni: a korban egészen szokásos a történeti jelenhez igazított ábrázolásmód, és az is, hogy „a pogány” képileg „a török” mezében jelenjen meg. Dürernek is van több olyan képe, amelyen kaftánba, turbánba öltözteti allegorikus figuráit; a Hrotsvita-kiadásban egy másik dráma előtt is látható egy ilyen metszet.²⁷ A Dulcitius-kép jobb oldalán megjelenített szereplő kinézete ugyanakkor a német területre jellemző.²⁸ A metszet ábrázolásmódja tehát nem szolgálhat érvként a felvetett kérdésekben.

Törés a magyar szövegben

A *Három körösztýén leány* első három oldala után változások állnak be a szövegformálásban és/vagy a másolásban. Addig a *monda – felele* beszédfordulók tagolják a dialógust. A további nyolc lapon viszont az idéző mondatokat többnyire a *monda* uralja, ettől csak néhány esetben mutatkozik eltérés; például szerepel egy *kérde – monda* forduló, és szórványosan a *felele* is megjelenik. A negyedik laptól szaporodnak fel a fentebb bemutatott részletezőbb narrátori megoldások is. Az első három lapon, a mű nyitómondatától eltekintve, a szűkszavú(bb) kommentárok a jellemzők. (Az összevetésben tekintettel kell lenni arra is, hogy a kidolgozandó tartalom függvényében a darab során mind a párbeszéddek, mind az események jellege változik, ami a narráció alakulására is hatással lehet; a felsorolt különbségek azonban ennek figyelembevételével is megállapíthatók.) A negyedik lap teteje rögtön egy olyan megoldást mutat, amely nemcsak a korábbiaktól tér el, hanem az egész műben szokatlanak számít: a narrátor két mondata a latinhoz képest

²⁶ Arról ugyanis nincs hír, hogy Dürer ez idő tájt apja szülőföldjén, Magyarországon járt volna.

²⁷ Egyik ismert képén pedig (Az ágyú, 1518) a német tájban saját magát ábrázolja török ruhában, a fegyver fontosságát hangoztatva a török elleni háborús veszély közepette.

²⁸ Köszönöm Domonkos László viseletkutatónak, hogy véleményezte a képet.

új megszólalást fog közre. A narratív részekben megfigyelhető eltérések bizonyára elsősorban az átdolgozói tevékenységhez köthetők.

A harmadik lappal és környezetével kapcsolatban további jelenségek is figyelmet érdemelnek. Például: a lap utolsó szavait a scriptor törölte, holott tartalmilag problémamentesek, és sem másolási tévedésnek, sem egyéb elírásnak nem mutatják nyomát; a kihúzás talán valamilyen zavar következménye lehet. Továbbá: a lapon kétszer is látható szövegekőzi helyzetben a tartalmi elemként nem szolgáló *etc* rövidítés (az egyik áldozatul esett az előbb említett törlésnek), vélhetőleg egy-egy munkaszakasz végét jelezve. (A műben ezeken kívül csak két helyen fordul elő, mindkétszer szövegegység végét jelzi: a bevezetőt – még a hozzátoldott mondat nélkül – és a teljes művet lezárva.²⁹) Egy harmadik jelenség is a szövegnek ezen a tájékán hívja fel magára a figyelmet: egyszer a harmadik lapon, és egyszer a negyediken. Az *azaz*-zal történő variánsmegadásról van szó, amely a műnek csak ezen a két helyén fordul elő: *Én az én királyi kenettel megkent nyakamat meg nem szörnyőtöm, az az szörnyővé nem teszöm; mert erős hitővek, az az erős hitők vagyon*. Az eljárás nem ismeretlen a korban, egy szereplő aktuálisan elhangzó beszédében azonban nehezen lehetne véglegesnek szánt megoldásnak tekinteni. A felsoroltak kapcsán elsősorban arra lehet gondolni, hogy a fordítás egységesítése, véglegesítése még nem mindenben készült el, mielőtt a lemásolására sor került.

A leginkább szembeötlő eltérés az 1–3. és a 4–11. oldalak között az, hogy eleinte az egyes dialóguspárok vizuálisan is – többé-kevésbé következetesen – elkülönülnek. A szüzek megszólalásai előtti idéző mondatokat eleinte rubrumos írás, míg a császár megszólalásait az idéző mondat első szavának rubrumos aláhúzása jelzi (amely az első betűszárra is felnyúlik). A negyedik laptól azonban a rubrum mindennemű használata megszűnik. Az eljárás különbözősége az utolsó munkafázishoz, a másoláshoz köthető. Nem világos azonban, mi rejtőzhet a kétféleség mögött. (Nem arról van szó, mint némely más kódex esetében, hogy a kötet rubrumozása valamilyen körülmény miatt megszakadna: rögtön a drámát követő szövegegység első

²⁹ A jelölés a Sándor-kódexben többször is megjelenik, mind szövegzáró, mind szövegekőzi helyzetben.

sorait is vörös színű tintával írták). Figyelemre méltó azonban, hogy a váltás helye ennyire egybeesik a fentebbiekben tárgyalt változások határával.

Úgy tűnik tehát, hogy a 3–4. lap tájkától regisztrálható eltérések mind a három munkafázist érintik. Amennyiben ez a megfigyelés megállja a helyét, egyben azt is jelenti, hogy a Sándor-kódexbeli szöveg létrejöttében közreműködők egymás közelében dolgoztak. Ez megerősíti azt a – fentebbiekben érintett – vélekedést, hogy a latin nyelvű átdolgozás is hazai környezetben keletkezett.

Mivel magyarázhatók a szerkezeti átalakítások?

Az előző három alfejezet sokat foglalkozott az átdolgozás jellegével, de még nem került sor a kérdésre: vajon mi állhat az átformálás háttérében?

Ha az idéző mondatok betoldását nézzük, a választ kétfelől lehet megközelíteni: a szövegszerkezet, illetve a szövegtípus irányából.

Ami a szövegszerkezetet illeti, a szövegalkotó nyelvi kompetenciájába beletartozott, hogy a korban a megszólalásokhoz idéző mondat tartozik, legyen az magában álló idézet vagy dialógussorozat. A *Három körösztýén leány* párbeszédeinek átformálásához szemléletes párhuzamot kínál a Példák könyvébe lejegyzett mű, *Az élet és a halál vetélkedése* (BOGNÁR–LEVÁRDY 1960: 236–256).³⁰ A latin eredetije ennek is pusztá párbeszédet tartalmaz, míg a magyar változatban minden megszólaláshoz idéző mondat kapcsolódik (*Az élet kérdezi az halált, mondván – Felel az halál az életnek, mondván*). Az idéző mondatok segítségére vannak az olvasónak – felolvasás esetén pedig a hallgatóságnak még inkább –, hogy azonosítani tudja a gyorsan váltokozó megszólalókat.

A szövegtípus kérdése ennél összetettebb. Fentebb már volt róla szó, hogy az ókori dráma valódi rendeltetése, hogy tudniillik szerzője színelőadásra szánta, a középkorra elfelejtődött. Hrotsvita az irodalmi fogalmat ismerte (*Incipit secundus dramatica serie contextus* – írja drámái fölé), és ókori olvasmányai alapján tudta, hogyan épül fel egy klasszikus drámai alkotás.

³⁰ A vetélkedés (vetekedés) középkori műfaj, a tanító jellegű műveket illusztráló példázatok egyik fajtája. Témáját – az érveket és ellenérveket a szereplők között felosztva – párbeszédes formában mutatja be.

Arról viszont nincsen tudomásunk, az átdolgozónak miféle ismeretei lehettek az ókori műnemről. Ha esetleg olvasta is a Hrotsvita-kötet előszavát, akkor is csak annyit tudhatott, amennyit a középkorban tartottak róla, azaz hogy alkotásai olvasásra készültek. Hozzálátott tehát, hogy a művet a korabeli párbeszédese olvasmányokhoz hasonló formájúvá alakítsa: betoldotta az idéző mondatokat. Irodalmi mintájául szolgálhattak például a vetélkedések, illetve a 9. századtól a liturgiában dramatizálva előadott passiók, amelyek az idéző mondatokat már a bibliai alapszövegükben is tartalmazták. De meríthetett akár a mindennapi tapasztalatából is, hiszen benne élt abban a közegben, amelynek gyakorlatában ekkor már szokásosan elhangzottak a latin liturgiából kisarjadó narrált párbeszéddek. Ezekben már csak azért is szükség lehetett idéző mondatokra, hogy a hívek a felsőtét templom távolabbi soraiban is tisztában legyenek vele, kinek a megszólalását hallják éppen.³¹

Ennél azonban a *Három körösztýén leány* alkotója tovább lépett, és – mint láttuk – kiterjedtebb és cselekményesebb narratív részleteket is beépített a műbe. Vajon miért kerített erre sort?

A szakirodalomban elterjedt nézetek szerint – mind az idéző mondatokat, mind a további narratív megoldásokat illetően – egyszerű ismerethiányból fakadó átalakításokról van szó. (Tekintsünk el most attól, hogy a kutatók többsége az átformálást a fordítás, illetve a másolás részének tekinti.) Jellegzetes, korokon átívelő megállapítások a következők. [A fordító:] kérdéses, hogy drámának ismerte-e fel a művet, amelyben épületes példát látott (KATONA 1900: 386); nem valószínű, hogy tudta, milyen műfajt fordít; nem sejtette, hogy dráma van a kezében (ALSZEGHY 1914: 8–9, 471); a dialógusformát félig-meddig elbeszélővé mossa el, talán nem is lévén határozott fogalma a dráma műfajáról (HORVÁTH 1931: 178, 233); nem mutatkozik nagyobb készségű tudósnek: a drámai jelleget jóformán eltörli (HORVÁTH 1935: 266). [A másoló:] nem volt tudatában, hogy drámai szöveget ír, elbeszélő legendaszövegnek fogta fel a művet (BÁN 1961: 364); a mű drámai formájáról sejtelve sem volt (NAGY 1981: 1035).

Míndezzel szemben azonban láttuk, hogy az idéző mondatok betoldásának megvoltak a korabeli nyelvi, irodalmi mintái. És ugyanígy tudatos írói eljárás mód fedezhető fel a további narratív részek megszerkesztésének

³¹ Köszönöm Szentgyörgyi Rudolfnak, hogy felhívta a figyelmemet az utóbbi szempontokra.

hátterében is. Mindennek során vajmi kevés a jelentősége, hogy az átdolgozó tudott-e bármit is az ókori műnemről. Sokkal fontosabb körülmény, hogy bizonyos középkori drámatípusokkal kapcsolatban – latin nyelven alkotó és minden valószerűség szerint képzett szerzőként – meglehettek a tapasztalatai. Ezen a nyomon elindulva választ kaphatunk a kérdésre, hogy honnan meríthetett, amikor a „beszédesebb” narrációkat beledolgozta a szövegbe.

Előbb azonban érdemes röviden áttekinteni néhány szorosan ide kapcsolódó vonatkozást.

A műnem kérdése

Rendszeresen felvetődött a kérdés: tartható-e drámának a dialógusokat elbeszélő részletekkel kiegészítő alkotás, amelyet ráadásul egy apácának másolt kódexbe írtak be? A szakirodalomban olvasható állítások egy része inkább az igen, míg másik része inkább a nem felé hajlik, több műfajmegjelölés pedig valamely köztes besorolást sugall.

A kódexirodalom szokásos műfajaiból kiindulva, illetve a Sándor-kódex szerkezete felől közelítve – a mű egy traktátust követ – erkölcsstanító példázatot kell a műben látnunk (ZOLNAI 1905: 15). Célját és formáját szétválasztva elmondható: ha az előbbi szerint nem tekintjük is drámának, az utóbbi miatt joggal tartható annak (ALSZEGHY 1914: 471); az állítás háromnegyed évszázad múlva megismétlődik: dráma, annak ellenére, hogy erkölcsnemesítő példabeszédként jegyezték le (NAGY 1981: 1095). A mű többféle terminussal is megragadható: dialogizált legenda, drámai formájú legenda, dráma (HORVÁTH 1931: 134, 178, 233), bár ez utóbbi besorolást elbizonytalanítja a drámai jelleg meggyengülése (HORVÁTH 1935: 266). A *Régi magyar drámai emlékek* drámai műnek, mártírpassiónak tekinti (KARDOS 1960a: 134, 1960b: 512, 513.); negyed század múlva a Sándor-kódex első teljes szövegkiadásához készült tanulmány ugyanígy mártírpassiót említ (PUSZTAI 1987: 17). Nem vonható kétségbe, hogy dráma, bár a saját korában nem számított annak (BÁN 1961: 364). *A magyar irodalom története* és a közel fél évszázaddal későbbi *A magyar irodalom története* szerint mártírdráma (V. KOVÁCS 1964: 165; TÓTH 2007: 185). *A színház világtörténete* semmitmondó tény közöl:

párbeszédes mű (DÖMÖTÖR T. 1986: I. 236).³² A *Magyar színháztörténet* a féldramatikusként nevezett vetélkedésekkel állítja egy sorba (SZÉKELY–SZILÁGYI 1990: 17). A *Magyar művelődéstörténeti lexikon* szócikkei dialogizált legendaként, drámaként, mártírpassióként említik a művet (MADAS 2005: IV. 42, ill. 2010: X. 222).

A jelen tanulmány a lentebbiekben – a dráma és a drámaiság lényegét vizsgáló alfejezetek után – egy további műfaji megjelölés lehetőségét is fel szeretné vetni.

Kitérő: mi a dráma, illetve: mi dráma?

A dráma műnemével foglalkozó könyvek, tanulmányok bevezető részében mindig szerepel valamilyen ehhez hasonló mondat: „Több ezer kötetnyit összeírtak már a drámáról, s úgy tűnik, mégisincs a fogalomnak tökéletesen elfogadható meghatározása” (ESSLIN 1993: 32). Ha a különböző európai országokban kiadott irodalmi és színházi lexikonok szócikkeit megnézzük, egymáshoz igen hasonló meghatározásokat találunk, amelyek szűkszavúbban vagy bővebben kifejtve nagyjából ugyanazokat a jellemzőket sorolják fel: a dráma a szereplők párbeszédeiből és monológjaiból épül fel, konfliktust dolgoz ki, a viszonyok változását mutatja meg, ábrázolásmódja dinamikus (előttünk bomlanak ki az események), és elsősorban színpadi megjelenítésre van szánva, bár létezik az úgynevezett könyvdráma (closet drama, Lesedrama) is. Gyakran szó esik még arról, hogy a műnemek közötti határvonalakat voltaképpen lehetetlen pontosan kijelölni. De nem ritkák a leegyszerűsítőbben megfogalmazott definíciók sem; a *Magyar színházművészeti lexikonban* például ezt olvashatjuk: „emberi, társadalmi cselekvést, a szereplők jellemében megjelenő különböző, ellentétes szándékok, akaratok összeütközését, konfliktusát, az alakok egymáshoz való viszonyainak megváltozását ábrázoló dialogikus formájú mű, amely általában színpadi megjelenítés igényével készül” (SZÉKELY 1994: 173).

Amikor a drámaelmélet kutatói, továbbá irodalomtörténészek vagy éppen a dramaturgia kérdéseivel foglalkozó színházi szakemberek a dráma(iság)

³² Ezt azzal a nyilvánvaló tévedéssel egészíti ki, hogy mint ilyen, első a 16. században.

jellegetességeit kutatják, kimondva vagy kimondatlanul az ilyen típusú definíciók kereteit tágítják, kiemelve a műnem számos más vonását és azok variabilitását, elkülönítve a lényegi jellemzőket a korszakonként akár igen eltérő formai jegyeiktől. Fontos hangsúlyozni: a dráma elsősorban attól dráma, hogy szituációkból építkezik, amelyek változása hatással van a szereplők közötti viszonyrendszer egészére, befolyásolva további sorsukat. Mindehhez képest sokadlagos jelentőséggel bírnak a formai jegyekkel, a szerkesztésmóddal kapcsolatban szokásosan felhozott kritériumok.³³ A 20. századi drámairodalom alapján például már nyilván senkinek nem jutna eszébe, hogy egy narrátor felléptetése gyengítené a drámai műnemhez sorolás létjogosultságát (vö. pl. PAVIS 2005: 95).

A *Három körösztýén leány* kritikai kiadásának szerkesztője a *Régi magyar drámai emlékek*ben kiemeli: történetietlen lenne valamely általános érvényűnek tekintett drámameghatározást megkövetelni a műnem kialakulásának minden fokozatán (KARDOS 1960a: 8). Ezzel teljesen egyet lehet érteni, már ami a felépítésbeli és formai jellemzőket illeti: egy középkori drámán például nem kérhető számon az ókorra jellemző drámaszerkezet.³⁴ Az azonban problematikus, hogy a szerkesztő a dráma fogalmának valóban általános érvénnyel bíró elemeitől is eltekint, és ez határozza meg szövegválogatói gyakorlatát is. A műnemet megindokolhatatlanul tágan értelmezi, amit recenzensei rögtön szóvá is tettek,³⁵ és a kötetben tükröződő kategorizációt a szakirodalom azóta is egyöntetűen elutasítja.

A „mi a dráma?” kérdésre adott meghatározáskísérletek tehát nem feltétlenül találkoznak össze a „mi dráma?” kiindulású szempontokkal, mivel sok múlik azon, milyen drámameghatározást érvényesítünk. A *Három körösztýén leány* műnembeli besorolásával kapcsolatban fentebb bemutatott ellentmondások is többnyire ezekből a dilemmákból fakadtak.

³³ Köszönöm Duró Győző dramaturgnak, hogy a kérdéssel kapcsolatban több dologra is felhívta a figyelmemet.

³⁴ Továbbá a szövegebeosztásra, a „rendezői” [=: szerzői] utasításokra nézve sem érvényesíthetők olyan elvárások, amilyeneket az irodalomtörténész (TÓTH 2007: 186) más korszakbeli drámák írásképeire alapoz. A Hrosvita-drámák kéziratos másolata is tanúbizonyságát adja ennek.

³⁵ Szükségtelen az egymásba átfolyó műfajokat drámaként felfogni (BÁN 1961: 362–363). Egy szöveget nem tesz drámává, hogy akár elő is lehet adni; a szerkesztő válogatása szubjektív, a *Régi magyar drámai emlékek* szövegeinek jó része ugyanis nem dráma (PIRNÁT 1961: 614, 617).

Fokozatok

Az, hogy egy feldolgozásnak az alapszövege dráma, természetesen nem avatja magától értetődően drámává az átíratot is. A *Három körösztýén leány* esetében viszont azt látjuk: az átdolgozott változatban ugyanúgy megmaradt a drámai műnem minden, az eredeti művet is jellemző vonása.

Tekintsük át, miről árulkodnak a drámaiság szempontjából a kódexirodalom párbeszédes (jellegű) szövegei!

A *Három körösztýén leány* bizonyos fokig rokonságban áll a – korábban már szóba hozott – dialogikus műfajjal, a vetélkedéssel, azonban különbségeik is egyértelműek. A *Három körösztýén leány* alkotója vitathatatlanul szituációkban gondolkodik, fordulatos cselekményt ábrázol – amely a pergő dialógusok és a narratív részek váltakozásában bomlik ki –, és a szereplők sorsának megváltozását ragadja meg. A leginkább drámaszerűnek tűnő vetélkedés a Nádor-kódexben olvasható *A lélek és a test vetélkedése* (PUSZTAI–MADAS 1994: 627–697) és a *Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról* részlete, az *Apostolok vetélkedése* (PUSZTAI–KOROMPAY 1985: 91–99). Ám még ezek sem viselik magukon a műnem meghatározó jegyeit, legfeljebb egy-egy jellemzőjében osztoznak – ráadásul esetükben nem is önálló alkotásokról beszélünk, hanem tanító jellegű művekbe illesztett párbeszédes részletekről. *A lélek és a test vetélkedésében* adódik példa mozdulat, illetve motiváció érzékeltetésére, és van a szövegnek egy olyan részlete, amely eleven szituációként áll előttünk. Az *Itt szól a lélek a testnek – Immár a test szól a lélek ellen* idéző mondatok bevezette megszólalások ugyanakkor hosszúak, jellemzően monológyszerűek: tudást közvetítenek az olvasónak. Az *Apostolok vetélkedésében* a mű alapszövegét a számos szereplő közötti dialógusok képezik, amelyek rövid, pergő megszólalásokból állnak, és az idéző mondatok között is van olyan, amely a mozdulatra, így némileg a szituációra is utal, például: *Eléállta Szent Péter és monda; kö-zibek esék nagy haraggal, mondván* – más akciót, történést azonban nem jelez a mű. A szerzőknek egyik esetben sem az a célja, hogy a szereplők viszonyrendszerét a drámáknak megfelelő módon ábrázolják, hanem az, hogy a megszólalásokat a művekben foglalt igazságok kimondásának, demonstrálásának szolgálatába állítsák.

Nemcsak a vetélkedések nem vonhatók a drámai műnemen belültre, hanem a szintén megszólalásokból álló – és más összefüggésben fentebb már szintén említett – *Haláltánc* sem. A Példák könyvében álló szöveg párhuzamos monológok sorát tartalmazza, a megszólalók egymással nem állnak kapcsolatban. A kidolgozás így nemcsak az interakciókat nélkülözi, hanem a drámai felépítés bármely más jegyét is.³⁶

Párbeszédekből felépülő mű az Érsekújvári kódexben olvasható *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* (HAADER 2012: 958–1105), illetve a Máriabesnyői töredékből (JABLONKAY 1910: 22–23) és a Piry-hártyából (KATONA 1908: 357–360) összeállítható fragmentum is. Ezek a szövegek több szempontból még vizsgálatra szorulnak; az utóbbi, ha meglehetősen bizonytalanul is, esetleg szintén egy drámának értékelhető alkotás töredékeit tartalmazza (TÓTH 2007: 186, l. továbbá az ott felsorolt irodalmakat).

Dialógusok és dráma: fokozatokról van szó; a drámai műnem jegyeit legkevésbé magukon viselő monologikus vagy párbeszédes művektől – közbülső állomásokon keresztül – a *Három körösztýén leányig* tart a korabeli lista.³⁷ Való igaz, hogy az ókori dráma jegyeinek lajstromozásából fakadó meghatározások alapján ez a mű sem tekinthető prototipikus drámaszövegnek. De az is bizonyos, hogy a középkorra elsüllyedt kánon jegyeit nem volna szerencsés számon kérni az ekkor született műveken. A lentebbi alfejezetben konkrét bizonyítékát is látni fogjuk, hogy a narratív felépítés a középkori kánonba nagyon is jól beleillik.

Legendafeldolgozás és csodás esemény: a mirákulum műfaja

A középkorban születő drámai műfajok közül Európa különböző területein nagy népszerűségnek örvendtek a misztériumjátékok és ezek egyik alfajaként az úgynevezett mirákulumok. A mirákulumok szentek legendáinak dramatizált formáját tartalmazzák. Jellemzőjük még, hogy szerzőik a drá-

³⁶ A *Régi magyar drámai emlékek* az előbbieket és az utóbbit is tartalmazza, l. ehhez a 35. lábjeget is.

³⁷ Töredékességére és a hozzá kapcsolódó bizonytalanságokra való tekintettel a Máriabesnyői + Piry fragmentumot itt nem említve.

mai bonyodalom megoldására csodát hívnak segítségül. A műfajnak nem tartanak számon magyar nyelvű képviselőjét. Holott „már az *Ómagyar Máriasisralom* pusztá létezéséből is valószínűsíthető, hogy a 13. század végi Magyarországon minden körülmény – passziómisztika, anyanyelvűség és prototeátrális műfajok egyaránt – együtt volt ahhoz, hogy az európai misztériumdrámákhoz hasonló drámai kompozíciók szülessenek” (TÓTH 2007: 185). A mirákulumok jellemzése ráillik a szüzek csodával végződő legendájának drámafeldolgozására. A *Három körösztýén leány*ban összeér az ókori dráma ihlette alapmű és a középkorban kialakuló drámai forma, amely a prédikációt kísérő dramatikus illusztrációkból kinőve indult önálló útjára. A Hrotsvita-mű az átdolgozót saját kora teátrális műfajaira emlékeztethette. Csakhogy az ókori színjáték mintáira épülő könyvdráma többet elbírt, mint a középkori (pre)teátrális ábrázolás. Az átdolgozó a korabeli mintákhoz alkalmazkodhatott, amikor narrációjá csiszolta össze azokat a dialógusokat, amelyek a mozgalmasabb, távolabbi helyszíneken játszódó eseményekről adnak hírt. Ez egyben azt is jelentheti, hogy szem előtt tartott valamiféle, a kornak megfelelő bemutatási lehetőséget, amelyben az elbeszélő szerepe különösen alkalmas rá, hogy az események menetéről a hallgatóságnak beszámoljon, nyomatékosá téve egyúttal a jelenetváltásokat is.

A mirákulumok a francia drámairodalomban keletkeztek a 12–13. század fordulójának tájékán, majd hatásuk a következő évszázadok alatt Európa más területeire is elért. A 15. század végén Németalföldön született a korszak máig egyik leghíresebb mirákulumjátéka, a Faust-történet egyfajta női változata: a *Nimwégai Máríka* (*Mariken van Nieumeghen*). (Kritikai kiadása: COIGNEAU 1996: 51–144; Mészöly Dezső fordítása: SZENCZI 1984: 455–507.) Lényeges felfigyelni rá: a mű szerkesztésmódja sokban hasonló a *Három körösztýén leány*éhoz: nagyobb szerkezeti egységek (jelenetek) elején a dialógusokat múlt időben megfogalmazott narratív részletek előzik meg, amelyek utolsó (tag)mondata az idéző mondat. Korábban úgy gondolták, hogy az elbeszélő részek eredete bizonytalan, a dráma ugyanis csak egy későbbi nyomtatványból ismeretes (vö. BENEDEK 1984: 539). További kutatások azonban egyértelművé tették, hogy a műnek a prózában álló elbeszélő részei az eredetiek. A kritikai kiadáshoz írt igen alapos tanulmány számos bizonyítékot sorol amellet – nyelveket, poétikaiakat és tartalmiakat is –, hogy a versben írt dialógusok a későbbi betoldások. A Németalföldön

működő retorikai kamarák (rederijkerek) tagjai mellett, hogy verseket és drámákat írtak, átdolgozásokkal is foglalatostkodtak: szokásos eljárásuk volt, hogy prózai szövegeket díszítsenek fel, formáljanak át. A *Mariken van Nieumeghen* szövege éppen egy ilyen átdolgozó tevékenység eredményét mutatja. A verses párbeszédekben a korábbi legendafeldolgozásnak első-sorban azokat a részeit írták át, amelyek a leginkább dramatikusak voltak – a többi részlet megmaradt prózában, és az így megszületett dráma a kétféle szöveg együtteséből épül fel. (COIGNEAU 1996: 31–49.)³⁸

A *Három körösztýén leány* és a *Nimwégai Máríka* hasonló felépítése tehát ellentétes irányú szövegátdolgozó műveletekből fakadt, a végeredmény mégis rámutat két fontos tanulságra. Egyrészt: analógiát kínál narratív szerkezetű középkori drámára. Másrészt: arra is rávezet, hogy mire a *Három körösztýén leány* megszületett, már léteztek olyan irodalmi minták, amelyek a Hrotsvita-dráma szerkezeti átformálásához ihletet adhattak.

Az ismeretlen átdolgozó tehát olyan drámát alkotott, amely a műnem két nagy hagyományának metszéspontján áll: a váz, amelyet felöltöztet, az ókor szülötte, de az öltözetet, amelyet a vázra felrak, a középkori színjáték alakította ki. Nemcsak szerkesztésmódjában, hanem műfajában is, amennyiben drámája a misztériumjátékok, azokon belül a mirákulumuk közé illeszkedik. Amikor az átírat újításait a szerző műveltségével, tudatosságával hozzuk kapcsolatba, a feltételezéseken természetesen nem léphetünk túl, hiszen nem ismerjük iskolázottságát, működési területét, valós irodalmi tapasztalatait. Az átdolgozás invenciózussága és a korban kínálkozó (ismeretlen számú) analógia azonban ennyihez mindenképpen alapot kínál.

Mű, példány – és felolvasás?

Azzal kapcsolatban, lehetett-e a *Három körösztýén leány*nak korabeli előadása, többféle, különböző mértékben megalapozott vélemény született. Nem készült előadásra (ALSZEGHY 1914: 471); olvasmány és szöveggönyv egyben, a színrevitel lehetett szerzetes-iskolai, világi-iskolai, céhpolgári

³⁸ Köszönöm Rádai Andrea fordítónak, hogy érthetővé tette a tanulmányban a szövegszerkezettel foglalkozó fejezetét.

jellegű (KARDOS 1960a: 133, 1960b: 513); feltételezhető, hogy előadták, mivel alkalmas volt iskolai bemutatásra (V. KOVÁCS 1964: 165); nem játszották (SZÉKELY 1986: 106); előadására aligha volt mód, hiszen nincs adat anyanyelvű színjátszók működéséről, valószínű azonban, hogy a kolostoron belül egymás között elosztott szöveggel felolvasták (SZÉKELY–SZILÁGYI 1990: 17); feltehetőleg egyszer sem adták elő (TÓTH 2007: 181); nincs értelme a dráma előadásáról feltételezésekbe bocsátkozni (PINTÉR 2015: 280).

Fontos itt hangsúlyozni azt a distinkciót, amely a szakirodalomban többnyire elsikkad: arról a másolatról beszélünk-e, amelyet a Sándor-kódex őriz, vagy pedig magáról a műről, amelynek akár más példányai is létezhettek. Az előadás kérdései elsősorban magát a művet érintik. Erről pedig megállapítható, hogy ha előadásra nem került is sor (KARDOS és V. KOVÁCS vélekedésével ellentétben), az kizárólag színjátszástörténeti okokkal magyarázható, és nem abból fakadt, mintha az általa képviselt műfaji modell ne lett volna előadásra tökéletesen alkalmas. A fennmaradt szövegpéldányt viszont nyilvánvalóan olvasás céljára másolták be a Sándor-kódexbe (a fentebbiekben már esett szó a szöveggörnyezetével való tematikus összefüggésről). Egy több műfajból származó műveket tartalmazó úgynevezett használati kódexben nem is lehetett volna helye egy színelőadás szövegkönyvének. Egy tanulságos, egyúttal szórakoztató olvasmánynak viszont annál inkább.

Az egyéni olvasás, illetve a felolvasás az apácák mindennapi tevékenységei közé tartozott. A szerzetesi reformok szigorításai előírták a kolostor elhagyásának tilalmát, és ez sok közösen eltöltött időt teremtett, ami kedvezett a felolvasásoknak, ezzel együtt pedig az anyanyelvű irodalom terjedésének (LÁZS 2009: 124). A mű arra kínálkozhatott, hogy a kolostori közösségnek ne egyetlen tagja olvassa fel, hanem többen működjenek ebben közre, egymás között felosztva a szerepeket.

Az azonban kizárható, hogy ha volt is ilyen felolvasás, az magából a Sándor-kódexből történt volna. Egy szövegkönyvként szolgáló példányban bizonyosan végig lennének víve a szereplőknek, felolvasóknak kapaszkodót kínáló jelzések; itt azonban a megszólalások váltakozását jelző rubrumos jelölések következtelenek, illetve, mint láttuk, néhány lap után el is maradnak (ezt BÁN 1961: 364 és PUSZTAI 1987: 10 is megjegyzi). Ugyancsak nehezen elképzelhető, hogy egy felolvasás szövegéül is használt másolatban benne maradjanak az egyik fentebbi alfejezetben bemutatott *azaz*-os for-

dítói variánsok és az *etc* jelölések. Bizonyító erejű adalék lehet még, hogy a szöveget tartalmazó lapok állapota semmiben nem különbözik a kötet többi részétől. Márpedig osztott szövegű felolvasáskor – lévén a könyv kis méretű – kézről kézre kellett volna tovább adogatni, ami néhány felolvasás után bizonyára nyomot hagyott volna a lapok állapotán.

Akárhogy történt is, a kódexben olvasható szöveg mindenképpen betöltötte feladatát: jeles példázatot nyújtott az apácaközösség tagjainak. És tette ezt egy olyan dráma feldolgozásával, amellyel a korabeli európai irodalmi élet is ezekben az évtizedekben ismerkedhetett meg. Igaz, az adaptáció első mondata arról árulkodik, hogy az alkotó eredendően szélesebb körű publicitásban gondolkozhatott, amikor – kevéssel a mohácsi csata bekövetkezte előtt – az országot fenyegető török veszélyre akarta ráirányítani a figyelmet. A szövegahagyományozódás kanyargós útjai azonban a művet olyan helyre terelték, ahol szűk körű olvasóközönsége számára az apácaerények hangsúlyozása jelentette a lényegét.

Hivatkozott irodalom

- ABAFFY CSILLA–REMÉNYI ANDREA (kiad.) 1997. *Debreceni kódex*. Argumentum Kiadó–Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- ALSZEGHY ZSOLT 1914. *Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig*. Franklin-Társulat, Bp.
- BÁN IMRE 1961. Régi magyar drámai emlékek I–II. [ismertetés]. *MTA I. Osztályának Közleményei* 17: 361–369.
- BENEDEK ANDRÁS 1984. Misztérium, mirákulum, moralitás – és a mai színháték. In SZENCZI MIKLÓS (vál.): *Akárki. Misztériumjátékok, mirákulumok, moralitások*. Európa Kiadó, Bp. 509–541.
- BENKŐ LORÁND (főszerk.) 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. III. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BOGNÁR ANDRÁS–LEVÁRDY FERENC (kiad.) 1960. *Példák könyve*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- COIGNEAU, DIRK (ed.) 1996. *Mariken van Nieumeghen*. Verloren, Hilversum.

- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2001. Tendencias in the development of Late Old Hungarian and Early Middle Hungarian main clauses of reported speech. *Acta Linguistica Hungarica* 48/4: 337–369.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2002. Tendenciák az idéző főmondatok alakulásában a kései ómagyarban és a középmagyar kor elején. *Magyar Nyelv* 98: 56–73.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2008. Az *úgy mond*-tól az *úgymond*-ig. Egy diskurzusjelölő elem története az ómagyar kortól napjainkig. *Magyar Nyelvőr* 132: 37–52.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2014. Dráma és dialógus határán – a *Három körösztýén leány*. In BRUTOVSZKY GABRIELLA–DEMETER JÚLIA–N. TÓTH ANIKÓ–PETRES CSIZMADIA GABRIELLA (szerk.): *Drámák határhelyzetben* I. Nyitra, 47–63.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2015. A *mondván* és az *úgymond*: diskurzusjelölő elemek keletkezése idéző szerkezetekből. *Magyar Nyelv* 111: 21–37.
- DÖMÖTÖR TEKLA 1986. A kelet-európai nemzeti nyelvű reneszánsz színjátszás és dráma. In HONT FERENC (főszerk.): *A színház világtörténete* I. Gondolat Kiadó, Bp., 99–107.
- ESSLIN, MARTIN 1993. A dráma természetrajzához I. *Színház* 26/11: 31–40.
- FÓGEL SÁNDOR 1916. *Celtis Konrád és a Magyarországi humanisták*. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, Bp.
- HAADER LEA (kiad.) 2012. *Érsekújvári kódex*. MTA Nyelvtudományi Intézet–MTA Könyvtára–Tinta Könyvkiadó, Bp.
- HAADER LEA 2016. Domonkosokhoz köthető középkori kódexek. In BARNA GÁBOR (szerk.): *A Szent Domonkos rend és a kunok*. MTA-SZTE Vallási Kultúrákutató Csoport, Szeged, 131–151.
- HELMER, FRIEDRICH–KNÖDLER, JULIA, unter Mitarbeit von GLAUCHE, GÜNTER 2015. *Katalog der lateinischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München. Die Handschriften aus St. Emmeram in Regensburg*, Bd. 4: Clm 14401–14540 (Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis IV,2,4), Wiesbaden. 283–289.
- HORVÁTH JÁNOS 1931. *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Magyar Szemle Társaság, Bp.
- HORVÁTH JÁNOS 1935. *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Magyar Szemle Társaság, Bp.
- JABLONKAY GÁBOR 1910. A máriabesnyői töredék. *Magyar Nyelv* 6: 20–25.
- JACOBUS, LEE A. (ed.) 2005. *The compact bedford introduction to drama* (5th ed.). Bedford/St. Martin's, Boston – New York.

- KARDOS TIBOR 1960a. Drámai szövegeink története a középkorban és a renaissance-ban. In Uő (szerk.): *Régi magyar drámai emlékek* I. Akadémiai Kiadó, Bp., 7–237.
- KARDOS TIBOR (szerk.) 1960b. *Régi magyar drámai emlékek* I. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KATONA LAJOS 1900. Hrotsuitha Dulcitusának régi magyar fordítása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 10: 385–402.
- KATONA LAJOS (kiad.) 1908. *Nyelvemléktár* XV. MTA, Bp.
- KILÁR ISTVÁN 1916. *A magyar kódexek nyelvi sajátosságai*. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- V. KOVÁCS SÁNDOR 1964. A magyar nyelvű vallásos dráma és líra. In SÖTÉR ISTVÁN (főszerk.): *A magyar irodalom története* I. Akadémiai Kiadó, Bp., 163–169.
- LÁZS SÁNDOR 2009. A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége. In MADAS EDIT (szerk.): „*Látjátok feleim...*” – magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 123–139.
- LÁZS SÁNDOR 2016. *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján*. Balassi Kiadó, Bp.
- LOSONCZI ZOLTÁN 1916. Kilár István: A magyar kódexek nyelvi sajátosságai [ismertetés]. *Magyar Nyelvőr* 45: 397–399.
- MADAS EDIT 2005. Három körösztýén leán (szócikk). In KŐSZEGHY PÉTER (főszerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon* IV. Balassi Kiadó, Bp.
- MADAS EDIT 2010. Sándor-kódex (szócikk). In KŐSZEGHY PÉTER (főszerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon* X. Balassi Kiadó, Bp.
- MADAS EDIT (szerk.)–BÁRCZI ILDIKÓ és tsai (ford.) 1990. *Jacobus de Voragine: Legenda aurea*. Neumann Kht., Bp.
- NAGY PÉTER 1981. (szerk.) *Magyar drámaírók. 16–18. század*. Szépirodalmi Kiadó, Bp.
- PAVIS, PATRICE 2005. *Színházi szótár*. L'Harmattan Kiadó, Bp.
- PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA 2015. A Sándor-kódex irodalmi programja: Hrotsuitha Dulcitusának magyar recepciója. In BAJÁKI RITA–BÁTHORY ORSOLYA (szerk.): *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelekiség Kutatócsoport, Bp., 277–292.

- PIRNÁT ANTAL 1961. Kardos Tibor (szerk.): Régi magyar drámai emlékek [ismertetés]. *Irodalomtörténeti Közlemények* 65: 611–618.
- PUSZTAI ISTVÁN (kiad.) 1960. *Birk-kódex*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- PUSZTAI ISTVÁN 1987. Bevezetés. In PUSZTAI ISTVÁN–KOROMPAY KLÁRA (kiad.): *Sándor-kódex*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 7–24.
- PUSZTAI ISTVÁN–KOROMPAY KLÁRA (kiad.) 1985. *Könyvecse a szent apostoloknak méltóságokról*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- PUSZTAI ISTVÁN–KOROMPAY KLÁRA (kiad.) 1987. *Sándor-kódex*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- PUSZTAI ISTVÁN–MADAS EDIT (kiad.) 1994. *Nádor-kódex*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- RÄDLE, FIDEL 1983. Hrotsvit von Gandersheim. In RUH, KURT (Hrsg.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. IV. De Gruyter, Berlin–New York, 196–210.
- SÖVEGES DÁVID 1977. „Necessitas parit coronam”. Egy idézet a Regulából, annak elő- és utóélete. In *Főiskolai évkönyv az 1976–1977 tanévre*. Pannonhalma [kézirat, 80–90].
- SZÉKELY GYÖRGY 1986. A rabszolgatartó kor színjátékos hagyományai és továbbfejlődésük. In HONT FERENC (főszerk.): *A színház világtörténete* I. Gondolat Kiadó, Bp., 99–107.
- SZÉKELY GYÖRGY (főszerk.) 1994. *Magyar színházművészeti lexikon*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- SZÉKELY GYÖRGY–SZILÁGYI KATALIN 1990. A kezdetektől 1700-ig. Középkori és reneszánsz előzmények. In SZÉKELY GYÖRGY (főszerk.): *Magyar színház-történet 1790–1873*. Akadémiai Kiadó, Bp., 11–20.
- SZENCZI MIKLÓS (szerk.) 1984. *Akárki. Misztériumjátékok, mirákulumok, moralitások*. Európa Kiadó, Bp.
- TÓTH PÉTER 2007. „Némely alázatos doktor szíz Mária képében”. 1506: Drámai szövegeink a középkorban. In SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY (főszerk.): *A magyar irodalom története* I. *A kezdetektől 1800-ig*. Gondolat Kiadó, Bp., 80–194.
- VOLF GYÖRGY (kiad.) 1874. *Nyelvmléktár* II. MTA, Bp.
- ZOLNAI GYULA 1905. *Nyelvmlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.

THE FIRST HUNGARIAN DRAMA: „THREE CHRISTIAN MAIDS”

This volume acquaints the reader with a roughly five-hundred-year-old literary work, one of the most important early pieces of Hungarian literature. The text is a translation and adaptation of a play originally written in Latin by a tenth-century German nun, Hrotsvita. The Hungarian text came down to us as contained in Sándor Codex, written in the first quarter of the 16th century; the person or persons who adapted, translated, and copied it are unknown.

The book presents both versions of the play in several ways. The reader can first get to know the Hungarian text of *Három körösztyén leány* (Three Christian Maids) transcribed into present-day orthography; the comprehension of the text is aided by a set of footnotes. Then, versions of scholarly interest follow: photocopies and faithful transcripts of the pages of the original codex. The part dealing with the Latin text of *Dulcitius* is structured analogously. First, a present-day literary Hungarian translation is found here, followed by a photocopy and transliteration of the manuscript, over a thousand years long, as well as a photocopy of its earliest extant printed copy (1501).

The last section is a scholarly paper on the Hungarian play. It introduces the play and analyses its relationship with the original version. Seeking answers to a number of issues of codex history, genre history, and history of theatre, it offers novel research results, too.

DAS ERSTE UNGARISCHE DRAMA: „DREI CHRISTLICHE JUNGFRAUEN“

Der Band beschäftigt sich mit einer annähernd fünfhundert Jahre alten Schöpfung, einem frühen Werk der ungarischen Literatur mit ausnehmend hohem Wert. Das Drama ist eine Übersetzung samt Überarbeitung der lateinischen Arbeit einer deutschen Nonne des 10. Jahrhunderts namens Hrotsvita. Der ungarische Text befindet sich in einer Handschrift aus dem ersten Viertel des 16. Jahrhunderts, im Sándor-Kodex; sein Bearbeiter, Übersetzer und Kopist sind unbekannt.

Das Buch stellt beide Dramen vor, und zwar auf mehrfache Weise. Der Leser lernt zuerst *Három körösztýén leány* (Drei christliche Jungfrauen) in einer auf heutige Rechtschreibung transkribierten Form kennen; das Textverständnis wird durch Fußnoten erleichtert. Dem folgen die auch mit wissenschaftlichem Interesse rechnenden Varianten: die Fotokopie und die buchstabentreue Umschrift der Kodexblätter. Ähnlich ist auch der sich mit der lateinischen Quelle beschäftigende Teil aufgebaut. Hier befindet sich zuerst die heutige Übersetzung des Textes von literarischem Anspruch. Ihr folgt die Fotokopie der über tausendjährigen Handschrift sowie ihre buchstabentreue Umschrift, und als Ergänzung das Foto der ersten gedruckten Variante aus dem Jahre 1501.

Der Band wird durch eine Studie über das ungarischsprachige Drama abgeschlossen. Sie stellt das Werk dar, einschließlich seines Verhältnisses zum Original. Während Antworten auf mehrere den Text betreffende Fragen aus den Bereichen der Kodex-, Gattungs- und Schauspielgeschichte gesucht werden, bieten sich auch neue Forschungsergebnisse.

A kiadásért felel a Balassi Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő Gilicze Ágnes

Műszaki szerkesztő Harcsár Magda

Tördelte Hollós János

Borítóterv Szák András

A nyomdai munkálatokat végezte a NALORS Grafika Kft.

Felelős vezető Komáromi Zsolt